

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI

İŞLETMELERİN ÇEVRE YÖNETİMİNE ETİK
YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza ÖZBUDAK

BURSA-2019

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI

İŞLETMELERİN ÇEVRE YÖNETİMİNE ETİK
YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza ÖZBUDAK

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KAYA

BURSA-2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı'nda 701315020 numaralı Feyza ÖZBUDAK'ın hazırladığı "İşletmelerin Çevre Yönetimine Etik Yaklaşımı" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı, 05/08/2019 günü 13:30 – 15:30 saatleri arasında yapılmış, sorular sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının **Başarılı** (başarılı/başarısız) olduğuna ..**oybirliği**..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

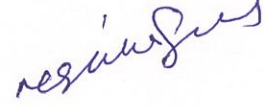
Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KAYA
Bursa Uludağ Üniversitesi

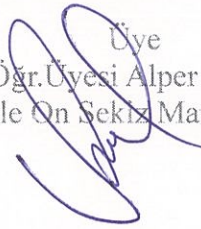
Üye

Prof. Dr. Neslihan SAM
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Alper BİLGİLİ
Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi

05/08/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İşletmelerin Çevre Yönetimine Etik Yaklaşımı” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

26.06.2019

Adı Soyadı: Feyza ÖZBUDAK

Öğrenci No: 701315020

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:26/06/2019

Tez Başlığı / Konusu: "İşletmelerin Çevre Yönetimine Etik Yaklaşımı"

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 120 sayfalık kısmına ilişkin, 26/06/2019 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

(Tarih ve İmza)

26.06.2019

Adı Soyadı: Feyza ÖZBUDAK
Öğrenci No: 701315020
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KAYA
26.06.2019

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Feyza ÖZBUDAK
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı	: Kentleşme ve Çevre Sorunları
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: xiv+106
Mezuniyet Tarihi	:05/08/2019
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KAYA

İŞLETMELERİN ÇEVRE YÖNETİMİNE ETİK YAKLAŞIMI

Endüstrileşme sürecinin hız kazanmasıyla beraber doğal kaynakların kirlilik, aşırı tüketim gibi sebeplerle yok edildiği ve kısıtlı kaynakların nüfus artışı ile birlikte yakın zamanda sürdürülebilir bir gelecek için yeterli olmayacağı öngörülmektedir. Bu durum kaynaklar üzerinde önemli bir baskı yaratan endüstriyel işletmelerin konuya ilişkin hassasiyet göstermesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Yasal ve idari düzenlemeler normatif çerçeveyi belirlese bile her zaman ve her durumda yeterli olmalarını beklemek yerinde değildir. Denetlenecek kapsam ve alanın genişliği nedeniyle işletmelerin çevresel sorumluluklarını yerine getirmeleri sırasında yasal denetimlere ilave olarak ahlaki normlarında yol gösterici olmasını sağlamak önemlidir. İşletmelerin çevre etiği ile alakalı yaklaşımlarını irdelemek amacındaki bu çalışma öncelikle etik kavramını detaylı olarak ele almayı hedeflemiştir.

Etik kavramı tarihsel bağlamına uygun olarak ahlak kavramıyla ilişkili şekilde ele alınmış ve çalışmanın amacına uygun olarak iş ve meslek etiği boyutlarıyla birlikte

değerlendirilmiştir. İşletmeler, içinde yaşadığımız modern endüstriyel toplumların ayrılmaz parçalarıdır. İşletmelerin özellikle üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliği açısından çevre ile ilişkilerinde davranış kurallarının belirli ilkeler etrafında yapılandırılması gerekmektedir. Dış denetlemelere muhtaç olmadan işletmeleri kendi etik değerleri doğrultusunda toplumsal faydaya hizmet edecek bir tavır içinde ve çevre koruma bilinciyle hareket etmeleri son derece önemlidir. Bu çalışma ile işletmelerin etik yaklaşımlarının çevre koruma ve sürdürülebilir endüstrileşme olgusuna ne ölçüde fayda sağlayabileceği konusuna ışık tutmak hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Etik, Çevre Etiği, Çevre Yönetimi, İşletmeler.

ABSTRACT

Student's Name and Surname : Feyza OZBUDAK
University : Uludag University
Institute : Social Science Institution
Department : Political Science and Public Administration
Branch : Urbanization and Environmental Problems
Thesis Degree : Master
Page Number : xiv+106
Graduation Date :05/08/2019
Thesis Supervisor : Assit. Prof. Yasemin KAYA

ENTERPRISES' ETHICAL APPROACH TO ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

As the industrialization process accelerates, it is envisaged that natural resources are destroyed due to pollution, excessive consumption and limited resources will not be sufficient for a sustainable future together with population growth in the near future. These circumstances demonstrate the necessity of showing sensitivity to the issue of industrial enterprises that have created significant pressure on resources.

Even if legal and administrative arrangements determine the normative framework, it is not right to expect them to be adequate at all times and in all cases. It is important to ensure that enterprises are guided by ethical norms in addition to legal audits when performing their environmental responsibilities due to the scope and width of the field to be audited. The aim of this study is to examine the approaches of companies related to environmental ethics and to examine the ethical concept in detail.

The concept of ethics as appropriate to the historical context has been handled in a way that is associated with the concept of morality, and in accordance with the objectives of the study it has been evaluated together with the extent of business and

professional ethics. Enterprises are integral parts of modern industrial societies in which we live. The code of conduct requires to be structured around specific principles in relation to the environment, especially in terms of sustainability of production activities. It is very important for enterprises to act in a manner that will serve social benefit in line with their ethical values without need for external audits and with the awareness of environmental protection. In this study, it is aimed to shed light on the extent to which ethical approaches of enterprises can benefit the environmental protection and sustainable industrialization phenomenon.

Keywords: Ethics, Environmental Ethics, Environmental Management, Enterprises.

ÖNSÖZ

“İşletmelerin Çevre Yönetimine Etik Yaklaşımı” başlıklı tez çalışması ile işletmelerin etik ilkler bağlamında çevre yönetimine hangi boyut ve perspektiflerde katkı sağlayacağını irdelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın hazırlanma sürecinin her aşamasında bilgilerini, tecrübelerini ve değerli zamanlarını esirgemeyerek bana her fırsatta yardımcı olan danışman hocam; Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Kaya’ya, tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen bu hayattaki en büyük şansım olan aileme, bu süreçteki en büyük destekçim olan Taylan Utku Mert’e yakın arkadaşım Arda Altay’a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın, konuyla ilgilenenlere fayda sağlamasını temenni ederim.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ETİK ve ÇEVRE ETİĞİ

1. ETİK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	4
1.1. ETİK KURAMLARI.....	6
1.1.1. Teleolojik Etik.....	7
1.1.2. Deontolojik Etik.....	7
1.2. İŞ VE MESLEK ETİKLERİ.....	8
1.2.1. Kamu Etiği.....	9
1.2.2. İşletme Etiği.....	11
1.2.3. Denetim Etiği.....	12
2. ÇEVRE ETİĞİ KAVRAMI.....	13
2.1. ÇEVRESEL SORUMLULUK.....	15
2.2. ÇEVRE ETİĞİ TARİHÇESİ.....	17

2.3. ÇEVRE ETİĞİ TÜRLERİ VE FARKLI YAKLAŞIMLAR.....	19
2.3.1. İnsan Merkezli Çevre Etiği.....	20
2.3.2. İnsan Merkezli Olmayan Çevre Etiği.....	28
2.3.2.1. Canlı Merkezli Etik Anlayışları	31
2.3.2.2. Çevre Merkezli Etik Anlayışları.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİ

1. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN ANA UNSURLARI.....	37
1.1. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	40
1.2. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN ÖNEMİ.....	42
2. ÇEVRE KORUMA İLE İLGİLİ MEVZUAT.....	43
3. ÇEVRE KORUMA DENETLEME KURUMLARI.....	47
4. ÇEVRE YÖNETİM STANDARTLARI.....	49
4.1. TS EN ISO 14001 ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMİ.....	50
4.2. İŞLETMELERDE ÇEVRE İÇ DENETİM SÜREÇLERİ.....	55
5. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİ SORUNLARI.....	59
6. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN BENİMSENMESİ.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İŞLETMELERDE ÇEVRE ETİĞİ

1. İŞLETMELERİN ÇEVRE ETİĞİ YAKLAŞIMLARI.....	66
1.1. ÇEVREYE DUYARLI İŞLETMECİLİK VE ETİK SORUMLULUKLAR: ULUSAL FİRMA ÖRNEKLERİ	70
1.2. ÇEVREYE DUYARLI İŞLETMECİLİK VE ETİK SORUMLULUKLAR: ÇOKULUSLU FİRMA ÖRNEKLERİ	82
2. İŞLETMELERDE ÇEVRE ETİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK.....	92
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	94

KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ	105

KISALTMALAR

ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
BM	:	Birleşmiş Milletler
BSI	:	British Standards Institute
ÇED	:	Çevre Etki Değerlendirme
ÇESDM	:	Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme Modeli
ÇYS	:	Çevre Yönetim Sistemi
DDK	:	Devlet Denetleme Kurulu
EMAS	:	Europe EcoManagement and AuditScheme
IASC	:	Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi
ISO	:	International Standards Organization (Uluslararası Standart Organizasyonu)
KOBİ	:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
PUKÖ	:	Planla, Uygula, Kontrol Et, Önlem Al
TKY	:	Toplam Kalite Yönetimi
TKÇY:	:	Toplam Kalite Çevre Yönetimi
TS	:	Technical Standards (Teknik Standartlar)

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Klasik ve Çevre Duyarlı İşletme Yönetimi Kıyaslaması.....	39
---	----

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Birey-Toplum Örüntüsü.....	5
Şekil 2. Çevreci Akımlara Ait Yaklaşımlar.....	15
Şekil 3. Tarihsel Olarak Çevre Sorunlarına Yaklaşım.....	41

GİRİŞ

Modern endüstriyel toplumun sistematik biçimde ürettiği ihtiyaçlar, üretim ve tüketim süreçlerindeki değişimi son derece hızlı bir hale getirmiştir. Endüstri öncesi dönemde doğal kaynakların tükenebileceği endişesi insanların zihin dünyasını meşgul eden bir sorun değilken bugün doğal kaynakların sınırlı olduğu ve tükenebilecekleri anlaşılmış ve doğal dengenin endüstrileşme ile birlikte bozulduğunun farkına varılmıştır. Başta iklim değişikliği olmak üzere, hava kirliliği, su kirliliği, tehlikeli atıklar gibi sorunların getirdiği olumsuzluklar neticesinde insanların bizzat kendilerinin sorumlu olduğu çevre tahribatı yine kendi hayatlarını tehdit eder noktaya gelmiştir. Doğa, belirli şartlar altında kendini yenileme yetisine sahiptir ancak mevcut şartlar bu yenilenme imkânını ortadan kaldırmaktadır.

Toplumun ihtiyacı olan ürün ve hizmetleri sunan ve bu yolla kâr elde etmeyi amaçlayan işletmeler, bu faaliyetleri gerçekleştirirken bazı endüstriyel süreçlere ihtiyaç duymaktadırlar. Söz konusu endüstriyel süreçler kapsamında işletmeler önemli miktarda kaynak tüketmekte ve yine bu süreçlerin yan ürünü olarak ciddi miktarda atık üreterek çevreyi ve doğayı kirletmekte ve tahrip etmektedirler. İşletmeler, üretim sürecinin istenmeyen yan ürünleri olarak nitelendirilebilecek atıklar vasıtasıyla doğal çevre üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktadır.

İşletmelerin belirli normlar dâhilinde sürdürülebilirlik kriterleri içinde hareket etmelerini sağlamak amacıyla oluşturulan yasal düzenlemeler mevcut olmakla beraber çok geniş bir alanda faaliyet gösteren pek çok işletmenin sadece yasal yollardan ve dış denetimler yoluyla etkin biçimde kontrol edilmeleri güçtür. Bu durumda eğitim ve iç denetim önem kazanmaktadır. İşletmeleri, sosyal sorumlulukları uyarınca dış denetimlerden bağımsız, belirli ahlaki normları uygulamaya iten etik değerler olması önemlidir. Etik, en genel anlamıyla ahlaki değerleri tanımlamaktadır. İş ve mesleki alandaki ahlaki değerler de bu kavramın ayrılmaz bir parçası şeklinde görülebilir. İş etiği açısından bakıldığında işletmelerin kısa dönem kâr odaklı yaklaşımlarının çevreyi ve dolayısıyla toplumu uzun dönem olumsuzluklara itecek ve zaman zaman felaket boyutunda olaylara sürükleyecek sorunlara yol açmalarının önlenmesi ancak etik kavramının sağlam biçimde yerleşmesiyle mümkündür.

Toplumsal farkındalığın artışı ile birlikte güçlenen çevresel duyarlılık özellikle Sanayi Devrimi sonrasında endüstrileşmenin getirdiği çevre sorunlarına bir tepki olarak doğanın korunması amacıyla ortaya çıkmış, sonrasında daha geniş bir kapsama sahip çevreyle ilgili hareketlere evrilmiştir. Etik kavramı çok eski dönemlere uzansa da çevrenin korunmasında etik değerlere başvurulması ve böylelikle çevre etiğinin gündeme gelmesi 20. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir.

Etik, çevre yönetiminde giderek önem kazanan bir kavramdır. Çevre sorunlarının sadece teknolojik, ekonomik, hukuki ya da yönetsel nitelik taşıyan yaklaşımlarla çözülemeyeceği; ahlaki ya da moral değerlerde de bir dönüşümün gerekli olduğu giderek daha fazla kabul edilmektedir.

Etik yaklaşımların eksikliği özellikle uygulamada önemli sorunlara yol açmaktadır. Sadece özel fayda ve kısa dönemli çıkarlar üzerinden hareket edildiğinde çevre üzerinde olumsuz sonuçlar yaratan davranışların kolayca gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle işletmelerin doğal çevreye bakışını değiştirecek ve çevreyle ilişkilerini yeniden tanımlayacak yeni değer ve inançlara kısacası yeni etik yaklaşımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada çevre etiği kapsamında işletmelerin çevre yönetimini güçlendirecek ve sürdürülebilir kılacak yeni yaklaşımların değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın ana hipotezi; faaliyetleri sonucu kaçınılmaz olarak doğal çevre üzerinde etki yaratan işletmeleri sürdürülebilirliğe sevk etmede etiğin etkili bir araç olduğudur. Bu ana hipotez temel alınarak, işletmelerde çevre yönetim sistemi ve standartlarının çevreye olan etkilerin kontrol edilebilmesi bakımından olumlu katkısının olduğu yönünde bir alt hipotez ve çevreye dair etik yaklaşımların işletmelerde çevre koruma bilincinin geliştirilmesi açısından yararlı olacağı yönünde bir diğer alt hipotez üzerinden konu irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle alan yazını detaylı olarak değerlendirilmiş ve ikincil kaynaklardan sağlanan verilerin analiz edilmesi yoluyla çalışmanın teorik çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ilgili alandaki yasal düzenlemeler vasıtasıyla konunun hukuki boyutu irdelenmeye çalışılmıştır. Son olarak araştırma hipotezine destek oluşturacak şekilde ulusal ve uluslararası şirketlerin uygulamalarına yer verilmiştir.

Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, etik ve çevre etiği kavramlarına ilişkin kuramsal çerçeve ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise işletmelerde çevre yönetimi ve çevre yönetimine ilişkin mevzuat ele alınmıştır. Bu

kapsamda çevre yönetim standartları değerlendirilmiş ve işletmelerde çevre yönetimine ilişkin sorunlara dikkat çekilmiştir. Üçüncü bölümde ise çevre etiğinin işletmeler açısından önemi değerlendirilmiş; Türkiye ve Dünya'daki uygulamalardan örnekler yoluyla çevresel sürdürülebilirlik ve etik yaklaşımlar arasındaki bağlantı oraya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ETİK ve ÇEVRE ETİĞİ

1. ETİK: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Etik, sıklıkla felsefe alanında karşımıza çıkan bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Etik, kişilerin ve kişisel değerlere haiz toplulukların ahlaki değerlerini, bu değerlere dair normlarını ele alır. Doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü, haklı ya da haksız gibi değerlendirmeler bu ahlaki değerler için genel kabul gören referanslardır. Etik değerler bu ortak değerlerin tümüne ait bir kavramdır. Fikirlerimiz ile yaşama bakış açımızı belirleyen bir çatıdır.¹

Etik kelimesinin etimolojik kökeni yunanca “*ethos*” sözcüğünden gelmektedir. Bu kelime karakter ve alışkanlıkları nitelemekteydi. Günümüzde ise toplum bilimleri alanında yapılan çalışmalarda farklı bağlamda kullanılmaktadır. Felsefe içerisinde insanlar arası ilişkilerde ucu açık sorular neticesinde doğru ve yanlış değerlendirmesini yapmayı hedeflemektedir. Pieper’e göre etik, fertlerin ve toplulukların davranış kalıplarını belirleyerek iyi veya kötüye dair normları şekillendirir.²

Etik birincil olarak alışkanlıklar, gelenekler bağlamında değerlendirilip, bunlara uygun davrananların etik değerlere sahip olduğu biçiminde yorumlanabilir. İkincil olarak, bireylere aktarılmış değerler bütünü üzerinden kuralları sorgulayıp yerine getirmeleri ve kendilerinden istenilen doğruyu gerçekleştirmek amacıyla belirli tavırları alışkanlık haline getirmeleri şekilde anlaşılabilir.

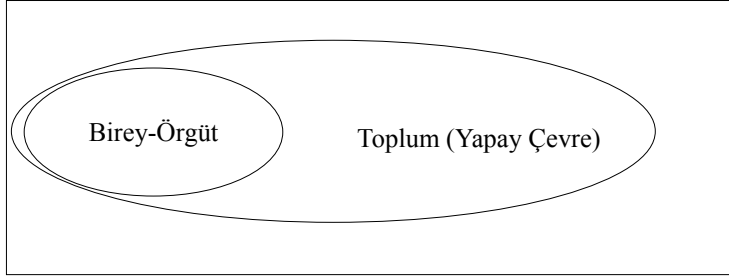
Sosyal bilimlere ait olan pek çok kavramda olduğu üzere etik kavramı üzerinde de pek çok tartışma ve farklı yorum mevcuttur. Etik üzerine belirlenmiş kavramsal yaklaşımlar bireylerin eylemlerine ve düşünce kalıplarına göre anlamlandırılmaktadır. Etik üzerinde tamamıyla mutabık kalınmış tek bir ortak fikir yoktur. Hatta bazı noktalarda bu görüşlerin içerikleri birbiri ile zıttır. Halen üzerinde tartışmaların olduğu etik kavramını anlamlandıran kişinin yaşama bakışı olabilmektedir. Ahlaki anlamda iyi veya kötü kabul edilen olguların ötesinde bu olguların kabulünü sağlayan yöntem açısından yapılabilecek sorgulamalar da bu kavrama dâhildir.³

¹ Navran, Frank, “İş Dünyası’nda Etik ve Bütünleşme: Yiyeceğe Dair Düşünce” ODTÜ Meslek ve İş Topluluğu Paneli, Ankara, 2003, s. 207.

² Pieper, Annemarie, “Etığe Giriş”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 6.

³ Brenkert, George, “Marx’ın Özgürlük Etiği”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 119.

Şekil 1. Birey-Toplum Örüntüsü

Kaynak: Tek, Murat ve Reyhanoğlu, Metin, “Etikten Etikete-İşletmelerde Çevresel Etik: Söylem-Eylem Farklılaşması”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi6/3, 2004, s. 206.

Şekil 1’de birey-toplum örüntüsü gösterilmektedir. Burada etiğe bireysel yaklaşım, fert olarak kendini tanımlama şekliyle ve nasıl konumlandığı ile alakalıdır. En alt katmanda benlik olarak tasarlanan kimlik yapısında anamlanacağı gibi aynı zamanda biz olgusuna dair de sorumluluk unsurları taşımaktadır. Kimlik, benlik ile alakalıdır ve kimlik algısı ben veya biz olarak değerlendirildiğinde diğerleri ve ötekiler de söz konusu olacaktır. Bahsedilen ben, biz ve diğerleri ayrımı bir sonraki aşamada bazı durumlara ait sorumluluk duygusunu farklılaştırmaktadır. Böylelikle daha çok veya daha az sorumluluk duyulan durumlar ortaya çıkacaktır. Bu durum neticesinde iki farklı yaklaşım söz konusu olacak; ben merkezli ve toplum merkezli yaklaşım ortaya çıkacaktır.

Etik değerlendirmelerinde ana hedef iyi veya kötü, doğru ve yanlışın ne olduğunu belirlemektir. Etik iyi bir kişi olmanın gerekliliklerini tanımlayarak, bu tanıma uymanın şartlarını ortaya koymaktadır. Bu kurallar belirlenirken dış baskılar mümkün olduğunca izole edilmelidir. Her kişilik farklı yapıda olduğundan fikir yapıları ve yaklaşımları da farklılık içermektedir. Alan yazını etik kavramı ile ahlak arasında temelde bir ayrım yapıldığını göstermektedir. Etik kişilerin davranışlarının prensipleri üzerinde dururken ahlak kavramı bu ilkelerin tekil durumlarda uygulama şekliyle alakalıdır.⁴

Etik kavramı irdelenirken üç farklı yaklaşıma başvurulduğu görülür. Bunlar faydacı yaklaşım, haklar yaklaşımı ve adalet yaklaşımı olarak belirtilebilir.⁵

Faydacı Yaklaşım: Faydacı yaklaşım Jeremy Bentham ve Stuart Mill tarafından ortaya konulmuştur. Ahlaki davranış bu düşünceye göre aynı zamanda en çok faydayı üreten davranıştır. Kişiler kendi çıkarları gereği en fazla faydayı sağlayacak metot üzerine

⁴ Billington, Ray, “Felsefeyi Yaşamak”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1997, s. 47.

⁵ Robins, Stephen, P., “Organizational Behaviour”, 8th Edition, Prentice Hall, International Ed., 1997, s. 117.

yoğunlaşmaktadırlar. Bu fayda en düşük maliyetli ve en kârlı yöntemi izlemek üzerinedir. İşletmeler özellikle bu manada en uygun harcama ile birlikte verimlilik üzerine yoğunlaşmaktadırlar.

Haklar Yaklaşımı: Bireylerin belirli hak ve özgürlüklere sahip olduğu ve bunların diğerlerinin müdahalesi ile ellerinden alınamayacağını ifade eden bir yaklaşımı içerir. Etik kararlar, bu kararların etkileyeceği insanların da hak ve özgürlüklerini korumaya devam eden kararlar olarak nitelendirilir. Modern dönemlerde bazı kurumlarda çalışan kişilerin, kurumlarında fark ettikleri etik olmayan bazı davranış ve eylemleri ifşa etmeleri, haklar yaklaşımına örnektir.

Adalet Yaklaşımı: Bazı kararların eşitlik, doğruluk, tarafsızlık gibi prensiplere dayanması gerektiğini ifade eder. Kaynakların tarafsız ve adil olarak dağıtılması hedeflenmelidir. Tutarlı davranışlar ve dürüst tavırlar gibi bazı ölçüler bu yaklaşımın özünü oluşturur.

1.1. ETİK KURAMLARI

Etik kavramı uzun zaman insan ve insanlar tarafından oluşturulan topluluklar ile sınırlandırılmıştır. Zamanla etik kavramının insanın da dâhil olduğu daha geniş bir bağlam içinde ele alınması söz konusu olmuştur. İnsan dışındaki canlıları ve cansız varlıkları da kapsayacak şekilde kavramın alanı genişletilmiştir. Bartels (1963) tarafından yapılan tanımlamalarda ahlak kavramına göre daha geniş bir alanı kapsayan etik; herkesi, her anı ve yeri içeren genel ahlak kuralları olarak ifade edilmiştir. Toplumun belirlediği ahlak prensipleri ve kuralları olarak tanımlanabilen etik iyi veya kötüyü anlamlandırmada kişilerin yaşamına rehberlik yapmaktadır.⁶

Etik kuramları farklı yaklaşımlar üzerinden değerlendirmek ve bir tasnif yapmak mümkündür. Bu tasnif Frankena'ya göre erek odaklı ve ödev odaklı kuramlar olarak ayrılabilir. Erek yani amaç odaklı kuramların ortak özelliği yapılan davranışı doğurduğu sonuçlar üzerinden değerlendirmeye yöneliktir. Ödev odaklı kuramlar ise niyet odaklı olarak vaziyeti değerlendirmektedir. Bir hareketin sebebi üzerinden ölçüt koyma durumu söz konusudur.⁷ Ödev odaklı yaklaşımları deontolojik etik temsil ederken, erek odaklı yaklaşımları teleolojik etik temsil etmektedir.

⁶ Bartels, Richard, "Ethic in Business" Ohio State University, Ohio, s.116.

⁷ Frankena, William, "Etik" İmge Kitabevi, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 36.

1.1.1. Teleolojik Etik

Teleolojik etik kuramının temelini anlamak için “*teleolojik*” kelimesinin etimolojik kökenine bakılmak gerekir. Yunanca kökenli olan “*telos*” fayda anlamına gelmektedir. Bu etik kuramında faydacılık kişilerin davranışlarının yalnız kendilerine değil bu davranışlarından etkilenen diğer insanlarında faydasına olması gerektiği esasına dayanır.⁸

Bu etik yaklaşımında bir davranışın etik olarak nitelendirilebilmesi maksadıyla o davranışın getirdiği sonuçlara bakılması ve davranışın neticeleriyle birlikte değerlendirilmesi gerekliliğine işaret edilmektedir. Netice itibariyle bu davranışın sonuçları iyi ise bu davranışın nedenlerini irdelemeye gerek duymaz.

Teleolojik etik, faydacı yaklaşım biçimiyle açıklanabilir. Teleolojik kuramın destekçilerine göre yapılan bir davranış ve onun esasını oluşturan prensip eğer iyiye hizmet ediyor ve bu neticede sonuç veriyorsa doğru olarak kabul edilir.⁹

Teleolojik etik kuramcısı Stuart Mill’e göre bireylerin eylemlerinin her birinin bir nedeni vardır. Bireylerin nihai hedefi mutluluksa en yüksek doğruluğun gerçekleşmesi amacıyla diğerlerinin de mutluluğunu düşünmelidirler.

Mill’in yaklaşımına göre bir eylemin iyilik veya kötülüğünü belirleyen şey o eylemin neticesi olmaktadır. Davranışlar neticesinde mutluluk artıyorsa doğru addedilmektedir. Eğer mutluluk artmıyorsa yanlış olarak nitelendirilmektedir.¹⁰

1.1.2. Deontolojik Etik

Deontolojik etik kuramına bakıldığında ise yukarıda bahsi geçen teleolojik yaklaşımın aksine bir davranışın neticelerine göre değil bu davranışın sebeplerine göre irdeleme söz konusudur. Bu yaklaşıma göre bir davranışın ardındaki sebep ahlakilik içermiyorsa o davranışın etik olduğundan bahsedilemez. Bir davranışın temelindeki niyetin sorgulanmasına dayanan bu yaklaşımda insan yani birey akıl ve sorumluluk sahibi sayıldığından sırf bu sebeple bile yaptığı davranışların ardında yerine getirmesi gereken sorumluluklar söz konusu olmaktadır. Ahlak fikrinin temelinde bir ödev hissiyatı vardır.¹¹

⁸ Paslack, Rainer., Vromans Kees, Yücel, Gamze., ”Çevre Korumada Etik Yaklaşımlar”, EfilYayınevi, Ankara, 2010, s. 28.

⁹ Tepe, Harun, “Etik ve Metaetik”, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 25.

¹⁰ Mill, John, Stuart, Autobiography, London: The Floating Press, Faydacılık, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul: Meb. Yayınları, 2009, s. 7.

¹¹ Cevzici, Ahmet., “Etiğe Giriş”, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 385.

Deontolojik etik yaklaşımı prensipler üzerinden karar verebilme sistemi olarak ifade edilebilir. Deontolojik etiğin kavramlaştırılması Immanuel Kant (1725-1804) tarafından yapılmıştır. İlke ve kurallar sonuçların önünde yer almaktadır.¹²

Bu yaklaşım adalet ilkesi üzerinden verilen tüm kararlarda kusursuz olma, doğruluk ve erdemlilik olgusunu aramaktadır. Çıkarıcı ve fırsat kollayan fertler erdemli ve dolayısıyla etik yaklaşıma sahip olamazlar. Erdemli bireylerden beklenenler ahlak ilkelerini içine sindirmesi ve özümsemesi ve bu eylemleri kendi yaşamına kılavuz almış olması gerekmektedir. Bireyler kendi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla diğerlerini kullanmamalıdır. Doğru davranış üzerinde odaklanan görüş insanın ödevleri üzerine yoğunlaşmaktadır.¹³

1.2. İŞ VE MESLEK ETİKLERİ

Endüstrileşme ile birlikte meslek kavramı içerik olarak çok çeşitlenmiştir. Modern yaşam şekli insanı daha karmaşık meslek formları ile karşı karşıya bırakmaktadır. Yeni faaliyet alanları ortaya çıkmış ve halen de çıkmaktadır. Teknolojinin gelişmesi pek tabii bu durumu etkilemektedir. Etik yaklaşımların uygulamaya aktarıldığı ve yaşama yansıdığı alanlardan biri de meslek etiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Her mesleğin kendine ait bir özel etik yaklaşımı olabilmektedir. Bazı genel kurallar olmakla beraber mesleğe özgü kurallar bütünü bulunabilmektedir. Yukarıdaki tanımdan hareketle meslek etiğini, belirli meslek gruplarına ait ilke ve kurallardan oluşan ve bunların mesleği icra edenler tarafından uygulanmasını kuvvetle vazedenden ve böylelikle o meslek grubuna ait çalışanları bu ilkeler doğrultusunda davranmaya zorlayan mesleki prensipler şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu prensipler çalışan bireylerin kişisel eğilimlerinden bağımsız olarak ilgili meslek üyelerini belirli kalıplar üzerinden davranmaya yönlendirmektedir. Meslek etiği kurallarını içselleştirmeyen ve uygulamaktan kaçınan çalışanlar o meslek grubu tarafından dışlanmaktadır. Meslek etiği kuralları mesleğe ait idealler bütünüdür denilebilir.¹⁴

Meslek etikleri yalnızca o mesleğe mensup çalışanların uymaları gereken kurallar bütününe belirlemez aynı zamanda mesleğe ait nitelikleri çalışanların taşımaları gerektiğini de ifade eder. Meslek etiği ile genel etik kavramlarının arasında bulunan

¹² Ay, Ünal, "İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk", Nobel Yayıncılık, Adana, 2003, s. 60.

¹³ Tepe, Harun, 1992, A.g.e., s. 25.

¹⁴ Pehlivan, İnayet, Örgütsel ve Yönetimsel Etik, Pagem Yayını 1998, Ankara, s. 4.

farklar halen akademik çevrelerde tartışma konusu olmaktadır. Meslek etiğinin ortaya çıkışında mesleğin uygulanması esnasında var olan ve mesleğe ait özellikler barındıran bir takım sıkıntıları çözmek amacı vardır. Mesleğin niteliklerine dair içeriğin çalışanlar açısından sindirilmesi gereken özellikler olduğu bilinmelidir. Meslek etiği ile ortaya çıkması muhtemel bir takım genel sorunların normlar dâhilinde çözülmesi hedeflenmektedir.¹⁵

Meslek etiği kavramının öncelikle ilgilendiği insanın bizatihi ahlak kavramına öznellik yapması neticesinde tıp etiği üzerinden başlayarak diğer uygulamalı bilim dallarına doğru uzanması söz konusudur. Bu bağlamda meslek etiği kavramının çıkış noktası tıp etiği olarak kabul edilmektedir. “Hipokrat” yemini olarak özetlenen mesleğe dair ilk prensipler bir etik yaklaşımını ortaya koymaktadır. Tıp bilimi ile uğraşanların yani uygulamalı bilimler icra edenlerin ilgilendikleri alanlardan, özelde insan ve genelde canlılar, farklılıkları olan çok geniş bir kapsam arz etmektedir.¹⁶

Bireylere dair etik yaklaşımlar neredeyse birey sayısı kadar çoğaltılabilecekken meslek etiklerinin varlığı bahsedilen mesleğe özgü olarak bu mesleğin uygulanması esnasında ortaya çıkan çelişkili durumlarda karar verme kolaylığı sağlamaktır. Tekil durumlar karşısında o mesleğe ait çalışanın nasıl bir yol izlemesi gerektiği norm haline getirilerek düzenlenir.

Meslek etiği kavramının modern anlamda gündeme gelmesi daha çok 20. yy'nın ikinci yarısında olmuştur. Hemen her mesleğin kabul ettiği genel ilkeleri içeren meslek etiği söz konusu olmaya başlamıştır. Meslek etikleri arasında en göze çarpanları ve toplum hayatını etkileyenleri ise kamu yönetimine dair, özel işletmelere dair, denetim süreçlerine dair etik anlayışları olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2.1. Kamu Etiği

Etik kavramı genel anlamıyla bireylerin özel yaşam alanlarını denetlemeyi hedef alırken kamu yönetiminin bu kavramın dışında tutulması gerektiğine dair bir takım görüşler söz konusudur. Profesyonel olarak belirli meslekleri icra eden çalışanların aldıkları eğitim ve mesleğe dair formasyonları vasıtasıyla aldıkları etik anlayışı birebir kamusal alana uygulamaları söz konusu olamamaktadır. Özellikle emir komuta ve sıkı

¹⁵ Kuçuradi, Ioanna, “Etik”, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Türk Felsefesi / Simurg Dizisi: 5, Ankara, 2011, s. 33.

¹⁶ Çobanoğlu, Nesrin, “Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği”, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009. s.14.

hierarchy içinde görev yapan kamu memurları kendilerini sınırlayan özel mevzuat ve kanunlar ile genel etik yaklaşımların çeliştiği noktalarda sorun yaşayabilmektedir. Özel yaşamda geçerli bazı etik kurallar profesyonel icra edilen mesleklerde ve kamu alanında söz konusu olmamaktadır. İnsan öldürmek etik açıdan sorunlu bir davranıştır ancak kanunların verdiği yetki ile kamu adına bu eylemi gerçekleştiren memurların olması bu alana çelişen bir örnek olarak gösterilebilir. Başka bir açıdan bakıldığında kamu etiğine dair davranışlar bazı durumlarda özel yaşama uygulanır olmamaktadır.¹⁷

Kişisel etik ile kamu etiği arasında iki farklı boyutta gelişen bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. İlk boyut kurumsal bakış açısıyla kamu kurumlarının toplum ve bireylerle olan ilişkilerinde bir takım etik ilkelere uymasının zorunlu olmasıyla bağlantılıdır. Diğer boyut kamu kuruluşlarında görev alan memurların yalnızca bu sebep dolayısıyla uymalarının beklendiği bir takım ilkelerin olmasıyla ilgilidir. Kant'ın görüşüne göre etik ilkeleri evrensel prensiplere dayalı olarak kamu alanı, özel alan ayrımını kabul etmez. Dolayısıyla böyle bir ayrımın oluşturulması bazı noktalarda genel ilkeler ile çelişmektedir.

Kamu ile alakalı etik anlayışı erdem ahlakına dayanmaktadır. Erdem ahlakı uyarınca sorumluluk, vicdan, ahlaki karar, ahlaklı eylem, ödev gibi değerler iyi unsurlar içerdiklerinden dolayı bizatihi iyidirler. Bir davranışı yapan kişinin erdemli olması eylemin kendisinin de iyi olacağı sonucunu doğurmaktadır. İyi prensipler koymak önem arz etmektedir ancak bu prensiplere uyabilecek insanların yetiştirilmesi de önemlidir.¹⁸

Kamuyu ilgilendirilen kararlarda kamunun faydasının önceliğe alınması bu alanda görev yapan memur ve amirler için belli değerler toplamına bağlı kalmaları ile mümkün olur. Yönetim görevini yerine getirirken dürüst, adil, eşitlikçi olmak bu değerler bütününe ifade eden kavramlardır. Kamu etiği ilkeleri kamu yararının gerçekleşmesi adına belirleyici fonksiyona sahiptir. Kamu etiğine bağlı davranışların kamu yararını gözetmesi beklenir.¹⁹

Kamu etiği sadece kamu kurumları için değil, aynı zamanda kamu işletmeleri için de genel prensipleri belirler. Bunlar işletmelerin davranış esaslarını belirleyen etik

¹⁷ Yazıcı, Sedat ve Yazıcı, Aslı, "Erdem Ahlakı ve Kamu Etiği" Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 1, Ankara, TODAİE Yayını, 25-26 Mayıs 2009, s. 229.

¹⁸ Karakoç, Aysel Gamze, "Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım", Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler (Ed. Mehmet Marin, Uğur Yıldırım), Ankara, Beta Yayınları, No: 1483, 2009, s. 59-72.

¹⁹ Öztürk, Namık, Kemal, "Kamu Yöneticilerinin Kararlarında Etik Değerler", Amme İdaresi Dergisi, İstanbul, 1998, 31:2.

kurallardan oldukça farklıdır. Özel işletmelere dair etik ilkelerin kamu işletmelerine uygulanması özellikle kamu yararı konusunda olumsuz sonuçlar doğurabilir.

Kamu yönetimi ve özel işletmelerin yönetsel mantıkları birbirinden farklı özellikler arz etmesiyle birlikte özel işletmelerin etik anlayışının yani işletme karlılığını artırma yaklaşımını kamuya uygulama anlayışı ters etki etmektedir.²⁰ Yeni liberal yaklaşımlarla kamu yönetimi anlayışını özel işletme yönetim felsefesine yaklaştırma yönünde bir eğilim 1980'lerin başından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak işletme yönetimi ile kamu yönetimi halen temel bazı ayrımlara sahip görünmektedir.²¹

Erdem ahlakı yardımlaşma, tolerans, fedakârlık gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. Bu unsurların pek çoğu zaten kamu etiği içinde bulunan unsurlardır. Erdem biçiminde ifade edilen kavram esasında sadece kamusal alan değil kişisel alan içinde de geçerlilik kazanması gereken bir olgudur. Erdemli birey sadece kamu alanında değil genel yaşamı esnasında da etik ilkelere uygun hareket etmelidir. Kamu yönetiminde esas hedeflenen kamunun yararına olan eylemlerin ortaya konmasıdır. En geniş bakış açısıyla çoğunluğun faydası azınlığın faydasından daha önemlidir. Kamu yararına olan eylemler netice itibariyle genel olarak toplumun faydasını en üst seviyeye çıkartmak üzerine kuruludur.

1.2.2. İşletme Etiği

İşletme etiği kavramıyla anlatılmak istenilen kamu etiği kavramı dışında kalan özel işletmelerin veya bu mantıkla çalışan kurumların ortaya koyduğu etik anlayışı olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerin etik anlayışı faaliyet gösterdikleri toplumun ahlaki yapısından tamamıyla ayrı değerlendirilemez. İşletmelerin temel faaliyet alanı olan ekonomik unsurlar toplum kültüründen ayırt edilerek tek başına bir biçimde ele alınamaz.²²

İşletmelerin temel amacı kâr etmek olduğundan yönetim kadroları öncelikli olarak işletmeye kazandıracakları fayda konusuna odaklanmaktadır. Kâr edemeyen bir işletmenin uzun dönem piyasada var olması söz konusu olamaz. Burada öncelik sırası belirlenirken kârlılık, çevre duyarlılığının önünde yer alabilmektedir. İşletmelerin işletme

²⁰ Sayan, İpek Özkal ve Kışlalı, Mustafa, "Yolsuzluk Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma" Amme İdaresi Dergisi, Haziran 2004, C. 37, S. 2, s. 31-50.

²¹ Şaylan, Gencay, "Değişim ve Yolsuzluk", Amme İdaresi Dergisi, Eylül, 1995, C. 28, S. 3, s. 3-18.

²² Fukuyama, Francis, "Güven" Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.

yönetimi ve sahibi tarafından yönlendirilen bir felsefesi vardır. Bu felsefe işletmenin kendine belirlediği misyon, vizyon ve müşteri nezdindeki algısını şekillendirmektedir. Bu kapsamda işletme etiği kamu etiğinden farklılaşmakta ve bu farklılık ayırt edici özellik taşımaktadır. Kamu yönetiminde temel oluşturan ilkeler özü itibariyle özel işletmelere uygulanabilir nitelik taşımamaktadır. Şöyle ki işletme etiğinin, kamu etiğinden temel olarak farkı, işletmenin yararının öncelikli olarak gözetilmesidir. Bunun yanı sıra kamuda toplum yararına olan eylemler ortaya konulurken buna ait bütçe yine vatandaşlardan toplanan vergiler yoluyla olmaktadır. İşletmelerin vatandaşlardan vergi toplama olanağı bulunmadığından kendi kârlarını artırmak ve bu şekilde finansman sağlamak yoluna gitmeleri gerekmektedir.

1.2.3. Denetim Etiği

Denetim, yönetim faaliyetlerinin bir fonksiyonu olarak değerlendirilmektedir. Denetim etiği değerlendirilirken, yönetim etiğine de atıf yapmak gerekir. Denetim fonksiyonunu icra eden denetçiler genel yönetsel etikten farklılık arz edecek biçimde bazı prensiplere de dayanmak mecburiyetindedir. Denetim fonksiyonuna ait bu farklılıklar kendine has bir etik anlayışı ortaya koymayı zorunlu hale getirmiştir. Uluslararası nitelik taşıyan denetim kurumlarının bazı ortak prensipler üzerinde mutabık kaldıkları ve bu prensiplerin; dürüst, tarafsız, bağımsız ve çıkar çatışmasını engelleme ve işletme sırlarının saklanması üzerine kurgulandığı görülmektedir. Günümüz dünyasında özel sektör kurumları üzerinde kamu kurumlarının farklı alanlarda uyguladıkları denetimler söz konusu olabildiği gibi özel denetim süreçlerinin de destekleme ve tamamlayıcılık gibi görevleri vardır. İster kamu ister özel sektörde yapılan denetimlerin uygulama metod ve teknikleri giderek birbirine benzemeye başlamıştır.²³

Kamu ve özel sektör faaliyetlerinin etik ilkeler doğrultusunda denetlenmesini sağlayan ahlaki ilkeler bütünü denetim etiğini oluşturmaktadır. Denetçilik görevi icra edenlerin mesleki etik kurallarına şekil veren ilkeler aşağıdaki biçimde sıralanabilir.²⁴

Dürüstlük: Genel itibariyle dürüstlük; doğruluk ve hakkaniyet kavramlarıyla ilintilendirilir. Denetlenenlerin ve toplumun gözünde, güven ve adalet duygusu

²³ Köse, Ömer, “Dünya ‘da ve Türkiye’ de Yüksek Denetim” Sayıştay Yayını, Ankara, 2007, s.6.

²⁴ http://www.intosai.org/level3/Guidelines/3_AudStandComm/3_CodEth_AutStand2001_E.pdf, erişim tarihi: 15.06.2018.

oluşturmak ve bu duygunun korunup geliştirilmesi için denetleyenlerin tavırlarının hiçbir şekilde şüpheli ve tutarsız olmaması gerekmektedir.

Bağımsızlık ve Tarafsızlık: Denetim görevini icra edenler denetledikleri konu ve kurumdan bağımsız olarak inceledikleri konuları objektif ele almak durumundadırlar. Bu ilke uyarınca denetçiler nesnel davranmak ve yansız olmak durumundadırlar.

Çıkar Çatışmasından Kaçınılması: Denetçilerin bağımsız tutumları kişisel yarar sebebiyle kesinlikle zedelenmemelidir. Eğer denetçinin kişisel çıkarı söz konusu ise denetçilik görevi almamalıdır. Denetçiler konularını asla kişisel çıkar amacıyla kullanmamalıdır.

Mesleki Sır Niteliğindeki Bilgilerin Saklanması: Denetim uygulanırken elde edilen bilgiler ilgisi olmayan taraflara açıklanmamalıdır. Yalnızca sorumlulukları dahilinde açıklama yapma serbestisine sahiptirler.

Koçberber'in çalışmasına göre, Türkiye' de kamu alanında denetim görevi ifa eden memurların etik tavırları hakkında yapılan araştırmalar neticesinde bağımsız denetim yapıldığına inanma oranının yarıyı biraz geçtiği görülmüştür. Dürüstlük, objektiflik gibi kıstaslar üzerinden bakıldığında toplum nezdinde bu denetçilik kişi ve kurumlarına duyulan güvenin henüz istenilen seviyede olmadığı tespit edilmiştir. Bu ve benzeri çalışmaların ifade ettiği üzere kamu denetçiliği anlamında kuralların yeterli ölçüde yerleşik olmadığı görülmektedir.²⁵

2. ÇEVRE ETİĞİ KAVRAMI

İnsan var oluşundan itibaren çevresi ile ilişki içinde olmuştur. Çevre ile olan ilişkisi temel ihtiyaçlarını giderebilmesi amacıyla ondan faydalanmasıyla başlamış daha sonra çevreyi ve doğayı dönüştürerek daha fazlasını elde etme yönünde gelişmiştir. Yeni teknolojiler ile doğa karşısında üstünlük kurmaya başlayan insan, zamanla kaynakları daha sorumsuz ve sömürüye varan bir tavırla kullanmaya başlamıştır. Kaynakların yok olması dolayısıyla ortaya çıkabilecek olumsuzlukların anlaşılmasına başlanması, bu sorunu aşmaya yönelik yeni arayışları da tetiklemiştir. Çevre etiği de bu bağlamda bireylerin çevreye ve doğaya karşı sorumluluklarının altını çizen bir kavram olarak önem kazanmaya başlamıştır. Bireylerin ve toplumların ortak değerlerinden biri olan çevreye

²⁵ Koçberber, Seyit, "Dünyada ve Türkiye'de Denetim Etiği", Sayıştay Dergisi, Ocak - Mart 2008, s, 65-89.

karşı sorumlu davranmaları gereği karşısında çevre bilinci, doğaya ve çevreye saygılı bir biçimde yaşam sürdürmeyi ifade eder olmuştur.²⁶

Çevre etiği kavramı kökleri çok daha eskilere götürebilmekle birlikte 20. yy.'a ait bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Çevre koruma bilincinin yaygınlaşması neticesinde çevre etiği süreç içinde kurumsallaşmıştır. Etik başlarda beşeri ilişkiler kapsamında ele alınan bir olgu olarak düşünülmekteydi. Zamanla insanoğlunun çevre ve doğaya olan bağımlılığının boyutları daha net görülmüş ve aşırı tüketim, kirlenme ya da bozulma neticesinde doğal kaynakların günün birinde insanoğlunun yaşamını sürdürmesine imkân vermeyecek ölçüde kısıtlanabileceği endişesi gelişmiştir.²⁷ Bu durum etiğin kapsamını sadece bireyler arası ilişkileri düzenleyen bir boyuttan insan ve çevresi arasındaki ilişkileri de düzenleyen bir boyuta doğru genişletmiştir.

Çevre etiği mevcut ve gelecek nesillerin sağlıklı ve sürdürülebilir bir hayat sürmeleri için gerekli olan şartların tümünü içeren geniş bir kavramdır. Günümüzde etik anlayışı beşeri alanı aşarak insanın kendi çevresi ve doğa ile olan ilişkiler bütününe ilgilendiren bir içeriğe kavuşmuştur. Genel ahlak ilkelerinin yanı sıra toplumun gelenek ve göreneklerine dayalı normları, kabul gören davranış kalıpları ve doğru addedilen yaklaşımlar hep bu kapsamda değerlendirilebilir.²⁸

İnsanların çevreye dair geliştirdikleri değerlerin arkasında yatan olgu yaşamlarında büyük bir yer tutan din, ahlak ve kanun gibi kavramlardır. Çevreye dair değerlerini bu kavramların etkisi çerçevesinde oluştururlar. Yasal düzeyde yaptırımlar ceza olarak yansırken ahlaki olarak yaptırımlar tepki veya kınama şeklinde belirtilmektedir. Kanuni olarak kişilerin cezai sorumlulukları kusurlarına bağlı olarak belirlenirken, bazı durumlarda kusur aranmadan da cezai sorumluluk öngörülmektedir. Bahsedilen cezai sorumluluk neden sorumluluğu olarak nitelendirilmektedir.²⁹

Bugüne değin çevre etiği ile alakalı yapılan çalışmalar neticesinde farklı görüş ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar insan merkezli veya insan merkezli olmayan yaklaşımlar olarak sınıflandırılmaktadır. Çevre etiğine dair eğilimleri aşağıdaki şekil yardımıyla sınıflandırmak mümkündür.

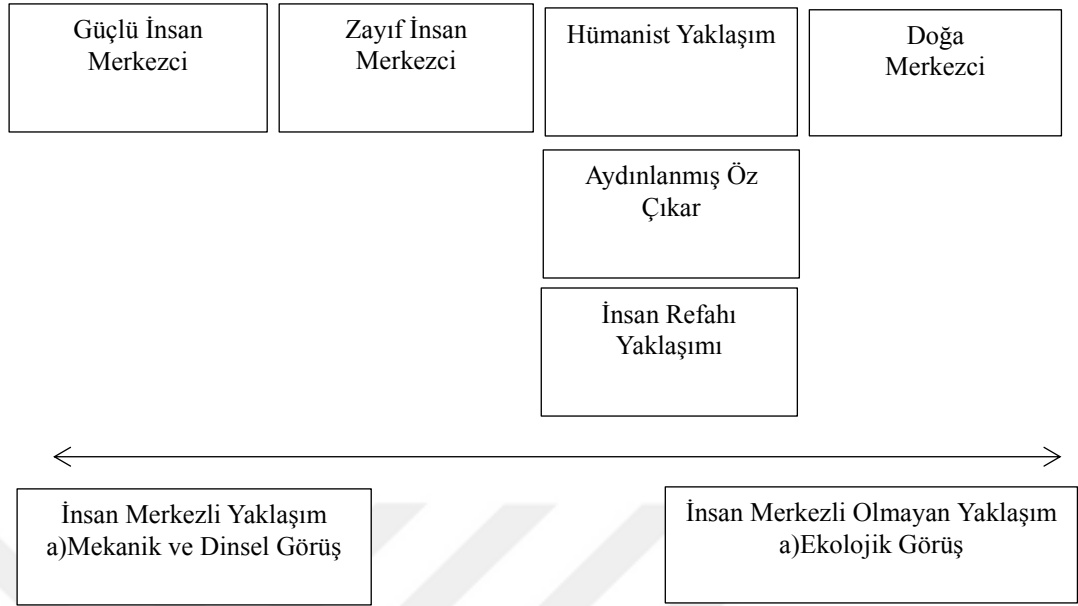
²⁶ Türküm, Ayşe, Sibel, “Çağdaş Toplumlarda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998, s. 172-175.

²⁷ Özerkmen, Necmettin, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 42,1-2, 2002, s. 167-185.

²⁸ Ertan, Birol, Keleş, Ruşen, “Çevre Hukukuna Giriş”, İmge Yayınevi, 2002, Ankara, s. 196-197.

²⁹ Birden, Belkıs “Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış”, Türkiye Biyoetik Dergisi, 2016, Vol. 3, No. 1, 4-14.

Şekil 2. Çevreci Akımlara Ait Yaklaşımlar

Kaynak: Erdösemeci, Feyza, (2014), “Nükleer Güç Santrallerinin Çevre Etiği Açısından İrdelenmesi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 52, 2014, Erişim Tarihi: 07.06.2018.

Şekil 2’de çevreci akımlara ait yaklaşımlar ana olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; insan merkezli yaklaşım ve insan merkezli olmayan yaklaşımlardır. Güçlü insan merkezci yaklaşıma göre, insan doğanın efendisi konumundadır. Doğayı istediği gibi işleme ve ona zarar verme hakkını kendinde görmektedir. Merkezde insanın olduğu ve çevredeki varlıkların insanın faydasına kullanılmasını bir görev bilen bu anlayış çevrecilik ile ters düşen bir yaklaşımdır. Şöyle ki insanı içinde bulunduğu çevreden ayırmak ve çevreye verdiği veya vereceği zararlardan etkilenmeyeceğini düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda insan merkezli olmayan yaklaşım doğmuştur. Bu yaklaşıma göre, diğer bütün canlıların sahip oldukları haklarının ve değerlerinin olduğu savunulmaktadır. Hatta canlı-cansız, yapay-doğal olan bütün çevresel değerler bütünleşik olarak ele alınmıştır.³⁰

2.1. ÇEVRESEL SORUMLULUK

İnsan ile çevresi arasındaki ilişkide temel kavramlardan biri sorumluluktur. Sorumluluk temel bir olgu olarak birçok filozof tarafından irdelenmiştir. Sorumluluk kelimesinin etimolojik anlamı incelendiğinde Arapça “*mesuliyet*” yani soru sorulan

³⁰ Erdösemeci, Feyza, (2014), “Nükleer Güç Santrallerinin Çevre Etiği Açısından İrdelenmesi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 53-56, 2014.

anlamına gelir. Batı dillerindeki anlamına bakıldığında da cevap verme anlamına yakın bir manada olduğu görülmektedir. Dünya dillerinin birçoğunda bu bağlamda benzerlikler bulunmaktadır.³¹

Genel anlamıyla sorumluluk kavramının ardında bir bireyin diğerlerine veya topluma duyduğu ahlaki yükümlülük bulunmaktadır. Bireyler davranışları neticesinde yaptıkları veya yapmadıkları bütününde kendilerini diğerlerine karşı sorumlu hissedebilmektedirler. Sorumluluk kavramıyla alakalı temel irdeleme mevzusu bir kimsenin yaptığı ve yapmadıklarından nereye kadar sorumlu tutulabilecekleridir. Kanuni sorumlulukların sınırlarının tespiti yapılırken ilgili yasalar uyarınca bu sınırları belirlemek kolay olabilmekteyken bunun dışındaki sosyal sorumluluk alanlarında bu tespitlerin yapılması bu kolaylıkla mümkün olmamaktadır.³²

Çevresel sorumluluk, çevresel sorunların çözümlenmesine yönelik davranışlarda bulunma arzusuna işaret etmektedir. Çevresel sorumluluk kişinin kendi ekonomik faydasından ziyade öncelikle çevresel ve sosyal fayda kapsamında hareket etmesini gerektirmektedir. Bunun bağlamda örneğin çevre bilincine sahip olan bir tüketici, çevre kirliliğine karşı kendi davranışlarının farkında olan, kaynakların kullanımı konusunda gelecek nesiller ve bütün insanlık için duyarlı bir biçimde hareket eden sorumlu çevreciler olarak açıklanabilir. Çevresel sorumluluğa sahip olan bir birey, gündelik hayata ilişkin üretim ve tüketim gibi faaliyetlerinde çevreye zarar vermeyecek veya minimum zarar verecek olan yol ve yöntemleri seçen kişi olarak özetlenebilmektedir.³³

Çevresel sorumluluğa sahip bireyler, kurum ve kuruluşları bütün faaliyetlerinde çevreye duyarlı davranmaları konusunda motive etmelidir. Çevresel duyarlılıkla ilgili olarak, tüketicilerin haklarının resmiyet kazanmasında 1985 tarihli “*Birleşmiş Milletler Evrensel Tüketici Hakları Bildirgesi*” önemli yer tutmaktadır. Tüketicilerin, kurum ve kuruluşlara karşı yürüttükleri hak talebi hareketleri neticesinde gündeme gelen bu bildirmede, tüketicilerin temel ihtiyaçlarının giderilmesi, eğitim, güvenlik, bilgi edinme, sağlık, örgütlenme, zararların giderilmesi ve ekonomik menfaatlerin korunması gibi hakların tanınması söz konusu olmuştur. Bununla birlikte, çevre ile alakalı önem arz eden

³¹ Keleş Ruşen, Hamamcı, Can, Çoban, Aykut, “Çevre Politikası”, İmge Kitabevi Yayınları. 7. Baskı, Ankara 2012.

³² Oğuz N.Y, Tepe H, Büken N.Ö, Kucur D.K. Biyoetik Terimleri Sözlüğü, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2005.

³³ Kükreler, Özlem, “Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarının Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisi: Eskişehir Örneği”, Journal of Yasar University, Cilt 26, Sayı 7, 2012, s.4505-4525.

bir kazanım da elde edilmiştir. Bu bildirdede, tüketicilerin sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına sahip oldukları ifade edilmiştir. Bu maddede, sağlık koşullarına uygun bir çevrenin oluşturulmasında ülkenin ve doğal kaynaklarının da düzgün bir biçimde kullanımıyla çevrenin korunması, temiz ve sağlıklı bir çevrenin gelecek nesillere bırakılmasını da kapsamaktadır. Bireylerin, çevreye karşı duyarlı tüketiciler olarak tanımlanabilmesi için kurum ve kuruluşları çevreye duyarlı olmaya teşvik etmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla bireylerin tüketiciler olarak sadece haklarını değil sorumluluklarını da bilinçli bir şekilde gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Çevre korumasında, bilinçli bir tüketiciye düşen görevler, zaman, enerji ve para tasarrufu sağlamak amacı ile ihtiyaçların önceliklerini belirlemek ve planlı bir şekilde satın almak ve bu satın alma süreçlerinde etiket ve ürün içeriklerine dikkat etmeyi kapsamaktadır. Ayrıca doğaya zarar vermeyen, geri dönüşümü sağlanabilecek ürün ve ambalajları tercih etmek ve çocuklarına erken yaşlardan başlayarak bilinçli tüketici kavramını öğretmek ve çevrenin korunması konusunda yol göstermek için örgütlenmek de bu görevler arasındadır.³⁴

Günümüzde çevresel sorunların günlük, ticari ve akademik alanlarda yer bulmasıyla birlikte toplumdaki kişiler, kurum ve kuruluşlar, insanlığın geleceği için birlikte hareket etme stratejilerini çevresel sorunlara duyarlı bir biçimde oluşturma mecburiyetinde kalmışlardır. Özellikle tüketiciler tarafından gösterilen çevrecilik eğilimi kapsamında, kurum ve kuruluşların çevresel konularda faydalı faaliyetlere girişmesi zorunlu bir hal almıştır. Bunun neticesinde ise, ticari süreçlerde kurum ve kuruluşların sadece kendi çıkarlarını gözetmeleri yerine çevresel sorumluluklar kapsamında faaliyet göstermeye başlamaları söz konusu olmuştur.³⁵

2.2. ÇEVRE ETİĞİ TARİHÇESİ

Çevre etiğinin asli sorunsalı olan insanın doğa ile birlikte uyum içerisinde yaşaması, insanın tarih sahnesine çıkışından itibaren var olagelmiştir. Çevre etiğine ana yapı oluşturan ilk fikirlere ise eski Yunan filozoflarında rastlanabilir.³⁶

³⁴ Gönen, Emine ve Hablemitoğlu, Şengül, “Tüketici ve Çevre Bilinci”, III. Milletlerarası Tüketicinin Korunması ve Tüketici Hakları Sempozyumu Tebliğler, TSE yayınları, 1992, s.31-37.

³⁵ Kükreler, Özlem, “Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarının Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisi: Eskişehir Örneği”, Journal of Yasar University, Cilt 26, Sayı 7, 2012, s.4505-4525.

³⁶ Fırat, Serap; “Çevre Etiği Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 58, sayı 3, 2003, s. 105-144.

Aristo'nun yaklaşımına göre evrende canlılar belirli bir hiyerarşi içerisinde bulunurlar. Bu canlılar hiyerarşisi en alt seviyede cansızlar daha yukarı doğru ise canlılar olmak üzere sıralanırlar. Bitkiler, hayvanlar ve insanlar biçiminde yapılan bu sıralama içinde bitkiler sadece tohumdan filize büyüme, üreme ve beslenmeyi içeren bir yaşam döngüsü içeren yapıdadır. Bu temel özellikler aslında tüm varlıklarda bulunurlar. Hayvanlar bu özelliklerin yanı sıra hareket edebilme yeteneğine sahiptirler. Canlılar arasındaki hiyerarşinin en tepesinde bulunan insanlar, bitki ve hayvanlarda bulunan özelliklerin yanında akıl ile alakalı ruha sahiptir. Akıl ruhu insanların tanrı ile ilişkili olan yanıdır. Bu ruh insanın hayatıyetinin yok olmasıyla kalkmaz. Belirtilen bu yaklaşıma göre insanlar diğer canlılara kıyasla daha üst düzeyde bir ahlaki değerler sistemine sahiptirler.³⁷

Benzer düşünceler daha sonra gelen filozoflar tarafından doğa yasaları yaklaşımıyla bütünleştirilmiştir. Bu düşünce Hristiyanlıkla alakalandırılmıştır. Belirli insani ilkeler, tanrı yasalarıyla bir araya gelerek daha üst bir yapı oluşmuştur. Doğal yasalar ve etik amacıyla izlenmesi gereken yollar burada belirlenir. En yüksek düzeyde etik etkinlik kişilerin içinde bulunan gizli kuvvetin açığa çıkmasıyla şekillenir. Eski Yunan'da Epikürcü yaklaşıma göre bütün canlılar acıdan kaçınmaya ve haz almaya çalışmaktadırlar. Epikür'ün haz ve acıyı temel alan yaklaşımına göre hepsinin temelinde doğa yer alır.³⁸

Belirtilen öğretiye göre Epiküryen ahlak yaklaşımının temel ayır edici ögesi olan acı ve hazzı tüm canlılar duyabildiğine göre en gelişmiş yaratık sayılsa bile insan ahlaki olarak insan merkezli olmayan etik yaklaşıma da olumlu yaklaşmalıdır. İnsanlık tarihine yakın bir geçmişi olan genel etik içinde, insan ve insan dışı varlıklara dönük bir saygı geliştirilmiş, yalnızca insanlara değil tüm doğaya saygı gösterilmesinin gerekliliği ortaya konulmuştur. Tarihsel bağlamında genel bir saygı yaklaşımı olarak ele alınan ve bir süreklilik arz etmeyen bu yaklaşım, bütüncül bir söylem haline dönüşmekte başarılı olamamıştır.

Etik yaklaşımların belirtilen manada bütüncül bir çevre etiği yaklaşımına dönüşmesi ise ancak 1960'ların sonuna doğru mümkün olabilmiştir. Tarihsel bağlamında bu kavramın gündeme gelmesine neden olan şey artan çevre sorunları ve bu şekilde

³⁷ Des Jardins, Joseph, "Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş", çev. Ruşen Keleş, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s. 73.

³⁸ Fırat, A.g.e., s. 127.

sürdürülebilir bir yaşamın var olamayacağına dair bir kaygının ortaya çıkmasıdır. Bir Çevre krizinin görülmesi nedeniyle belirli çevrelerde karamsar bir görüş hâkim olmuş; böylelikle yeni bir etik arayışı gündeme gelmiştir. Bu etik anlayışının gündeme gelmesine neden olan bir başka yapı taşı ise insanı merkeze alan dünya görüşü ile endüstri devrimi sonrası kapitalist üretim ve tüketim sistemine getirilen eleştiriler olmuştur denilebilir.³⁹

Çevre etiğine felsefi yaklaşım neticesinde iki farklı soru üzerine temel yaklaşım tarzları gündeme gelmiştir. Bu sorular; insanlar ile çevre arasında tesis edilmesi gerekli olan ve uygun olan ilişki ne olmalıdır? İkincisi ise insanın doğa ile arasındaki ilişkinin felsefi manada temeli ne olmalıdır? Şeklinde ifade edilebilir.⁴⁰

Aldo Leopold (1949) çevre etiği kavramını kendi bağlamında ele alıp çevrebilim ile etiği birleştiren ilk düşünürlerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Leopold bir filozof değildir ancak kendi düşüncesine göre batılı toplumlara has iki tür çevre etiği tanımlaması yapmıştır. Bu tanımlamalardan birincisi bireyler arasında ve diğeri bireyler ile toplum arasında bir etik anlayışı olarak ifade edilmiştir. Bir eylem toplumun biyolojik bütünlüğünü sağlaması halinde iyi ve bu bütünlüğü korumuyorsa kötü olarak tanımlanmaktadır.⁴¹

Çevre etiği kavramı insanı merkeze alan bir yaklaşımdan daha karmaşık bir yapıya doğru evrilmiştir. Bu karmaşık yapıya gidişe rağmen insan merkezli yaklaşım halen etkinliğini korumaktadır. Var olan ve artış eğilimi gösteren çevre sorunları neticesinde sürekli olarak yeni değerlendirmelere ihtiyaç duyulmakta ve sadece insan merkezli bir yaklaşımı uygulamayı imkânsız hale sokmaktadır. Bazı düşünürler geleneksel olarak algılanan etiğin çevre etiğini kapsayacağı dolayısıyla yeni bir etik anlayışına ihtiyaç olmadığı ifade edilmektedir. İnsanı merkeze alan etik anlayışında dahi etkin bir uygulama söz konusu olmadığı için çevre etiğinin yeterince anlaşılıp benimsendiğini söylemek kolay olmamaktadır.⁴²

2.3. ÇEVRE ETİĞİ TÜRLERİ VE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Etik, yapılan eylemlerin amaç veya netice olarak iyi veya kötü olmalarını değerlendirip bu farkındalıkla beraber tavır almayı gerektirdiği için bir anlamda bireylerin

³⁹ Kılıç, Selim; “Çevre Etiği: Ortaya Çıkışı, Gelişimi Ve Sonuçları”,Ankara, Orion Kitabevi, 2008, s. 33.

⁴⁰ Des Jardins, A.g.e., s. 198.

⁴¹ Fırat, A.g.e., s. 128.

⁴² Fırat, A.g.e., s. 133.

istedikleri her şeyi yapmalarını imkânsız kılmaktadır. Etik değerler çerçevesinde bireylerin hareket alanları sınırlandırılmaktadır. Çevre etiği üzerinden bireylerin doğal çevreleriyle ilişkileri incelendiğinde, insanların çevrelerine karşı davranışlarında nasıl etkilerin oluşacağı ile ilgili sorular sorulmalı ve kötü olabilecek neticelerden kaçınarak davranma yolu tercih edilmelidir. Çevre etiği belirli sınırlandırmalar gerektirdiği için bu sınırların boyutu hangi etik yaklaşımının benimsendiğine bağlı olarak farklılık arz etmektedir.

Bireylerin çevreleriyle olan ilişkisini belirleyen iki temel yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımlar sırasıyla;⁴³

1. İnsan Merkezli Çevre Etiği,
2. İnsan Merkezli Olmayan Çevre Etiği (Canlı veya Çevre Merkezli ya da Bütüncül Çevre Etiği)'dir.

Esas olarak iki gruba ayrılabilen çevre etiği yaklaşımlarından insan merkezli etik yaklaşımı güçlü ve zayıf insan merkezli yaklaşım ayrıca insan merkezli olmayan çevre etiği yaklaşımlarını da bireyci ya da bütüncü olarak incelemek mümkündür.

2.3.1.İnsan Merkezli Çevre Etiği

İnsan merkezli çevre etiği belirli düşünsel kıstaslara bağlı olarak yalnızca insan türüne içsel değerler atfetmesiyle öne çıkmaktadır. İnsan merkezli yaklaşım ister güçlü isterse zayıf insan merkezli yaklaşım olarak sınıflandırılınsın, çevre etiğinin en mühim sorusu bireylerin gelecek kuşaklara dair bir ahlaki sorumluluk taşıyıp taşımadıklarıdır. Çevre etiği zaman ve mekân bağlamında ele alınmaktadır. Zaman boyutuna bağlı olarak çevre etiği sonraki kuşakları ilgilendiren tarafıyla ele alınmıştır. Mekân boyutu ise direkt çevreye olan etkileri bağlamındadır. Zamanla daha çok düşünür ve akademisyen bu konuda kafa yormaya başlamıştır. İnsan merkezli yaklaşımın bugün yaşanan çevre sorunlarının bir kısmına kaynaklık teşkil ettiğine dair görüşler de söz konusudur.

İnsanların kendi aralarındaki ilişkileri inceleyen ahlaki etik kavramından farklı olarak çevre etiği, doğa ile ilgilidir ve içinde gelecek insan nesillerini ilgilendiren birçok unsur da barındırmaktadır. Çevre etiğinin bahis konusu yalnızca insan türünü

⁴³ Keleş vd. A.g.e., s. 275.

ilgilendirmemekte insan dışındaki canlıların ve doğal çevrenin var olduğuna inanılan haklarına riayet etmeyi ve saygılı davranmayı içermektedir. Günümüzde genel kabul gören anlayışa göre insan merkezli etik anlayışı çevre etiğinin başlangıç dönemini temsil edilmekte ve zamanla aşılmaktadır.⁴⁴

Çevre etiği üzerinde insan merkezli yaklaşımın barındırdığı sorunlar nedeniyle bu yaklaşıma karşıt bazı görüşler doğmuştur. Toplum bilimlerine ait benzer her olgunun olduğu gibi çevre etiğinin de ilk dönemlerinde dahi ilkel insan merkezli yaklaşımların zamanla evirilerek değişmesi söz konusu olmuştur.

Bireylerin ihtiyaçları ve menfaatleri en üst değer olarak görüldüğünde bu duruma bağlı olarak üst seviyede tek değerli olgu insanın menfaati ise etik ilkelerde sadece bu menfaat doğrultusunda ortaya konulmalıdır. İnsanların dışındaki varlıklar ve özellikle çevre söz konusu olduğunda bunların ancak insanlar için bir menfaat değeri taşıdıkları ölçüde ilgi gördükleri ifade edilmektedir. İnsan merkezli görüşe göre çevre etiği yalnızca bireylerin içsel değerlerine bağlı olarak gelişmelidir. İnsan türüne diğer insanlara ve içinde bulunduğu topluma yararından ziyade kendi özellikleri sebebiyle bir değer atfedilmektedir. İnsan dışında diğer varlıkların bu biçimde bir değere sahip olduklarına inanılmaz. Diğer canlıların veya varlıkların değeri ancak insanlara olan faydası ölçüsünde ele alınır. Diğer varlıklar bu anlamda araçsal değere sahiptir.⁴⁵

Diğer varlıkların araçsal değere sahip olmaları aynı zamanda bunların ahlaki sorumluluk alanının dışında olduklarını ifade etmektedir. Bütün olarak doğa ve içinde barındırdığı insan dışı tüm unsurlar bu görüşe göre içsel bir değere sahip değildir. Bu ifadelerle rağmen insanlar çevrelerine verdikleri zararı zamanla artırarak kendisine dönük varoluşsal bir tehlike yaratmışlardır. Bu varoluşsal tehlike kaliteli yaşam şartlarını etkilemekte ve kötüleştirmektedir. Bahsedilen tehlikeye bağlı olarak çevre dolaylı biçimde de olsa yine insanların menfaati için dikkate alınmalıdır.⁴⁶

İnsan merkezli çevre etiği, bireylerin gelecekleri ile ilgilenmektedir. Çevrenin bütünlüğü içinde korunabilmesi amacıyla bireylerin sorumluluk sahibi olması ve bu fikrin insanların hayatına sağladığı uzun dönemli yarar çevreye günümüz ve sonraki nesiller için atfedilen değeriyle ilişkilidir. Antik dönemlerden günümüze pek çok

⁴⁴ Mahmutoglu, Abdulkadir; "Kırsal Alanda Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım: Kırsal Çevre Etiği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 96.

⁴⁵ Ünder, Hasan, Çevre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 60.

⁴⁶ Ferry, Luc; Ekolojik Yeni Düzen: Ağaç, Hayvan, İnsan, çev. Turhanİlgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.24-25.

kaynaktan beslenen ancak aslında insanın çevresinin ve doğanın efendisi olduğunu ifade eden görüşler vardır. Bahsedilen bu görüşlerden temellenen insan merkezli çevre etiği insanların çevrelerine karşı direkt olarak sorumluluk taşımadıklarını var saymaktadır. İnsan merkezli çevre etiği yaklaşımları bağlamında, çevreye insan tarafından yapılan müdahalenin ne derece haklılık payı taşıdığı, insan ve çevresi arasındaki ilişkinin ne kadar uyumlu olduğu, çevreye karşı olan tutumda adaletin aranıp aranmayacağı ve doğaya müdahalenin insana ne kadar zarar veya fayda sağlayacağı gibi meseller tartışılmaktadır.⁴⁷

İnsan merkezli etik çerçevesinde doğanın korunması için bir takım gerekçeler söz konusudur. Bu gerekçeleri şöyle sıralayabiliriz;

- İnsan içinde var olduğu doğal çevrenin sağladığı ekonomik imkânlardan doğrudan ve dolaylı olarak faydalanmaktadır. Çevre ve doğa üzerinde bulunan insan dışı varlıklar felsefi olarak özel değer atfedilmese bile örneğin tıbbi ilaç yapımında veya yakıt maddesi imalatında kaynak olarak kullanılabilir. Doğada var olan varlıklar değer ifade ederler, sadece bu haliyle bile insanlar için iktisadi faydalar sunmaktadırlar.

- Diğer bir gerekçe ise insanlar tarafından yok edilmesi muhtemel bir türe ilerleyen dönemlerde tekrar ihtiyaç duyulabileceği endişesidir. Benzer düşüncelerin kaynaklandığı fikir canlı türlerinin çevreyle ilgili yararları olarak belirmektedir. Doğada var olan tüm varlıklar bir yarar zinciri içerisinde yer alır, bu durum tüm zincirin korunmasının önemine işaret eder. Doğayı oluşturan unsurlar bir bütünsellik arz ederler. Ekosistem içinde bir unsurun bozulması bütünsel bir yapı arz eden doğa ve çevrenin yapı ve işleyişini ciddi olumsuzluklara sürükler. Ekosistem içinde bir unsur diğerine bağlı olarak varlığını sürdürür. Böceklerin yok olması bitkilerin üremesini etkileyebilir. Birbirine bağlı gibi görünmeyen pek çok unsur esasında bir bütünün parçalarıdır. Ekosistem içinde canlı veya cansız unsurlar belli uyum içinde varlık gösterirler, bu uyumun sağlıklı devam etmesi ancak sürdürülebilir çevre şartlarının sağlanması ile mümkün olur.

- Farklı bir gerekçe ise doğanın sembolik olarak nitelendirilebilecek estetik yararlarıdır. Estetik ve ruhsal değerler atfedilen doğa bu anlamıyla insan ruhunu besleyen bir yapıya sahiptir.⁴⁸

⁴⁷ Kılıç, A.g. e., s. 40.

⁴⁸ Wilson, Edward O. "Doğanın Gizli Bahçesi", Çev. Aslı Biçen, Türkiye Bilimsel Ve Teknik Araştırma Kurumu Ankara, 5. Baskı, 2005, s. 161.

İnsan merkezli olarak isimlendirilen çevre etiğinde insan türünün ortaya çıkabilecek hemen her soruna kendi yetenekleriyle çözüm üretebileceği fikri esas alınmaktadır. İnsanların ürettiği bilim ve teknoloji ile beraber sorunları çözme yeteneği kazandığı fikrine duyulan güven, insan merkezli çevre etiği yaklaşımına temel teşkil etmektedir.⁴⁹Daha öncede belirtildiği üzere insan merkezli çevre etiği farklı tarihi kaynaklardan esinlenmiştir. Özellikle Antik Yunan medeniyetine ait bazı felsefi görüşler ile farklı dini inanç sistemleri insan türünü diğer varlıklardan üstün kabul ederek bahsedilen yaklaşıma temel oluşturmuşlardır.

Antik Yunan medeniyetinin önemli düşünürlerinden Protagoras, insan merkezli yaklaşımı ilk dillendiren filozoflardan birisidir. İnsanı başlı başına her şeyin ölçüsü ve üzerinde değerlendiren bu filozof, yaratılış düşüncesinin merkezinde ve temelinde insanı görmektedir. İnsanı bahsedilen şekliyle evrenin merkezine oturtan görüş zamanla bütün diğer varlıkların insana hizmet etmek için var edilmiş araçlar olarak nitelendirmeye yönelmiştir.⁵⁰

İnsan merkezli çevre etiği yaklaşımında etkisi olan bir başka Antik Yunan düşünürü Aristoteles'tir. Doğa yasalarının ancak hareket yasalarının ve fiziksel gerçekliğin anlaşılmasıyla mümkün olduğunu ileri sürmüştür. Aristoteles'e göre doğa canlılardan cansızlara kadar tüm varlıkları kapsar. Doğadaki varlıklar belirli bir hiyerarşi içinde var olmaktadır. Hiyerarşik sıralamanın en üst seviyesinde ise insan bulunmaktadır. Filozofun görüşü doğrultusunda bitkiler, hayvanlar ve insanlar sıralı olarak bu hiyerarşi içinde var olmaktadır. İnsan merkezli yaklaşımlar insanın mutluluk arayışı içinde kendisine acı verecek durumlardan kaçınmasını öğütlemektedirler. Geri plan felsefi temellerinden başlayarak daha modern zamanlara ait Liberal ve Marksist görüşler dâhil insan merkezli yaklaşım özelinde tanımlandığı gibi çevre ve doğayı insanın kullanımına tabi bir maddi ortam olarak tanımlamaktadırlar.⁵¹

Son yüzyıllara ait modern teknoloji insanın algılarında bazı değişimlere sebep olmasına rağmen insan merkezli çevre etiği üzerinde çok değişiklik yaratmamıştır. Teknolojik gelişmelerin yarattığı etkiler neticesinde insanlar doğal çevre karşısında daha kuvvetli bir özgüvene sahip olmaya başlamışlardır. Barut, pusula, matbaa gibi buluşlar ve ardından gelen bilimsel keşifler neticesinde doğayı daha nesnel olarak algılamaya

⁴⁹ Kılıç, A.g. e., s. 58.

⁵⁰ Ünder, A.g.e., s.37.

⁵¹ Kılıç, A.g.e, s. 60.

başlayan insan doğa üzerinde etkisini artırmıştır. Son iki yüzyılda bilime dayanan teknolojik gelişmeler ve sanayileşmenin etkisiyle insanın çevresine hükmetme arzusu ve çabası katlanarak artmıştır.⁵²

John Rawls ve Hans Jonas gibi yazarlar insan kuşaklarının bir önceki ile bir sonraki arasında devredilen ve devralınan vaziyetin denklik içermesi ve sürdürülebilir olması gerekliliğinden bahsetmişlerdir. İnsanların geleceklerini düşünmeden yaşamaya hak sahibi olmadıklarını ifade eden bu düşünce tarzı kendi içinde genel kabul görmüştür. Ancak bu görüşü tam olarak karşılamayan ve eksik taraflarını gösteren savlarda vardır. Bu görüşlerden ilki bilgisizlik savı olarak kaşımıza çıkar. Bu sava göre gelecek ve insanların geleceğe dair gereksinimleri tam olarak kestirilemeyeceği için ileriki dönemlere dair sorumluluklarımızı belirlemek imkânsız ve dolayısıyla anlamsızdır. Bu savın zayıf yönü, insanın temel ihtiyaçlarının gelecek projeksiyonunun tam olarak kestirilemeye bile az veya çok düşünülebileceği noktasını dikkate almaması olmaktadır.⁵³

Karşıt savlardan ikincisi yitik yararlanıcılar biçiminde ifade edilmektedir. Bu görüşün temelinde yatan fikir, gelecekteki nesilleri ortaya çıkarmak anlamında bir sorumluluk duymamızın anlamsız olduğu ve bu bağlamda gelecekteki nesillere karşı sorumluluklarımızın olmadığını varsaymaktadır. Bu görüş böyle bir sorumluluğu sahiplenebileceğimiz koşulların şu an için var olmadığı anlayışından yola çıkmaktadır. Bu savında ilk bakışta fark edilen zayıflıkları bulunmaktadır. Bireylerin bazı mülkleri ve malları edinme hakkı vardır. Bu edinimlere bağlı olarak devam edecek menfaatleri vardır. Bugün var olan kuşakların yaptıkları veya yapmadıkları neticesinde gelecek nesillerin hakları zedelenebilir.

Zamansal konum yaklaşımı ise ortaya koyduğu sav neticesinde uzun yıllar boyunca olmayacak nesiller için sorumluluk hissetmenin anlamı olmadığını ifade etmektedir. Bu yaklaşımın zayıflığı ise uzun zaman sonra var olacak nesillerin hakları için sorumluluk hissetmenin önünde bir engel olmadığıdır. Zaman bakımından ileriki dönemlere ait olsa da bir takım sorumluluklar devam etmek durumundadır.⁵⁴

İnsan merkezli çevre etiği hangi alt ahlak yaklaşımının üzerinden tanımlandığına bağlı olarak ben merkezli ve toplum merkezli olarak nitelendirilebilir. Ben merkezli olarak tanımlanan etik anlayışı her bireyin kendisine ait menfaat ve iyi edinimleri en üst

⁵² Ünder, A.g.e., s.39.

⁵³ Hamamcıoğlu vd., A.g.e., s. 275.

⁵⁴ Des Jardins, A.g.e., s. 159-161.

seviyeye çıkartacak şekilde davranmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımda bireyin yararına olan eylemlerin neticede toplumun da faydasına olacağı var sayılmaktadır. Toplum merkezli olan yaklaşımda ise topluma ait menfaat ve iyilikler öncelikli sayılmalıdır. Bireylerin esas vazifeleri toplum faydasına olan davranışlara yoğunlaşmak olmalıdır. Toplumun en üst seviyede faydasına olan davranışlar bu yaklaşım uyarınca önceliklendirilmelidir.

İnsan merkezli çevre etiği başlığı altında toplanan yaklaşımlar farklı alt içeriklere sahip olabilmektedir. Ben merkezli ve toplum merkezli nitelermeleri dışında zayıf ve güçlü insan merkezli yaklaşımlar da söz konusudur.⁵⁵

Güçlü ve zayıf insan merkezli çevre etiği yaklaşımlarının ortak noktası insanın diğer varlıklar karşısındaki konumunun belirleyici ve üstün olarak değerlendirilmesidir. Güçlü insan merkezli yaklaşımda akıllı varlıkların ve özelde insanın yapısı gereği amaç yine kendisi olmalıdır. Bu anlayışa göre insan türü bir araç olarak kullanılamaz kendisi bizzat amaç konumundadır. Amaç olarak belirlenen insan türü bir hedef doğrultusunda gelişigüzel kullanılamaz. Akıllı varlıkların dışında kalanlarsa araç olarak bir değere sahiptirler. Araç olarak değer ifade edenlerin diğer varlıklardan farklı olan özelliği ise kendilerine ait hedefleri olmasıdır. Bu tespitite farklılığa dair ön koşul ahlaklı davranış gösterebilmek olmaktadır. Ahlak ve insanlık birer değer olarak addedilmektedir.

Immanuel Kant'ın yaklaşımına göre insan kendi dışındaki doğadaki varlıklarından farklıdır. İnsan dışında kalan varlıklar insanların gereksinimlerini giderdikleri ölçüsünde değer içerir. Güçlü insan merkezli çevre etiği insana içsel değerleri olan bir varlık nazarından bakmaktadır.⁵⁶

13. yy'nin önemli filozoflarından Thomas Aquinas'a göre de güçlü bir insan merkezli yaklaşım etik anlayışın temelinde var olmaktadır. Filozof bu düşünce temelini bir kademe daha ileri taşıyarak daha az akıllı varlıkların daha akıllı varlıklara hizmet etmekle yükümlü olarak var edildikleri savını ortaya atmıştır. Bu görüşlerin ortak özelliklerinden biri insan dışı varlıkların birbiriyle olan ilişkilerinin ahlaki normlar üzerinden değerlendirilemeyeceği üzerinedir. Sadece insanın dışında kalan varlıkların kendi aralarındaki ilişkiler değil, insanlara gösterdikleri davranışları da ahlak çerçevesinde değerlendirilemez. İnsanın da dâhil olduğu varlıklar bütünü insan tarafından

⁵⁵ Kılıç, A.g.e, s. 55.

⁵⁶ Kant, Immanuel; Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Çev. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, 3. Baskı, 2002, s. 52.

nasıl yönlendirildiğine bağlı olarak geleceğine doğru ilerleyecektir. Çevre etiği bağlamında bu ilişkilerin doğru değerlendirilememesi bu süreci olumsuz etkileyecek potansiyele sahiptir. İnsan merkezli etik yaklaşımı ve bunun etkileyip yönlendirdiği Çevre Etiği yaklaşımı insana farklı ayrıcalıklara sahip üstün bir statü vermektedir.⁵⁷

İnsanların diğer varlıklara karşı ahlaki davranma sorumluluklarının olmayışı diğerlerinin de onlara karşı ahlaki sorumluluklarının olmadığı görüşü çerçevesinde şekillenmiştir. Bu görüşte eksik görülen nokta açıklanan bağlamda bir nedenselliğin somut gerekçelendirilememesidir. İnsanın davranışlarında ahlaki bir yön olması gerektiğini ifade ettikten sonra bunu diğer varlıklara uygulama sorumluluğunun gerek görülmemesi kendi içinde çelişkili nitelendirilebilir.

Güçlü insan merkezci yaklaşıma ek olarak yine insanı merkeze alan ancak bunu zayıf insan merkezli olarak niteleyen bir düşünce de söz konusudur. ABD'li akademisyen Bryan Norton'a göre insanın menfaatleri üzerinde iki farklı tanımlama yapılabilir ve bu doğrultuda etik anlayış değerlendirilebilir. Bu ayrımlar duyumsanan yeğleme ile fikri yeğleme olarak ifade edilebilir. Duyumsanan yeğleme anlayışında insan bazı noktalarında tatmin edilmesi mümkün olan bir gereksinim veya isteğe sahiptir. Fikri yeğleme anlayışında ise bireyin kendi dünya görüşü ile tutarlı bir tercihi söz konusudur. Kişi bu tercih sürecinde akli olarak kendisine ait yaşam felsefesine uygun bir tutum takınmaktadır. Güçlü insan merkezli olarak ifade edilen yaklaşımlar bu yeğleme tutumlarından duyumsanan, hissedilen yeğleme ile ilişkilendirilirken bundan farklı olarak zayıf insan merkezli yaklaşımın fikri temeli düşünsel yeğleme ile ilişkilendirilmektedir.⁵⁸

Güçlü insan merkezci olan yaklaşımda çevremize zarar verici edimlerin karşısında durmak ve bunların eleştirisini yapmak kolay değildir. Zayıf insan merkezli yaklaşımda ise çevremize zarar verebilecek davranışların eleştirilmesi mümkün olabilmektedir. Zayıf insan merkezli yaklaşıma bağlı bir tercih yapılması fikri bir tercih olması için çevre ve doğaya zarar vermemesi esastır. Anlaşıldığı gibi zayıf ve güçlü insan merkezli yaklaşımların her ikisinde doğaya zarar verecek bir netice oluşturmaması aynı derecede ehemmiyetli olmamaktadır.⁵⁹

İnsan merkezli etik yaklaşımlarının çevre ile ilişkisi kurulurken gözetenilmesi gereken, özellikle bu etik yaklaşımlarının sanayi devrimi ile gelişen endüstriyel üretim

⁵⁷ Keleş vd. A.g.e., s. 100.

⁵⁸ Ünder, A.g.e, s. 140.

⁵⁹ Keleş vd. A.g.e, s. 101.

süreçleri içinde çevre sorularının aşma aşama etkileri ile toplumun gündemine geldiğidir. II. Dünya Savaşı ardından bu bahsedilen sıkıntılar daha geniş kesimler tarafından farkedilmeye başlanmıştır. 1960'lerden itibaren çevre sorunları özellikle endüstrileşme olgusuna ve çarpık yapılaşmaya bağlanmıştır. Bazı düşünürler bu çevre sorunlarının kökeninde insan merkezli etik anlayışının olduğunu ileri sürmüşlerdir. İnsanoğlunun dünyanın hâkimi olduğu algısı çevre sorunlarının ortaya çıkışında etkili olmuştur. İnsan merkezli etik yaklaşımı çevre ile ilişkilendirildiğinde toplum yaşamı yalnızca iktisadi gelişmeye endekslenmiş ve neticesinde çevre üzerinde bu durumun maliyeti oluşmuştur. İktisadi anlamda sınır tanımayan ihtiyaçları karşılamak için daha çok kaynak tüketilmektedir.⁶⁰

Endüstrileşme ile birlikte ortaya çıkan dönüşüm neticesinde yeni bir fikri oluşum ortaya çıkmış ve üretim, kazanç döngüsünün iktisadi temellerini esas almıştır. Bu anlayış yönetim ve yaşam tarzına ait gelişmeler bugün yaşanan çevre sorunlarına kaynaklık etmiştir. Teknolojik gelişmelerin üzerine kurgulanan yaşam felsefesi sonucunda yaşanan gelişmeler bu konu üzerine daha çok kafa yorulması gerekliliği hâsıl olmuştur. İnsan merkezli etik anlayış günümüze dair yaşanan çevre sorunlarının fikri kaynağı olarak değerlendirilirken artık eleştiriye uğramakta ve sorgulanmaktadır. Bu eleştiriler, insanın topluma yararı olup olmadığına bakmadan sadece varlığı dolayısıyla değer atfedilmesine karşıdır. Bu derece değerli görülen insanın yanında diğer canlı ve cansız unsurların özsel değerleri yok sayılmaktadır. İnsanı merkeze alan etik anlayışında bu varlıkların değeri ancak insanlara sağladığı fayda ölçüsünde olmaktadır. İnsan merkezli anlayışta çevre haliyle merkez dışı algılanmakta ve buna göre değerlendirilmektedir.⁶¹

İnsanların kendi türünü merkeze alarak oluşturdukları etik anlayışının çevresel sonuçları küresel ısınma, nükleer tehdit, yok olan canlı türleridir. Bu noktada asıl önemli olanın sadece kendi türünü bir biçimde devam ettirmek mi yoksa akıllı bir varlık olarak sürdürülebilirlik çerçevesinde doğayla uyumlu bir yaşam modeli geliştirmek mi olduğu sorusu önem kazanmaktadır. Sadece teknoloji ve bilime güvenerek doğaya araçsal gözle bakmanın kendi içinde bilimsel bulgularla yanlışlandığı ve doğaya yalnızca araç olarak bakmanın düşünsel çelişkiler yarattığı ortaya çıkmıştır.⁶²

⁶⁰ Kılıç, A.g.e, s. 77-79.

⁶¹ Kılıç, A.g.e, s. 53.

⁶² Callenbach, Ernest, "Ekoloji, Cep Rehberi", Çev. Egemen Özkan, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 34.

2.3.2. İnsan Merkezli Olmayan Çevre Etiği

İnsan merkezli olmayan çevre etiği öncelikli olarak bireyci veya bütüncü etik yaklaşımları üzerinden irdelenebilir. İnsan merkezli çevre etiği konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu olsa bile bu konuya daha sistemli bakabilmek ancak belirli ana ayrımları yapmakla mümkün olabilir. İnsanı merkeze almayan etik yaklaşımı, hayvan merkezli, canlı merkezli tanımlamalar üzerinden çevre bilim alt başlıkları, eko-feminizm, biyo-bölgecilik, mistik çevre bilimle ilgili içerikler olarak adlandırılabilir. İnsan merkezli olmayan yaklaşımlar çevre sorunlarının kökenini insanların çevreleriyle kurduğu ve aslında temelden yanlış olan ilişki biçiminde görürler. İnsan merkezli yaklaşımın eksik tarafı, bu fikri taşıyan düşünürler tarafından pek değinilmediği üzere çevre sorunlarının kaynağında bizzat bu yaklaşımın problemleri taraflarının yatmakta olduğudur.⁶³

İnsan merkezli olmayan etik anlayışına göre insan bir varlık olarak doğanın dışında ve üzerinde görülemez. İnsanın kendine has bir takım özellikleri onu diğer varlıklardan daha üstün bir konuma taşımamaktadır. Bazı bakımlardan diğer varlıklara göre üstün yönleri olmasına rağmen genel olarak diğer varlıklara bağımlıdır. Dünyadaki tüm canlıların çok farklı açılardan doğa ile ilişki içinde olmalarına rağmen insan merkezli bir bakış açısı bu çok yönlü ilişkiyi yeterince dikkate almamakta ve insan ile doğa ilişkisini doğru konumlandırmaya engel olmaktadır.⁶⁴

İnsan merkezli olmayan çevre etiği yaklaşımlarına göre insanı çevresinin üzerinde, üstün ve merkezi konumda gören bakış açısı terk edilmelidir. İnsanlar bütün diğer varlıkları dikkate alarak ve önem göstererek davranmalıdır. Çevre sorunlarının bizzat insanın çevresiyle var olan etkileşimi neticesinde ortaya çıktığı unutulmamalıdır. İnsanı merkeze almayan etik yaklaşımlar uyarınca insan türü doğadaki varlıklardan sadece biri olmakla kalmayıp, aynı zamanda çevresine karşı bir takım sorumluluklara da sahiptir. İnsan merkezli olmayan çevre etiği insan dışındaki tüm varlıkların insandan bağımsız bir değere sahip olduğunu savunur. İnsan merkezli olmayan yaklaşımlar, insan dışındaki varlıkları da içsel değere sahip olarak düşünür.⁶⁵

⁶³ Under, A.g.e., s. 79.

⁶⁴ Keleş vd. A.g.e., s. 75.

⁶⁵ Karakaya, Çiğdem; Antroposentrik (İnsanı Merkeze Alan) ve Nonantroposentrik (İnsanı Merkeze Almayan) Yaklaşımlara Göre Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Bakış Açılıarı, Samsun, On dokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2009, s. 5.

İnsanı merkeze almayan etik yaklaşımların kökenine bakıldığında bu düşüncenin Antikçağ'dan beri süregeldiğini görebiliriz. İnsan merkezli yaklaşımın daha ağır basmasına rağmen sınırlı sayıda düşünür insanı merkeze almayan yaklaşımlarını ortaya koymuşlardır. Bu düşüncelerin genel kabul görmesi uzun yıllar mümkün olmamış ve geri planda mistik yaklaşımlar olarak kalmışlardır. İnsan merkezli olmayan yaklaşımlar özellikle 20. yy'dan itibaren modern yaşam tarzına bir karşı duruş, en azından eleştiri olarak dillendirilmeye başlamıştır. Özellikle Jean Jacques Rousseau moderniteyi eleştiren ilk batılı felsefecilerden olmuştur. Ona göre insanın doğaya karşı tutumu tahripkâr nitelikte olmamalıdır.⁶⁶

Çevre ile ilgili sıkıntıların belirli boyuta gelip tahrip edici sonuçlarının görülmesiyle beraber insanı merkeze alan etik anlayışından kopmalar ortaya çıkmıştır. Teknoloji ve bilgi ile çevre sorunlarının üstesinden gelinebileceği fikri ciddi sarsıntıya uğramıştır. Bu temel düşüncenin sarsılması insan merkezli olmayan çevre etiği düşüncesinin temeli oluşmuştur. Günümüz kuşaklarının diğer kuşaklara karşı olan sorumlulukları bu eleştiri ve karşı fikirlerin oluşmasında etkili olmuştur. İnsan dışı varlıkların da ileriye dönük olarak korunması fikri neticede diğer varlıklarında bir takım haklara sahip olabilecekleri düşüncesini sağlamlaştırmıştır.⁶⁷

Dünyada var olan kaynaklar ve başta da besin kaynakları aritmetik oranda artış gösterebilirken canlıların ve özellikle insanların nüfusu geometrik biçimde artmaktadır. Bu eğilim devam ettiği ve nüfus artışı dizginlenemediği sürece ilerleyen yıllarda sağlıklı besin ve su gibi ihtiyaçlar karşılanamayabilecektir. Kaynakların sınırlı olduğuna dair tespitler insan merkezli olmayan çevre etiği anlayışının temelini oluşturmuştur. İngiliz doğa bilimci Charles Darwin tarafından ifade edilen türlerin kökenine dair görüşler de insan türünün benzersiz ve üstün yapısını sorgulatan bir yaklaşım olmuştur.⁶⁸

Teolojik kaynakların insan merkezli yaklaşıma kaynaklık ettiği düşünülse de tam tersi görüşlere de kaynaklık ettiği görülmektedir. Kutsal metinlerin bazı kısımları insanı merkeze alan görüşlere sahip olmakla beraber aynı zamanda aklı dolayısıyla insana diğer varlıkları koruyup kollama sorumluluğu da yüklemektedir. Evrendeki tüm varlıkları en alt seviyeden en üste doğru hiyerarşik bir sıralamaya tabi tutuma düşüncesi Antik

⁶⁶ Görmez, Kemal; Çevre Sorunları, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s. 63.

⁶⁷ Kılıç, A.g.e, s. 129.

⁶⁸ Gillespie, Alexander; International Environmental Law, Policy And Ethics, New York, Oxford University Press, 2000, s.159.

Yunan'dan beri kendini göstermektedir. Bu zincirinde bir halkanın bozulması, ortadan kalkması neticesinde bütün bir ekosistem etkilenecektir. Evrenin yaratılışına dair teolojik yaklaşımlardaki varlık zinciri fikri insan merkezli olmayan çevre etiği anlayışına bu anlamda kaynaklık yapabilecek niteliktedir. İnsan merkezli olmayan çevre etiği yaklaşımları öncelikle insanı merkeze almayan etik yaklaşımlarından kaynaklanmıştır. Bu sıralamaya köken olarak bilimsel, felsefi, toplumsal, teolojik ve hatta mistik oluşumların zemin oluşturduğu söylenebilir. İnsan merkezli olmayan çevre etiğinin son dönemlerde yapılan modern tanımlamalardan önce var olan felsefi temelleri çok değişik kaynaklardan beslenmiştir. Felsefi yaklaşımlar son dönemlerde çevre sorunlarındaki artışla beraber sistematik bir biçimde ele alınarak yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu yapıyla insan merkezli olmayan çevre etiğinin birçok kaynağın sentezi ile ortaya çıktığı ifade edilebilir.⁶⁹

İnsan merkezli olmayan etik yaklaşımların ardında bütüncü bir bakış açısının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Bütüncü bakışa göre bütün bireyin ötesinde ve ondan daha geniş kapsayıcılıktadır. Bütüncü bir bakışta bir çevrenin o çevreyi oluşturan alt sistemlerden bağımsız olarak da bir varlık ifade ettiği düşünülür. Alt sistemler bizzat bir ahlaki olgunun parçalarını ifade edebilmektedir. Bütünü oluşturan alt parçalar için geçerli olan iyi ve doğru kavramları aynı zamanda bütün için de geçerlilik taşımaktadır. Antik Yunan medeniyetine kadar tarihlenebilen ve özde doğa felsefesi yapan filozofların olgunlaştırdığı çevre etiğinin ilk nüvelerinde varlıklar yalnızca varlık özellikleri dolayısıyla etiğin konusu olmaktadır. Bireyci yaklaşım varlıkların tahribe uğraması ile alakalı olarak farklı tutumlar izlerler. Bireyci tutum ile bütüncü bakışın farkını örneklendirmek gerekirse, tehlike altında olan iki canlı söz konusuysa bunlardan birinin yok olmakta olan bir tür olması durumunda bütüncülere göre bu türe ait canlının kurtarılması daha önceliklidir. Oysa bireyci bakış açısına göre yalnızca varlık olmaları açısından her ikisi de eş değerde görülür.⁷⁰

Çevre etiği insan merkezli olmayan bir biçimde ele alındığında bireyci ve bütüncü yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Bireyci yaklaşımlar Canı Merkezli, bütüncü yaklaşımlar Çevre Merkezli olarak tanımlanabilir.

⁶⁹ Görmez, A.g.e, s. 69.

⁷⁰ Under, A.g.e., s. 163.

2.3.2.1. Canlı Merkezli Etik Anlayışları

Hayvan merkezli yaklaşımlar veya canlı merkezli yaklaşımlar bireyci davranış kalıplarını benimser. İçsel bazı değerleri olan bireyler bu değeri yalnızca kendilerine attettiklerinde bireysel yaklaşım izleme eğilimi ortaya koyarlar. İster hayvan merkezli isterse canlı merkezli bireycilik yaklaşımlarında olsun yalnızca tekil bireylere değer verme konusunda aynı yaklaşıma sahiptirler. Bu iki yaklaşımı birbirinden farklı kılan nokta hangi ölçülere göre içsel değer belirleneceğine dair görüşlerdir. Hayvan merkezli çevre etik anlayışına göre sanayileşme ile beraber kentleşmenin ortaya çıkardığı şartlar yeni toplum sınıflarında hayvanlara karşı sadece çıkarın dışında başka bir formda ilişki kurma fırsatı yaratmıştır. Bu ilişki biçimi hayvanlara karşı özellikle orta sınıfta artan duyarlılığın sonucu olarak tezahür etmiştir. Esasında hayvanların kendilerine özgü zekâyâ sahip, acı çekebilen, mutlu olabilen canlılar olduğunun daha net ve kesin çizgilerle belirlenmesi hayvanlara karşı olan tutumumuzda değişikliğe ve ahlaki sorumlulukların devreye girerek bu konu üzerinde daha fazla kafa yorulmasına neden olmuştur.⁷¹

Hayvan merkezli etik anlayışının çevre boyutu ortaya çıkmadan daha evvel hayvanların insanlar dolayısıyla yaşadıkları eziyet ve sıkıntıların neticesinde örgütlenen hayvan hakları hareketleri var olmuştur. Evcil hayvanların insanlara yakın yaşamaları ve hayatlarının kendi sahipleri ve diğer insanların gözü önünde olması bu konuda hassasiyet oluşmasına öncülük etmiştir. Hayvan hakları şeklinde tanımlanan hareketler hayvanların özgür ve ahlaki koşullarda yaşamaları amacıyla daha ileri boyutta siyasal özgürlüklerin bir aracı olarak görülmüşlerdir. Ahlaki normların giderek insanların dışında varlıklar için yaygınlaşması zamanla bu hakların toprak, su ve bitkileri de içine alacak şekilde genişleme göstermesini sağlamıştır.⁷²

Hayvan merkezli etik yaklaşımlarında hayvanların da insanlar gibi akıl yürütebildikleri ve acı çekebildikleri varsayımlarından hareket ederek bu görüşler temellendirilmektedir. İnsan merkezli etik yaklaşımın çelişkili tarafı ise aynı akli melekelerle sahip bir hayvan yavrusu, insan yavrusu hakkında duyulan ahlaki kaygıların benzerine muhatap olmamasıdır. Akıl odaklı ölçülere dayanmasına rağmen sadece insan türüne içsel değer attığından dolayı bu anlamda türçülük yaptığı eleştirileri ile karşı

⁷¹ Abanoz, Nejla, "Çağdaş Toplumlarda Hayvan Hakları ve Refahı", Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 1.

⁷² Callicott, J. Baird; "Animal Liberation: A Triangular Affair," Environmental Ethics, Ed. Robert Elliot, New York, Oxford University Press, 2004.

karşıya kalmaktadır. Hayvan hakları ile ilgili gelişmelerin çevre bilim kökeninden farklı esaslara dayanmasına rağmen çevre etiği ile ilişkilendirilmesinin temelinde insanların dışında kalan varlıkların korunmasının hedeflenmesidir.⁷³

Hayvan merkezli etik yaklaşımında bir canlıya ahlaki değer atfedilebilmesi için iki farklı temel unsur ayrı ayrı aranmaktadır. Bu unsurlardan birincisi belirtilen canlının yaşam öznesi olarak kabul edilebilmesi, ikincisi ise acı hissetme farkındalığı olarak nitelendirilmiştir. Yaşam öznesi olabilme değerlendirmesi sadece acı duyabilme özelliğinden daha fazlasını içermektedir. Bu yaklaşımların hangi unsuru kabul ettiklerine bakılmaksızın hepsinde etik değerlerin kapsama alanını insan türünün ötesine taşıdıkları tespiti yapılabilmektedir. Farklı temellendirmeler yapılabilse de her durumda insan dışı canlı grupları da ahlaki ilginin konusu olabilmektedir.

İnsan merkezli olmayan etik yaklaşımlarının bir başka türü de canlı merkezli etik yaklaşımlarıdır. Ahlaki olarak uygulama alanını acı çekme ve yaşam öznesi olma şartlarına bağlayan hayvan odaklı etik yaklaşımın bir adım ötesinde acı ve haz farkındalıkları olmadığı için bitki ve bağlı türlere ahlaki yaklaşımlarını genişletmemektedir. Canlı merkezli etik yaklaşıma göre yaşamın bütünü özsel değere sahiptir. Varlıkların özsel değeri olması için akıl sahibi gelişmiş canlılar sınıfında olmaları gerekli değildir. Canlıların sadece canlı olmaları dahi belirli ahlaki normlarla davranılmasını haklı kılmaktadır.⁷⁴

Sadece canlı olmaları dolayısıyla bir takım hakları olması bu noktada canlı varlık tanımlamasının özelliklerinin belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu özellikler;

- Canlıların kendilerini koruma becerilerine sahip olmaları,
- Hareket kabiliyeti olması, büyümesi ve üreme becerisine sahip olmaları,
- Çevresi ile direkt etkileşim halinde olmaları,
- Diğer canlıların oluşturduğu bütünün parçası olabilmeleri,
- Kendilerinden daha büyük bir sistemin parçası olan diğer canlılara bağlı bir çevre ile sınırlandırılmış olmaları gereklidir.

Etik hakkında var olan görüşler bütün canlı türlerini içerecek şekilde genişleyerek tüm hayvan ve bitkilerin menfaatlerini korumak arzusu ile bu olanağı sağlamaktır. Canlı odaklı etik yaklaşımlarında yalnızca canlılar ahlaki bahse konu olmaktadır. Canlı

⁷³ Ferry, A.g.e, s. 61.

⁷⁴ Kılıç, A.g.e. s. 161.

merkezli etik yaklaşımlarının etik anlayışı, insan türünün doğayı koruyup kollamak noktasında sorumluluklarını şu şekilde sıralamaktadır;⁷⁵

- Dünyadaki canlı veya cansız tüm varlıkların doğayı korumanın odağında olması gerektiği unutulmamalıdır,
- Canlı varlıklar aksi durumları ortaya koyacak geçerli sebepler yoksa cansızlardan öncelikli olarak korunup kollanmalıdır.
- Nadir bulunan türlerin üyelerinin diğer türler ile yaşam rekabetine girdiği durumlarda nadir tür üyeleri diğerlerine göre daha ayrıcalıklı şekilde korumamalıdır.

Yukarıdaki maddelere bakıldığında canlı merkezli etiğin söz ettiği etik anlayışının hayvan merkezli etik anlayışına benzer biçimde bireyci bir bakış açısını daha ön plana aldığı ve böylece türlerin ortadan kalkması sorununa yeterli derecede cevap üretmediği görülmektedir.⁷⁶

İnsan merkezli olmayan etik kavramı içinde yine canlı merkezli etik anlayışının bir boyutu olarak yaşama saygı etiği kavramı gelişmiş ve düşünce dünyasına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu bakış açısı dünyada var olan tüm canlılar arasında ayrımsız olarak duygudaşlık ve uyum, şefkat, saygı prensipleri içerdiği için geniş bir kapsayıcılık içermektedir. İnsanlık modern çağın gereklerine uyum sağlarken bir takım arzularından fedakârlık yaparak kendi çevresini ve canlıları korumalıdır.

Doğaya duyulan saygı ve buna bağlı olarak kuramsallaşan etik anlayışı da insan merkezli olmayan etik anlayışına bir örnek olarak verilebilir. Bu yaklaşım, doğaya insanın saygı duymasının gerekliliklerini ortaya koymaktadır. Farklı nitelikte gerekçelendirilen olgular ile doğaya saygı yaklaşımı temellendirilir. Bu olgular, dünyada var olan canlıların var oluşlarıyla beraber çevrelerindeki ekosisteme bir fayda ve amaç ilişkisi ile bağlı olmalarını gösterir. Canlılar bizzat yaşam olgusunun amaç merkezindedir. Canlıların yaşama olgusunun merkezinde bulunması kendi içyapıları kadar dış unsurları kullanarak kendi yaşamsal varlıklarını sürdürmelerini ifade eder. Doğaya saygı etiği bağlamında doğadaki canlıların özellikleri ile bütünlüğü onları canlı etiği eylemlerinin merkezi yapmaktadır. Bütün canlıların özsel değeri olduğu için doğaya saygı duyulması ahlaki bir sorumluluktur. Bu sorumluluk doğrultusunda ahlaki normların düzenlenmesi gereklidir.⁷⁷

⁷⁵ Ünder, A.g.e., s. 179.

⁷⁶ Kılıç, A.g.e. s. 163.

⁷⁷ Des Jardins, A.g.e., s. 273.

Immanuel Kant tarafından ortaya konulan varlıksal amaç kavramı zamanla farklılaşarak sadece ahlak kavramına dayanmadan, insan dışındaki varlıkları da ahlak olgusuna sahip olmasalar dahi kapsar biçimde görülmektedir. Canlıların birlikte uyumlu yaşaması ve yaşamlarını devam etmesi aynı zamanda tüm işlevlerinin varlık gayesini oluşturmaktadır. Canlı organizmalar aynı zamanda bir araç değil amacın kendisini teşkil etmektedir. Ahlaki yaklaşımın konusu olan unsurlar genişletilerek etiğin ilgi alanına eklenmiştir. Paul Taylor tarafından 1986 senesinde yayınlanan Doğaya Saygı kitabında belirlenen doğaya saygı etiğinde kötülükten kaçınma, müdahalede bulunmama, telafi edici hak ve sadakat dört ana kural olarak belirlenmiştir. Kötülük yapmama kapsamında kendi bünyesinde iyilik barındıran doğal canlılara zarar vermeme, canlıları öldürmeme, türlerin yok olmasını sağlama; müdahale bulunmama kuralında ise türlerin ve buna bağlı bireylerin özgürlüklerini kısıtlamamayı ve böylelikle canlıların belirli koşullar içindeki gelişim süreçlerini garantiye almayı içerir. Telafi edici hak ise, insanların farklı sebeplerle doğanın dengesini bozucu bir hareket yaptıklarında bu tavırlarını telafi etmeleri amacıyla bir karşılık vermelerini ifade etmektedir. Sadakat kuralı ise insanların aldatılabilir kapasitesine sahip olmaları neticesinde diğer canlıları kandırabilme yeteneklerini kötü amaçla kullanmamak ve aldatarak sömürmemek üzerine yapılandırılmıştır.⁷⁸

Doğaya saygı etiğinin kuralları temel ve temel olmayan menfaatler biçiminde ikiye ayrılır. Bu ayrım hayvan ve bitkiler açısından farklılık gösterir. İnsanların temel menfaatlerini içeren olgular ahlaki varlıklar biçiminde var olmalarını sağlayan özerk, akılcı haklar bağlamında şekillenirler. İnsan dışındaki canlıların temel menfaatleri herhangi bir zarara uğramadan yaşamlarını sürdürebilmeleridir. Temel olmayan niteliklere sahip menfaatler bazı hallerde doğaya saygı etiği ile uyum gösterebilir bazıları ise kesin olarak uyumlu değildir.⁷⁹

2.3.2.2. Çevre Merkezli Etik Anlayışları

Doğaya saygı etiği kapsamında bazı noktalarda gereğinden fazla hassasiyet göstermek durumunda insanın yaşam rutini zora girebilmekte ve zor bir ahlaki görev haline gelmektedir. Canlı merkezli etikten doğa merkezli etiğe kadar değişik yaklaşımlarının bütününe içeren çevre merkezli bütüncül etik yaklaşımları da söz

⁷⁸ Des Jardins, A.g.e., s. 283.

⁷⁹ Under, A.g.e., s. 186.

konusudur. Örnek olarak, Aldo Leopold tarafından kavramlaştırılan yeryüzü etiği veya toprak etiği, insan merkezli olmayan bütüncül etik yaklaşımlarına dâhildir. Aldo Leopold 20. yüzyılda çevre etiği hakkında önemli fikirler ortaya koymuş bir düşünürdür. Leopold'a göre insanların doğaya karşı olan sorumlulukları kişilerin topluluk algılarının sınırı olan doğal alanlar, kara parçaları, sular, bitkiler ve diğer canlıları da kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Toprak sadece insan tarafından sahip olunan ekonomik bir değer olarak değil aynı zamanda diğer unsurlarıyla da değer arz etmektedir. Yalnızca ekonomik bir değer atfedilmesi toprağın ekonomik değer yüklenmeyen unsurlarının gözetilmemesi sonucunda birbirine bağlı olan bütünlük zincirinin kopmasına neden olur. Ekonomik değeri olmayan üyelerinin yok olması sıralı olarak diğer ekonomik değere haiz üyelerin etkilenmesine yol açacağı için bu sıralı zincirde yalnızca iktisadi değere odaklanması sorunlara neden olacaktır. Diğer bir ifadeyle dünyayı korumanın sadece uzun vadede bireyin kendi faydasına olacağını söyleyen faydacı yaklaşımın ötesinde, bütüncül biçimde insanın kendisini biyotik topluluk içinde yalın ve eşit bir unsur olarak görmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁰

İnsan merkezli olmayan etik yaklaşımların birçoğunda olduğu gibi yeryüzü etiğinde de doğanın ögeleri iktisadi değerlerinden bağımsız olarak kendi içsel varlıklarıyla bir değer ifade etmektedirler. İnsan türü de toprağa bağlı olan ögelerden yalnızca bir tanesidir ve kendisine özel ya da egemen bir değer atfedilmesinin gereği yoktur. Bir olgunun doğruyu ifade etme ölçüsünü belirlerken o olgunun biyolojik bütünlüğe etkisi önemli sayılmaktadır. Yeryüzü etiğinin söz konusu olan bütüncül yaklaşıma göre olayların doğruluğu yalnızca bireylerin iyiliği ve menfaatlerine olan etkisine bakılmadan ancak çevre sistemini meydana getiren tüm ögelere olan yansımaya bakılarak anlaşılabilir.⁸¹

Yeryüzü etiği olarak adlandırılan etik anlayışı üzerinde dört ana unsur önem arz etmektedir. Bu unsurlar;

- Yeryüzünü oluşturan temel öge olan toprak çeşitli unsurların birbirine bağlı olduğu bir sistem oluşturur. Yalnızca iktisadi olarak değil, bir topluluk gözüyle bakılmalıdır.

⁸⁰ Tepe, A.g.e. s. 41.

⁸¹ Özdağ, Ufuk; "Aldo Leopold ve Toprak Etiği: Toprak Topluluğunun Sade Bir Üyesi ve Vatandaşı Olmak", Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim, sayı 134, Nisan 2011, s. 25-33.

- İkinci öge olarak insanların topluluklar içerisinde özgün bir konumunun olmadığı ifade edilmektedir.
- Biyolojik çevre bütündür. İnsanların veya diğer canlıların değerleri ancak bütüne bakılıp değerlendirilebilir.
- İnsanlar toprağı ve dolayısıyla biyolojik hayatı koruyup kollamakla yükümlüdür.

Bütüncül etik anlayışlarında var olan görüş birey merkezli yaklaşımlarda söz konusu olan, en küçük organizmanın dahi yok olmasının sisteme vereceğı tekil zararı gözetmekten çok bütün sistemin sağlıklı işleyişine odaklanmaktadır.

İnsan merkezli olmayan çevre etiğı yaklaşımlarına, bireyci ya da bütüncü yaklaşımlarda var olan bazı unsurlar bağlamında eleştiriler getirilebilmektedir. Bu eleştiriler dört ana grupta toplanabilir. Bu eleştirilerden birincisi insanların yaşamı algılayış biçimlerinin ancak insan merkezli olabileceğı üzerinedir. İkinci eleştiri ise insan merkezli olmayan yaklaşımların yoksul ve geçim sıkıntısı çeken insanların gereksinimlerine karşı duyarsız kalmasıdır. Bir diğer eleştiri de insanlara diğer canlılarla kıyaslama yaparken hiçbir biçimde öncelikli bir yer atfetmemiş olmalarıdır. Bir bakteri ile insanın aynı ölçü içerisinde değerlendirilmesi bu eleştiriye dayanaklık yapmaktadır. İnsan merkezli olmayan etik yaklaşımlara yapılan son eleştiri ise bu fikrin siyasi ve hukuki zemine aktarılmasının zorluğudur.⁸²

⁸² Şakacı, Bilge Kağan; İnsan Merkezilik Ve Çevre Merkezilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi Ve Eleştirisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011, s. 175

İKİNCİ BÖLÜM

İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİ

Bu bölümde ilk olarak işletmelerde çevre yönetimi kavramı üzerinde durulacaktır. Bu kavramdan hareketle çevre yönetiminin tarihsel gelişimi ve işletmelerde çevre yönetiminin önemi açıklanacaktır. Daha sonra çevre korumaya yönelik mevzuata değinilecek ve çevre yönetimi standartları incelenecektir. Son olarak da işletmelerde çevre yönetimi ile ilgili sorunlar irdelenecektir.

1. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN ANA UNSURLARI

İşletmelerde çevre yönetim sistemini değerlendirebilmek için öncelikle yoğun rekabet koşulları altında iş yapmaya çalışan işletmelerin piyasa rekabetine uyum sağlamaları gerektiğini ancak sürdürülebilir bir gelişme yakalamaları için yeni bir takım yönetim yaklaşımlarını da uygulamalarının kaçınılmaz olduğunu belirtmek gerekir. İşletmelerin rekabet gücü kayıpları ile pazar payları ve kâr oranlarındaki gerileme arasındaki bağlantının netleşmesi, yönetim süreçlerinde yeni yaklaşım arayışlarını da beraberinde getirmiştir. Tüketicilerin zamanla bilinçlenmesi mevcut üretim ve yönetim şartlarıyla bu beklentilerin karşılanamaması ve olumsuz algıların meydana gelmesi işletmeleri yeni arayışlara yönlendirmiştir. Bu olumsuzluklarla baş edilebilmesi amacıyla Toplam Kalite Yönetimi (TKY) uygulamaları devreye alınmaya başlamıştır. Bahsedilen yönetsel uygulamalar eğitim süreçleriyle desteklenen, katılımın artırılmasını öngören ve modern talepleri karşılamaya yarayan yönleriyle önemli bir araç haline gelmektedir.⁸³

TKY uygulamaları ihtiyaçlarla beraber Çevre Yönetimini de kapsayacak biçimde genişlemiştir. Toplam Kalite Çevre Yönetimi (TKÇY) işletmelerin ürün ve süreç kalitesini belirlerken bu kalite koşullarına katkıda bulunacak çevre ile alakalı niteliklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi ile bunların sürekli geliştirilmesini hedefleyen yapı olarak tarif edilir. Toplumun temiz bir ortamda yaşama gereksinimi aynı zamanda tüketicinin özel gereksinimleri içine yerleştirilmiştir. Bahsedilen yönetsel yaklaşım uyarınca Toplam Kalite Yönetimine bağlı pek çok unsur esas olarak Toplam Kalite Çevre

⁸³ <http://www.kalitekontrol.org/forum/toplam-kalite-yonetimi-t219.0.html>, erişim tarihi: 05.03.2017

Yönetimine eklenmiş ve uygulanmaya başlamıştır. Çevre ve doğayı koruma bağlamında TKY ve TKÇY benzer felsefeye sahiptir.⁸⁴

Endüstrileşme, nüfus artışı ve bunların çevre üzerinde yarattığı tahribat nedeniyle klasik işletmelerin çevreye bakışı ile modern çevre yönetim sistemleri farklılık arz etmektedir. Aşağıda Tablo 1 de bu farklılıklar maddeler halinde listelenmiştir.

⁸⁴ Baki, B., Cengiz E., “Toplam Kalite Çevre Yönetimi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(1), Bursa, 2002, s. 153–175.

Tablo 1. Klasik ve Çevre Duyarlı İşletme Yönetimi Kıyaslaması

KLASİK YÖNETİM ANLAYIŞI	ÇEVRE DUYARLI YÖNETİM ANLAYIŞI
Hedefler: <ul style="list-style-type: none">• İktisadi gelişme ve kar• Paydaşlar sağlanan menfaat	Hedefler: <ul style="list-style-type: none">• Sürdürülebilir, kaliteli yaşam
Mamuller: <ul style="list-style-type: none">• Fonksiyona bağlı, tasarım, fiyat unsuru içeren ürünler• Gereksiz atıklara yol açan paketleme	Mamuller: <ul style="list-style-type: none">• Çevre dikkate alınarak yapılan tasarım
Organizasyon: <ul style="list-style-type: none">• Katı hiyerarşik bir yapı• Yukarıdan aşağıya inen karar fonksiyonları• Karar süreçlerinde merkezîyetçilik	Organizasyon: <ul style="list-style-type: none">• Hiyerarşiden uzak yapı• Katılımcılık• Ortak karar mekanizmaları
Çevre: <ul style="list-style-type: none">• Çevre hâkimiyeti• Çevrenin yalnızca kaynak yaklaşımıyla yönetilmesi• Kirlilik ve atıklar dış unsurlar olarak değerlendirilir.	Çevre: <p>Doğa ile uyum içinde olma</p> <p>Doğal kaynakların sınırsızlığının farkına varılması</p> <p>Kirlilik ve atıkların yönetilmesi ve minimize edilmesi</p>
İşletme Unsurları: <ul style="list-style-type: none">• Pazarlama ile tüketim artışı hedeflenir• Finansman kısa dönemli kar maksimizasyonu hedefler• Muhasebenin odağı klasik maliyet kalemleridir.• İnsan kaynakları yönetiminden kasıt işçi verimliliği artışıdır.	İşletme Unsurları: <ul style="list-style-type: none">• Pazarlama ile tüketicilerin eğitimi• Finansman uzun dönem sürdürülebilir büyümeyi hedefler• Muhasebede çevre maliyetlerini hesaplama• İnsan kaynakları idaresi iş yerinde sağlık ve güvenliği sağlamaya çalışır.

Kaynak: Nemli, Esra, “Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 23(24), 2001, İstanbul, s. 1-3.

İKİNCİ BÖLÜM

İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİ

1.1. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çevre sorunlarına olan ilginin artması ve farklı yaklaşımların gündeme gelmesi 1970'lerin başına rastlamaktadır. Bu sorunlara karşı ilk çözümler kirlilikten kaçınma ve kirliliğin giderilmesine dayanmaktaydı. Bu yaklaşımların neticesinde geliştirilen önlemler, teknolojik bazı sistemlerle kirletici unsurların hava, toprak ve suya karışmasını önlemek amacıyla uygulanan işlemlerdi. Bu sistemler pahalı ve verim açısından düşük sistemlerdir. İlk uygulamaların ardından 1980'li yıllardan itibaren daha sistemli bir çevre yönetim yaklaşımı işletmeler tarafından benimsenmeye başlamıştır. Öncü işletmeler daha etkili yönetim süreçlerini yeni yaklaşımla uyumlu biçimde tasarlamaya başlamışlardır. 1980'li yıllardan itibaren çevreyle ilgili yaklaşımlar endüstriyel uygulamalarda daha sistematik şekilde uygulanır olmuştur. Böylelikle endüstriyel süreçlerdeki ürün ve enerji izleri çevre üzerinde etkileri açısından değerlendirilmeye alınmıştır. Bahsedilenlere ek olarak endüstriyel çevrecilik, üretim süreçlerini inceleyerek atıkların girdiye dönüştürülmesi, ürünlerin çevreye olan etkilerinin yeniden değerlendirilerek tasarlanmasını kapsamaktadır.⁸⁵

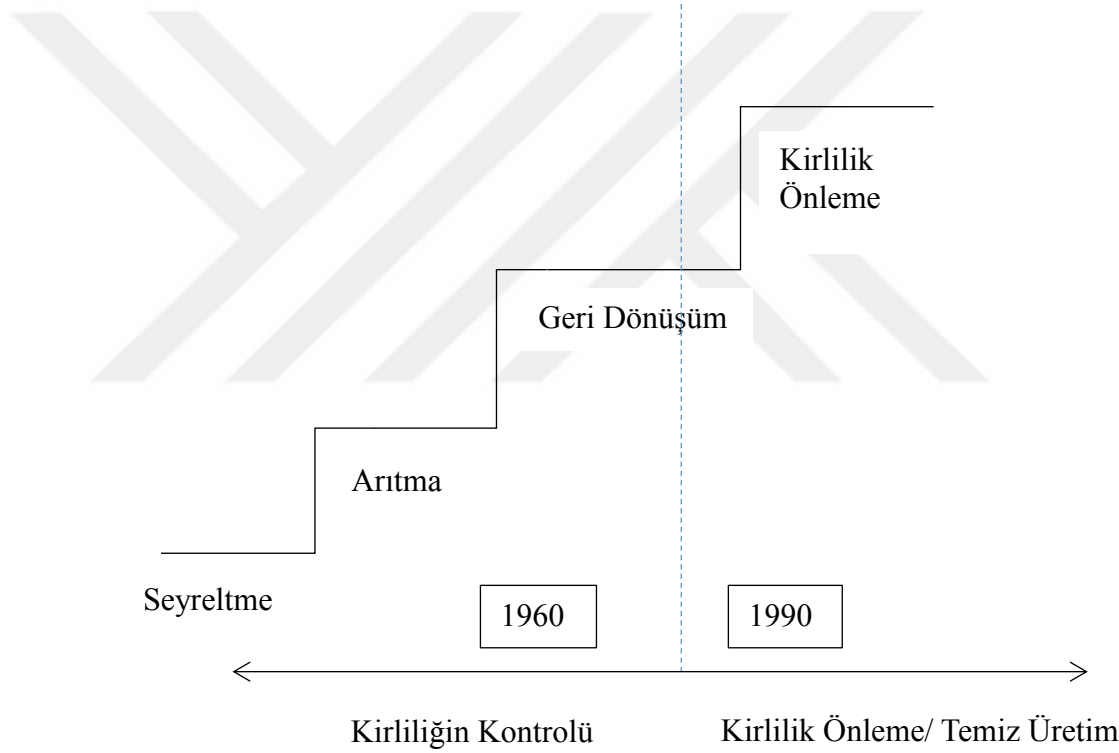
1990'lı yıllardan itibaren işletmelerde çevre yönetim uygulamaları Çevre Yönetim Sistemi çerçevesinde idare edilmeye başlamıştır. Çevre Yönetim Sistemi, TKYS ile birlikte bütünlük biçimde yönetilmeye çalışılmış ve faydalı sonuçlar alınmaya başlamıştır. Çevre Yönetim Sistemi işletmelerin süreçlerinden, ürün ve hizmetlerinden dolayı oluşabilecek olumsuz etkilerinden doğayı ve çevreyi koruyarak insanların refah ve sağlığını gözetecek yönetsel araçlar ve ilkeler dizisini içermektedir. Çevre Yönetim Sistemleri zamanla Uluslararası Standartlar Örgütü (International Standards Organization -ISO) tarafından düzenlenen ISO 14001 standardının esasını oluşturmuştur. Bu dönemde çevre kavramının daha bütüncül bir biçimde ele alınması yönetim sistemi içinde müşteri,

⁸⁵ Yücel, M., Ekmekçiler, S., "Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(26), 2008, İstanbul, s. 320–333.

rakipler, çalışanlar, kamu yönetimi, tedarik zinciri ile beraber hava ve su gibi doğal kaynakları, içermesiyle mümkün olmuştur.⁸⁶

1990'lı yılların yaklaşımları TKY ile birlikte çevre ile alakalı eğitimlere, ölçüm ve yönetsel stratejilerin belirlenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. TKY yaklaşımlarıyla atıkların sınırlandırılması, kaynakların ve enerjinin verimli kullanılması, üretim malzemelerinin tekrar kullanılması, geri dönüşüm kavramları gündeme gelmiştir. Yakın dönemde bu kavramlara temiz üretim de eklenmiştir.

Şekil 3. Tarihsel Olarak Çevre Sorunlarına Yaklaşım

Kaynak: Yücel, M., Ekmekçiler, S., "Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(26), 2008, İstanbul, s. 323.

İşletmeler açısından Çevre Yönetiminin gelişimine bakıldığında çevre duyarlı yaklaşımların ilk etapta reaktif bir şekilde algılandığı ve öncelikle kirliliğin ve atıkların azaltılmasının amaçlandığı görülmektedir. Zaman içinde çevresel yaklaşımlar üretim alanına da yansımış ve üretim sürecinin çevreye olan etkisini en aza indirmeyi amaçlayan

⁸⁶ Tezcan, Devrim, "Çevre Yönetimi", *Metalürji Dergisi*, 127(1), İstanbul, 2001, s. 19–21.

uygulamalar önem kazanmıştır. Reaktif yaklaşımda etkili olan itici kuvvet genellikle yasal mevzuata uyum sağlamaktır. Pro-aktif olarak nitelendirilebilecek yaklaşım tarzında ise itici kuvvet sürdürülebilirlik ve rekabet konusunda avantajlı konuma geçmektir.⁸⁷

1.2. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN ÖNEMİ

İşletmelerde uygulanan Çevre Yönetim yaklaşımları çevresel performansa, çevre ile ilgili bilinci geliştirmeye etki etmektedir. İşletmelerin uyguladıkları Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS) çevre performanslarını etkili bir biçimde yönetebilmelerini sağlamaktadır. Bu yönetim sistemi aynı zamanda işletmelere sistemli ve mantıklı bir çerçevede sorunlarını ele alabilecekleri bir ortam yaratmaktadır. İşletmelerin sorunlarını tekil olarak ele almalarının getireceği bütüncül yaklaşım eksikliğini ortadan kaldıran ve böylelikle belli başlı alanlarda değişim getirebilen sistemli bir yaklaşım tarzı sunmaktadır. İşletmelerin ÇYS sertifikaları alması müşteriler açısından faydalandıkları işletmeye ait hedefler ve yönetim sistemine ait eylem ve eğitim süreçlerinin geliştirilebilir bir yapıda olduğunu teyit etmektedir. Çevre yönetim sistemi olarak belgelendirilip sürekliliği sağlandığında, işletmeler var olan süreçlerini geliştirerek, faaliyet gösterdikleri çevreyi tahrip etmeden müşterileri ve çalışanlarının menfaatine olacak biçimde çevreyi koruyucu eylemleri planlayıp uygulama sorumluluğunu da üstlenmiş olurlar. Bahsedilen yönetim yaklaşımları uygulamaya alınmadan evvel işletmeler ürünlerin ambalajlarına yazdıkları ya da topluma ulaştıkları reklam çalışmaları vasıtasıyla duyarlılıklarını ispatlamaya çalışırken, günümüzde işletmelerin çevre duyarlılıklarını göstermeleri ancak sertifikalandırılmış bir ÇYS sistemine sahip olmalarıyla mümkün hale gelmiştir. ÇYS'ye sahip olmak, işletmelerin üst yönetim çalışanlarının çevreye dair olguları daha iyi kavramalarını bu yolda kendilerine ait bir bilinç yaratmalarını ve çalışan farklı kademelerdeki personelin bahsedilen kavramları gönülden benimsemelerini sağlamaktadır.⁸⁸

İşletmeler çalışanlarının çevreye verdikleri zararın azaltılması ya da ortadan kaldırılması ve bu durumun sürekliliğinin garantiye alınması için çalışanların bu

⁸⁷ Sarkis, Joseph, "Evaluating Environmentally Conscious Business Practices", *European Journal of Operational Research*, 107, 1998, s. 159.

⁸⁸ Özcan, Selami, "ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi İle ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi: Benzerlikleri ve Farklılıkları", *Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama*, 2002, s.98-108.

konudaki görevlerinin ve sorumluluklarının yazılı hale getirilmesi ve sistematik olarak denetlenmesi gerekmektedir. Çevre yönetiminde sistem yaklaşımı işletmeye bu sürdürülebilir süreci oluşturma ve uygulama şansı sunmaktadır. Çalışanların çevre yönetim yaklaşımları çerçevesinde eğitilip bilinçlendirilmesi önemli katkılar sağlamaktadır. İşletmelerin çevre yönetimine aktif katılımı hem çevrenin korunmasına katkı sağlamak hem de toplumsal anlamda çevre bilincini artırmaktadır. Çevreci hareketin güçlenmesinin bir sonucu olarak değerlendirebileceğimiz çevre yönetim sistemi yaklaşımı, iş çevrelerinde kapsamlı değişimler gerektirmektedir. Hemen hemen tüm üretim sektörlerinde ve hizmet alanlarında çevre farkındalığı yaratılması öncelikli bir konu olarak görülmeye başlanmıştır. İşletmeler buldukları pazarda başarılı bir rekabet iklimi yakalamak için ÇYS yaklaşımlarına uyum sağlamak durumundadırlar.⁸⁹

İşletmeler bütüncül biçimde örgütlerini değişime uygun yapılandırmak istiyorsa sürdürülebilir gelişim ile farkındalık ve değer yaratmak amacıyla ÇYS'yi araç olarak kullanmak durumundadır.⁹⁰

2. ÇEVRE KORUMA İLE İLGİLİ MEVZUAT

Çevre mevzuatı içinde öncelikle ele alınması gereken Çevre Kanunu, 1982 Anayasası'nın Çevre Hakkı'na ilişkin 56. Maddesi uyarınca ile gündeme gelmiştir. 1983 tarih ve 2872 sayılı Çevre Kanunu kapsamında çevre korumaya dair düzenlemeler kadar denetleme yetkisi olan kurumlar tarafından verilecek ceza ve ilgili eylemler de tanımlanmaktadır. Kanun kapsamında olmayan bir takım detaylar da yönetmeliklere bırakılmıştır. Çevre Denetim Yönetmeliği denetimlerin nasıl uygulanacağı ve kimler tarafından uygulanacağını belirlemektedir.⁹¹ Çevre Kanunu 2006 yılında 5491 sayılı kanun ile önemli ölçüde değiştirilmiştir.

Çevre koruma ile ilgili mevzuatın temel yasal dayanaklarını Anayasanın ilgili hükümleri ve Çevre Kanunu oluşturmaktadır. Uygulamaya dönük hukuki araçlar olan yönetmelikler bu üst yapıya bağlı çizilen çerçevede hazırlanmaktadır. Çevre ile alakalı kanunlar ve diğer yasal düzenlemeler çevre mevzuatını oluştururlar. Çevre ile ilişkili tüm yasa, yönetmelik, tüzük gibi hukuki düzenlemeler bu kapsama dâhildir. Bu mevzuat ile

⁸⁹ Özcan, Selami, A.g.e., s. 108.

⁹⁰ Sebhatu, Samuel, Enquist, B., "ISO 14001 as a Driving Force for Sustainable Development and Value Creation", *the TQM Magazine, Emerald*, 19(5), 2007, s. 468-482.

⁹¹ Ergün, Turan, "Türkiye' de Çevre Denetimi ve Çevre Etiği Bağlamında Yeniden Yapılandırılması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, 2014, s. 188.

bazı düzenlemeler, yasaklamalar ve sorumluluklar ile çevre sorunlarının giderilmesi, çevre tahribatının önlenmesi amaçlanır. Ne var ki, yasal düzenlemeler yalnız başına çevre tahribatını önlemeye yeterli olmamaktadır. Bu yasal düzenlemelerin netice alabilmesi için gerekli denetim süreçlerinin işletilmesi gereklidir. Yasal sorumlulukların uygulanabilmesine dair farklı önlem aşamalarının sırayla göz önüne alınması gerekmektedir.⁹²

Bahsedilen yasal mevzuat içerisinde var olan yasaklar, birincil uygulama araçlarından biridir. Yasaklamalar sıklıkla başvurulan yöntemlerin başında gelmektedir. Yasal düzenlemeler yoluyla bazı faaliyetler ya da işlemler yasaklanmaktadır. Bu yasaklar kirletmeme emri biçiminde düzenlenebilir. Bu yasaklamalara örnek olarak işletmelerin atık sularını arıtmadan yüzey sularına boşaltmalarının yasak olması verilebilir.

Yasaklamaların yanı sıra etkisi yüksek bir başka yasal uygulama da ruhsat alma sorumluluğudur. Bu sorumluluk uyarınca belirli alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin yetkili kamu birimlerine başvurarak ve ilgili şartları sağlayarak ruhsat almaları gerekmektedir. Kamu idaresinin denetim yetkisi de bu yasal sorumluluklardan ileri gelmektedir. Ruhsat almaya ek olarak Çevre Etki Değerlendirme (ÇED) raporu hazırlama yükümlülüğü de özellikle sanayi işletmelerinde çevreye olan etkilerin değerlendirilmesi açısından önemlidir. ÇED raporu sayesinde işletmenin çevreye olası etkileri değerlendirilerek gerekli önlemleri alması sağlanmaktadır.

Genellikle kamu kurumları tarafından belirlenmiş atık emisyon sınır değerleri vardır ve bu sınır değerlere uyma yükümlülüğü işletmeleri yasal mevzuat anlamında denetime zorlayan bir başka unsur olarak görülmektedir. İşletmeler tarafından çevrelerine bırakabilecekleri atık sınır değerlerinin belirlenmesi standartlara uyum ve sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Belirlenen standartlara uyum için yeterli tedbirleri almayan veya alamayan işletmelerin belirli cezai yükümlülüklerle maruz kalması söz konusu olmakta ve caydırıcılık sağlamaktadır.⁹³

Sınır değerler yaklaşımı ise üretim süreçlerine belirli üst değerler getirerek daha düşük atık çıkartacak ve zararlı atıkları kontrol altına alacak daha temiz bir üretimi garanti etmeyi hedefler. Bu tip sınırlamalarla kaynak israfını önleyerek teknoloji ve üretim

⁹² Akdur, Recep, “*Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyumunu*”, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, No: 23, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2005, s. 39.

⁹³ Budak, Sevim, “*Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası – Avrupa Topluluğu’nun Çevre Politikası ve Türkiye’nin Uyum Sorunu*”, Buke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53.

metotlarının iyileştirilmesi hedef alınır. Üretim standartlarının yanı sıra ürün standartlarının da getirdiği bazı sınırlamalar mevcuttur. Bu tip ürün standartlarına örnek olarak kimyasal temizlik malzemeleri için getirilen çözünür yüzey aktif maddesi içermesi şartı verilebilir. Bu sınırlara ek olarak belirli üretim çeşitleri için üretim gaz, sıvı, katı atıklarının sınırlandırılması söz konusu olurken su, hava, toprak gibi alıcı ortamlarda kirletici maddelerin belirli miktardan fazla bulunmaması garanti altına alınmaya çalışılmaktadır. Çevrenin korunması amacıyla yine yasal bir zorunluluk olarak işletmelere faaliyetleri neticesinde üretmiş oldukları katı, sıvı ya da gaz formundaki atık ve kirleticilerin miktarı ve cinsiyle ilgili bildirme bulunma sorumluluğu getirilmiştir. Bu tip bildirim yükümlülükleri idari kurumların denetim süreçlerini kolaylaştırarak çevre koruma konusunda fayda sağlamaktadır. Bildirim yükümlülüğüne ek olarak işletmelere ürettikleri ürünlerin bir takım niteliklerini belirtir biçimde işaret ve ayırıcı tanımlar kullanma zorunluluğu da getirilmektedir. Bu ayırıcı işaretlerin amacı tehlikeli ve çevre açısından özel bazı bertaraf yöntemlerine tabi tutulması gereken maddelerin kolayca ayırt edilmesini sağlamaktır. Bu maddeler; zehirli, radyoaktif, patlayıcı gibi tehlikeli nitelik taşıyan maddelerdir.⁹⁴

İşletmelerin çevresel sorumluluğunu düzenleyen mevzuatın içerisinde aynı zamanda işletmelere bazı iktisadi yükümlülükler getiren araçlar da söz konusudur. Bu iktisadi araçlar çevreyi kirletici eylemleri olan işletmeleri zorlayarak caydırıcı anlamda etki edecek yönde görev yapmaktadır. Çevreyi kirleten faaliyetlerin tazmininin bu iktisadi yükümlülüklerle sağlanabilmesi hedeflenmektedir. Bahsedilen iktisadi araçlar vergi ve harç gibi kirleten öder prensibine dayalı olarak uygulanan araçlardır.

İşletmelerin çevre kirliliğine neden olan faaliyetleri bunlar üzerinden alınan çevre vergisi ile düzenlenir. Bu vergiler sayesinde yaratılan kaynak kamunun çevre kirliliğini giderebilmek için yaptığı faaliyetlerin finansmanını sağlar. Çevre korunmasına dair üretim ve bunun yanı sıra tüketim alışkanlıklarını özendirilen tedbirleri içeren uygulamalardır. Çevre koruma amacıyla uygulanan iktisadi tedbirler bazı durumlarda vergi indirimleri ve istisnalar yoluyla işletmelerin çevreyle dost üretim metotlarını teşvik etmektedir. İşletmelerin teknolojik alt yapılarını yenileyerek çevreye uyumlu teknolojilerin devreye alınmasını sağlayabilmek için bazı destek fonları uygulanabilmektedir. Bahsedilen destekler direkt olarak kamu kaynakları üzerinden yapılabildiği gibi bu maksat ile

⁹⁴ Budak, A.g.e., s. 55.

oluşturulmuş fonlar kullanılarak da yapılabilir. İşletmelerin atık su emsiyon salınımlarıyla ilgili olarak bazı haçlar alınabilmektedir. Çevre mevzuatına dâhil olan kirletme sertifikaları ve zorunlu depozito alınması geri dönüşümü teşvik edebilmektedir.

ÇED’de çevre koruma tedbirleri açısından etkili uygulama araçlarından biridir. Çevre koruma politikaları açısından dünyada genel kabul gören teknik bir uygulama aracıdır. ÇED, gerçekleştirilecek projelerde çevreye verilebilecek olumlu veya olumsuz sonuçların belirlenerek bu sonuçların çevreye zarar vermeyecek biçimde en aza indirilmesi amacıyla yapılan etki değerlendirmesi ve raporlanmasıdır.⁹⁵

ÇED hazırlanırken çevre ile ilgili tüm unsurlar bir araya getirilerek farklı boyutlarıyla çevre etkilerinin işletmeler açısından değerlendirilmesini sağlamaktadır. İşletmelerin ekonomisi ile çevre yaklaşımlarını uzlaştırmayı hedeflemektedir. İşletmelerin yaptıkları faaliyetler neticesinde direkt veya dolaylı olarak oluşan etkileri kısa ve uzun dönemli olarak değerlendiren bir araştırma ve raporlama metodudur. ÇED çalışması özellikle; işletmelerin kendi süreçlerinde planladıkları faaliyetlerini inceleyen metodik bir yaklaşımdır. Bu raporlama metodu ileriye dönük projelerin değerlendirilmesinde önem arz etmektedir. Farklı seçenekler arasında seçim yapabilmek için ÇED raporu etkin bir araçtır.⁹⁶

İşletmelerin ÇED raporu aldıkları süreçte her bir noktada değişik işlemlerin olduğu aşamalar mevcuttur. Bu aşamalar kısaca; hazırlık, kapsam ve etki alanı belirlenmesi, durum tespiti, değerlendirme, tedbirlerin hazırlanması, bunların değerlendirilmesi ve rapor hazırlığıdır.⁹⁷

ÇED raporu işletmelerin süreçlerinin değerlendirmesinin yapıldığı uzman kişiler tarafından hazırlanan bir çalışmanın neticesinde ortaya çıkmaktadır. Bu değerlendirmenin çalışma ve hazırlık süreci iyi planlanmak durumundadır. ÇED raporu disiplinler arası uzman kişiler tarafından etkin bir mesai neticesinde ortaya çıkan bir çalışmanın sonucudur. Bu kapsamda her işletme ve proje özelinde ÇED gereklilikleri belirlenmeli bu amaçla ayrılacak finansman ve diğer kaynaklar iyi planlanmalıdır. Ülke sathında ÇED

⁹⁵ Evin, Hakan, “*Trakya Bölgesi Deri ve Bitkisel Yağ Sanayinde Çevre Duyarlılığı*”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2005, s. 32.

⁹⁶ Uslu, Orhan, “*Çevresel Etki Değerlendirmesi*”, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1993, s. 14-15.

⁹⁷ Yerli, Aysun, “*Çevre Sorunlarının Ekonomik Analizi*”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2001, s. 30.

gerekliliklerinin belirlenmesi, belirli bir çerçevede uygulamaya alınması uzun bir planlama ve aksaksız bir uygulama gerektirmektedir.

ÇED çalışmasına konu olan faaliyetlerin çevreye verebileceği zararı tamamen ortadan kaldırılabilmek söz konusu olmamaktadır. Bu durumun sebeplerini birkaç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Çevreyi korumayla ilgili teknolojik tedbirler atık arıtma, filtre çözümleri vs. gibi sınıflandırılabilir. Bu tedbirlerin yeni önlem uygulamaları olarak çevreye verdikleri ek baskı etkileri vardır. Atık su tesislerini örnek olarak değerlendirirsek, bu tesisler çalışmaları esnasında çevreye koku, sinek, alan işgal etmeleri gibi olumsuz etkiler de bulunabilmektedir. Bu tesislerin çalışmaları için gereken enerjinin üretildiği enerji santralleri çevreyi etkileyen ve zarara yol açan yapılardır. Çevre koruma tedbirleri zincirleme reaksiyon benzeri birbirine bağlı bir yapıyı oluşturmaktadır.⁹⁸

3. ÇEVRE KORUMADA DENETLEYİCİ KURUMLAR

Çevre korumayla ilgili denetimlerin kurumsal biçimde yapılması ancak belirli örgütsel yapılarla mümkün olmaktadır. Çevre koruma kurumları farklı ülkelerde farklı biçimde faaliyet gösterebilirler bile genel yapıda benzerlikler söz konusudur. Kamu kuruluşları ile merkezi yapılar bu koruma faaliyetleri içinde öncelikli olarak yer almaktadır. Ülkemizde de bu genel yapıya paralel işleyiş söz konusudur. Bu anlamda birden fazla kurumun çevre denetimlerinde direkt veya dolaylı görev aldığı görülmektedir.

Devletin üst denetim kurumlarından olan Sayıştay, Devlet Denetleme Kurumu, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı çevre ile ilgili bazı denetim görevleri yapmaktadır. İlgili bakanlık hariç bu kurumların direkt görev alanı içerisinde çevre koruma başlığı yer almasa da genel çerçeve içerisinde bu kapsamda belirli görevleri icra etme yükümlülükleri vardır. Örneğin Sayıştay, kurum olarak devlet adına mali denetim yükümlülüğüne haizdir. Sayıştay'ın çevre denetim süreçlerinde performans denetimi yaptığı görülmektedir.⁹⁹

Sayıştay'ın yanı sıra 1982 Anayasası ile oluşturulmuş olan Devlet Denetleme Kurulu (DDK) yetki kullanımını Cumhurbaşkanı nezdinde aldığı görevlendirmeler ile

⁹⁸ Uslu, A.g.e. s. 41.

⁹⁹ Aydemir, Süleyman Ruhi, "Türk Kamu Yönetimi Denetim Sisteminin Kırılma Noktası: Performans Denetimi", Kamu Yönetimi Çalışmaları 2003-2004 (Kamu Yönetimi ve Değişim), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Derleme Çalışmaları, Ankara, 2004, s. 173-197.

yapmaktadır. Zaman içinde DDK'nın çevre ile ilgili direkt veya dolaylı denetimler yaptığı görülmüştür. Kamuya ait büyük sanayi yatırımlarının çevre etkilerini denetleyen raporları söz konusudur. 1995 yılında ülkemizde Çevre Sorunlarının İncelenmesi ve Çözüm Metotlarının Araştırılması konulu bir doğrudan denetim raporu hazırlamıştır. DDK'nın yaptığı denetimlerin ardından bir yaptırım kuvveti bulunmadığı göz önüne alınmalıdır. DDK'ya benzer biçimde Başbakanlık Teftiş Kurulu dolaylı biçimde çevre denetimi yapma yetkisine haiz bir kurumdu. Fakat Başbakanlık Teftiş Kurulu'nun yetkileri Cumhurbaşkanlığı sistemine geçişle birlikte DDK'ya devredilmiştir. Çevre denetimine dair bu kurulun görevleri özel ve kamu sektörüne ait işletmeleri kapsar biçimde düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanlığına bağlı birimlerin denetimlerini yapan bu kurul belirli soruşturmalarda koordinasyon vazifesine sahiptir.

Çevre koruma konusunda en geniş yetki ve sorumlulukla donatılmış devlet kurumlarından biri de bizzat Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'dır. Çevre Kanunu 12. Maddede belirtilen denetim sorumluluğu il özel idarelerine, müsteşarlıklara, belediyelere verilebilmektedir. İdari yaptırımların uygulanma sorumluluğu da bu yetki devri ile birlikte yetkiyi alan kurumlara geçmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın çıkardığı genelgeler ile denetim yetkisinin devri mümkün olmaktadır.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile birlikte Tarım ve Orman Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı'nın direkt veya dolaylı olarak çevreyi etkileyecek konularla ilgili görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.

İşletmeleri ilgilendiren konular ve sorumlulukları dikkate alındığında; 2011 senesinde Bayındırlık Bakanlığı ve Çevre ve Orman Bakanlığı'nın kaldırılmasıyla kurulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, kaldırılan iki bakanlığın çevre yönetimi ile alakalı pek çok sorumluluğunu ve denetim yetkisini almıştır. Çevre Etki Değerlendirme sorumluluğu bunlardan en ehemmiyetli olanlarından. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yanı sıra Tarım ve Orman Bakanlığı'nın çayır, mera ve tarım alanlarının korunması, hayvan sağlığının korunması, tohum ve bitki çeşitlerinin tescili ile ıslahı ve korunması gibi dolaylı olarak çevre konularında görev sorumlulukları vardır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı kendi görev alanına giren baraj, santral, maden sahaları gibi tesislerin çevre etkilerini değerlendirmek, uzun vadeli politika tespiti yaparak geliştirmek durumundadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nda benzer biçimde sanayi kuruluşlarının

çevre etkisi daha az teknolojileri üretip kullanmaları konusunda planlama yapmaya ve uygulamaya teşvik etmesi, stratejiler hazırlayıp denetlemesi gereklidir.

Yukarıda anılan bakanlık düzeyinde devlet kurumlarıyla beraber yerel yönetimlerinde çevre koruma konusunda görev ve yetkileri vardır. Yerel hizmetleri görmek amacıyla kurulmuş belediyeler mücavir sorumluluk alanlarında çevre temizliği ile ilgili hizmetleri görmekle yükümlüdür.¹⁰⁰

4. ÇEVRE YÖNETİM STANDARTLARI

Çevre koruma ile ilgili konuların giderek daha öncelikli hale gelmesi ve yaygın tedbirlerin alınmaya başlamasıyla çevre ile alakalı faaliyetlerin standartlaştırılma gayretini gündeme gelmiştir. Çevre ile ilgili performansın ölçülmesi ve işletmelere sağladığı faydaların müşteri grupları tarafından belirli standart çerçeve ile değerlendirme isteğiyle beraber çevre standartları gündeme gelmiştir.

İşletmelerin çevre yönetim standartlarına karşı duydukları ilginin temel sebepleri arasında aşağıdaki maddeler sırlanabilir;

- Çevreyi korumaya dönük davranışların belirli kamu teşviklerinden yararlanabilmek için etkin olması,
- Tüketici ve müşterilerin çevre konusunda daha duyarlı işletmeleri ve ürünleri tercih etmesi,
- İşletmelerin sosyal sorumluluk kapsamında çevre korumaya katılımında bulunması,
- Çevre korumanın ileriye dönük olarak sağlam bir iktisadi yatırım olarak geri dönüş sağlamasıdır.

Dünya çapında yaygın kabul gören belli başlı çevre standartları vardır. Bu standartlar içinde ISO 14001 en yaygın kabul gören standarttır. İşletmelerin kendi ölçeklerinden ve iş kollarından bağımsız olarak uygulayabilecekleri ve çevresel performanslarını ölçümleyip geliştiren resmi bir süreç oluşturmayı hedefler.¹⁰¹

Çevre standartları arasında en geçerli olanı ISO 14001 olmakla beraber British Standart Institute (BSI) tarafından yayınlanan BS 7750 standardı öncü sayılabilir.

¹⁰⁰ Keleş vd. A.g.e., s. 503.

¹⁰¹ Başaran, Damla, "ISO 14001:2005 Çevre Yönetim Sistemi'nin Çalışanlar Tarafından Benimsenmesi Ve Çevre Bilinci Gelişimine Etkisinin Araştırılması", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009, s. 48.

Çevresel performans ağırlıklı olarak hazırlanan bu standart ileriki yıllarda Europe EcoManagement and AuditScheme (EMAS) ve ISO 14000 standart serilerine kaynak oluşturmuştur. BS 7750 standardı 1997 yılında yeni ISO standardı ile yürürlükten kalkmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından hedeflenen çevre ile ilgili yönetim sistemlerini belirli standartlara dayandırma gayreti zamanla EMAS yönergelerine dönüşmüştür. Bu yönergeler hazırlanırken BS 7750 standardı esas alınmıştır. EMAS ilerleyen dönemde ise ISO 14001 standardına temel teşkil etmiştir.¹⁰²

4.1. TS EN ISO 14001 ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMİ

Çevre yönetim sistemleri ciddi manada 1960'lı yılların başında meydana gelmiştir. 1970-1980 yılları arasında hazırlanan yönetmelik ve yasalarla birlikte önemi görülmeye başlanmıştır. 1990'lı yılların başlarında ise, çevre kirliliğinin, yoğunlaşan sanayileşmeyle birlikte artmasından dolayı çevre yönetim sisteminin bir parçası olarak “atıkların minimize edilmesi” olgusu ön plana çıkmıştır. Bu durumdan başlayarak çevre yönetiminin belli bir standarda oturtulması çalışmalarına hız verilmiştir. Bu standartlaştırma çalışmalarında birçok kurum ve kuruluş görev almıştır. Bunlardan başlıcaları; İngiliz Standartlar Enstitüsü (BSI), Amerikan Ulusal Standartlar Enstitüsü (ANSI) ve Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO)'dur.

Uluslararası Standartlar Organizasyonu'nun üyesi olan ve çevresel yönetim konusuyla ilgilenmekte olan 207 sayılı teknik komite (ISO/TC 207), iş dünyası ve hükümetlerle birlikte çevreyle alakalı şikâyetler kapsamında, bütün insanlığın faydalanabileceği uluslararası bir rehber için çalışmalar yapmıştır. Belirlenmiş olan ihtiyaçlarla uluslararası bir geçerliliği olabilecek bir standart meydana getirme zorunluluğu meydana gelmiştir. Öncelikli olarak, bu komite (ISO/TC 207) bazı üretim sektörlerinin kullanabileceği (nükleer, enerji, plastik vb.) örnekleme, test ve analitik metotları içeren standartlar belirlemiştir. Günümüzde, sanayilerde kullanılmakta olan 350'den fazla hava ve su kontrolü için oluşturulmuş standart bulunmaktadır. Oluşturulmuş olan bu standartlar birçok ülkede çevreyle alakalı yasalara temel oluşturmuştur.¹⁰³

¹⁰² Baki, B., Cengiz E., A.g.e., s. 154-175.

¹⁰³ <https://www.bilkalite.com/sayfalar.109.iso-14001-tarihsel-gelisimi-bilkalite.html>, Erişim Tarihi:08.04.2019.

Çevre Yönetim Sistemi hakkında en detaylı standartlar bütünü olan TS ISO 14000 serisi standartları Uluslararası Teknik Komite'nin çalışmasıyla hazırlanmıştır. Standartın başındaki TS (Technical Standards) ifadesi ISO kapsamındaki teknik standartlara dâhil olduğunu ifade etmektedir.

Daha sonra, ISO/TC 207 Teknik Komite dünya genelinde her sektörde uygulanabilecek çevre ile ilgili genel bir standart hazırlamıştır. Bu standart 1993 yılında oluşturulmuş ve çevre konusunda ortaya çıkan gelişmelere cevap verecek biçimde geliştirilmiştir. Çevre Yönetim Sistemlerine, çevre yönetim sistem denetimine, çevre ile ilgili etiketleme, hayat boyu değerlendirme konularına öncelik verilmiştir.

ISO 14000'e bağlı standartlar dizisi ile inşa edilen yönetim yaklaşımının maksadı işletmelerin süreçlerinin oluşturduğu çevresel etkilere dair denetimlerin bir sistematik geliştirme yaklaşımıyla belirlenen hedef ve eylemlerle yönetilmesidir.

İşletmelerin bahsedilen ISO standartlarına destek olup benimsemeleri sayesinde dünya genelinde kabul gören tek bir standart oluşarak kolaylık sağlamıştır. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren işletmeler aynı standardın içeriği üzerinden denetlenerek bir ortaklık sağlanmasına hizmet etmektedir. 1992 senesinde Brezilya'da toplanan BM (Birleşmiş Milletler) Çevre Kalkınma Konferansı sırasında yuzden fazla ülke Rio Deklarasyonu'nu imzalayarak doğal kaynakların korunması ve sürdürülebilir kalkınmaya dönük taahhütlerde bulunmuşlardır. Bu hassasiyet çevre yönetim programlarına ivme vermiştir.

Bahsedilen standart ile işletmelere atıkları konusunda sınır değerler tanımlamak yerine işletmelerin karar süreçlerine etkin bir katkı vererek daha kapsamlı bir yaklaşım sunulmaktadır. Planlama, işletme içinde örgütlenme, eğitim ve farkındalık gibi pek çok unsur bu standart dâhilinde işletmenin gelişim süreçlerine katkıda bulunacak biçimde işlenerek sistemli hale getirilmeye çalışılmaktadır.¹⁰⁴

ISO 14001 ile amaçlanan hedeflerden biri de çevre yönetimi ile alakalı sürecin belirlenen politika doğrultusunda yürütülmesi ve böylelikle diğer işletmelere misal teşkil etmesidir. Kurumların çevre konularının üstesinden gelmesi maksadıyla bir standart kullanılması faydalı olmaktadır. ISO 14001 standardının temel özellikleri aşağıdaki gibidir;

¹⁰⁴ Link, S., Naveh, E., "Standardization and Discretion: Does the Environmental Standard ISO 14001 Lead to Performance Benefits?", *Transactions on Engineering Management*, 2006, s. 508-519

- Standart önleyicilik sağlamaktadır. Çevreye verilen tahribatın önüne geçilmesi amaçtır.
- Standart gelişimcilik sağlamaktadır. Sürekli biçimde yapılan faaliyetler ve denetimler ile birlikte genel iyileştirme hedeflenmektedir.
- Standartın faaliyetleri gönüllülük temeline dayanmaktadır. Sistem kurulduktan sonra tanımlanan gerekliliklere uyulmalıdır.
- Standart sistem temellidir. Kullanılan sistem evrakları, belge ve yönergelerle desteklenmektedir.

Bu standardın en temel yaklaşım şekli işletmelerin uymak durumunda olduğu yasal düzenlemelerin yerine geçmek değil ancak çevre yönetimiyle alakalı sistem performansını belirlenen koşullar uyarınca izleyip, denetlemek ve süreçleri iyileştirmek olmaktadır.

ÇYS altındaki başlıklar iki ana konu etrafında şekillenmektedir. Bu konulardan birincisi işletmenin organizasyon yapısı ile bağlı yönetim yapısını ve değerlendirme sistemini kapsarken diğer başlık ürün bağlamında çevresel araçlara yoğunlaşmaktadır. İşletmenin yönetimi, çevre yönetim sistemi, çevre denetim ile ürün yönetimi ve sürekli değerlendirme standardı kapsamında incelenmektedir.¹⁰⁵

ISO 14001 standardına göre işletmeler çevre yönetim sistemlerini oluşturmaları esnasında belirli unsurları dikkate almak durumundadır. Bu unsurlar;

- Kaynaklar kullanılırken bunun çevreye dönük zararları en aza indirerek yapılması, atık oranlarının minimum seviyeye getirilmesi,
- Çevre uygulamaları vasıtasıyla verimlilikle beraber rekabet şansının artırılması,
- Daha sağlıklı ve temiz çalışma ortamları sağlanması.

Bu hedeflerin yanı sıra;

- Daha gelişmiş bir çevre yaklaşımı sağlanması,
- İşletmenin bütün fonksiyonlarının dengeli biçimde işlemesi,
- Çevre denetim sürecini etkin kılınması da hedeflenir.

Çevre yönetim sistemi ile işletmeler ürettikleri ürün ve diğer eylemleriyle alakalı var olan ve sonra çıkması muhtemel etkileri yönetebilme olanağını sağlamaktadır.

¹⁰⁵ Mindikoğlu, Bengü, “ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı: İşletmelerin Karşılaştıkları Problem ve Zorluklar Üzerine Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s.11.

Kurumun yapısına bağılı olarak yönetimin gereksinim tespitine bağılı biçimde farklı şekillerde gerçekleşir. Bir çevre sisteminde ortak ehemmiyetli maddeler şöyle sıralanabilir;¹⁰⁶

- Çevre Politikası: Kuruluşun çevre ile ilgili amaçlarını ve prensiplerini yansıtmaktadır. Genel süreçlerinin çevre ile alakalı boyutları üzerinden gaye ve hedeflerini tanımlayan belgedir.

- Çevre Program ve Faaliyet Planı: Geniş perspektif ve ileriye dönük hedefleri doğrultusunda yapacaklarının ayrıntılarını yansıtan planlamadır. İşletmeler hedeflerine varmak için programlı biçim de kaynaklarını tahsis etmeli sorumlulukları tayin etmelidirler.

- Kurumsal Yapı: İşletmenin kurumsal yapısı ve iç organizasyonu, kurumun çevre politikalarının şekillendirilmesi ve sürdürülmesinde çok önemlidir. Kurum gelenekleri ve prensipleri doğrultusunda politikaları şekillenir.

- Yapılan Faaliyetlerle Bütünleşme: Çevre Yönetim Sistemi kurulurken çalışanlar tarafından benimsenmesi ve bu doğrultuda yapılan faaliyetler il çalışanların ve kurumun bütünleşmesi gereklidir.

- Belgelendirme Süreçleri: Kurum Çevre Yönetim Sistemini resmi bir belge ile kayıt altına almak istediğinde bu amaçla kurulmuş ve yetkilendirilmiş kurumlar tarafından verilecek belgeye sahip olmak için planlanması gereken süreçler vardır.

- Analiz Etme, Denetim, Düzeltme: Kalite yönetim sistemlerine ait iyileştirme süreç döngüsünü ifade eden sıralamadır.

- Çevre Yönetim Sistemi Denetlemesi: Yetkilendirilmiş kurum tarafından belgelendirme süreci öncesi yapılan denetimler ve bu denetlemeye hazırlık anlamında zorunlu iç denetim süreçleridir.

- Yönetim Gözden Geçirme: Kurum yönetimi tarafından sürece katılım ve kaynak tahsis taahhüdü olarak yapılan gözden geçirme faaliyetidir. Genellikle iç denetim ve geçmiş verilerden yararlanır.

- Personel Eğitimi: Kurum personelinin belgelendirme ve sistem yönetim süreci hakkında bilgilendirilmesini kapsar. Eğitim aynı zamanda sürece katılım maksadıyla teşvik görevi de görür.

¹⁰⁶ Yontar, İbrahim, G., “ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı ve Türkiye’de Durum Analizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, s.11-12.

- Dış İletişim Süreçleri: Kurumun belirli departmanları tarafından yönetim sistemi kurulurken götürülen iletişim süreçlerini tanımlar.

ÇYS işletmelere çevre politikası oluşturarak yazdıkları taahhütlerini hayata geçirmek için hedef ve süreçleri ortaya koymalarını ardından da bu hedeflere dair eylemleri planlayarak uygulamalarını olanaklı kılmaktadır. ISO 14001 standardı işletmelere Planla, Uygula, Kontrol Et, Önlem Al (PUKÖ) olarak da bilinen iyileştirme döngüsünü yaşama geçirmelerini şart koşmaktadır. Bu döngü süregelen bir iyileştirmeyi sağlamak için elzemdir.

PUKÖ döngüsünün ifade ettiği aşamalar aşağıdaki biçimde detaylandırılabilir.¹⁰⁷

Planlama aşaması; İşletmenin çevre politikasına uygun biçimde neticelerin afişe edilmesi ve hedeflerin gerçekleştirilmesi amacıyla eylem süreçlerinin oluşturulmasıdır.

Uygulama aşaması; Yönetim sistemi doğrultusunda planlanan süreçlerin uygulanmasına dair aşamadır.

Kontrol aşaması; Çevre politikası, gayeleri ve yasal koşullara dair süreçlerin izlenerek ölçülmesi ile ilgili neticelerin raporlanmasına dair aşamadır.

Önlem al; Çevre yönetim sistemine ait performansın sürekliliği ve iyileştirilebilmesi amacıyla uygulanan önlemlere dair aşamadır.

İşletmeler genel ISO yaklaşımı doğrultusunda eylemlerini süreçlerini dikkate alarak planlayıp uygulamalıdır. ISO 9001, genel kalite standartları anlamında zaten işletmeleri süreç temelli uygulamalara teşvik eder. Bahsedildiği aşamalarıyla PUKÖ döngüsü tüm süreçlerle uyumlu olduğu için geniş bir alanda uygulanabilir.

ISO'nun hazırladığı çevre standartları genel manada belirli amaçları olan kuruluşlarda etki olarak kullanılabilir. Bu amaçlar içinde; belirli bir çevre duyarlılığı olan yönetim sistemi oluşturularak sürdürülmesi ve iyileştirilmesi söz konusudur. İşletme aynı zamanda beyan ettiği çevre politikasına uymayı garanti etmelidir. İşletme beyan ettiği çevre politikasına uyumu taahhüt etmelidir. Kurumların kendi beyanlarına ve taahhütlerine uymaları esastır. Çevre yönetim sistemlerinin tüm gerekliliklerinin bir standart içine dâhil edilmesi işletmenin ürün ve hizmetleri ile çalışma koşullarına bağlıdır.

ISO 14001 şartnamelerinin kurulumu aşağıda belirlenen hususlara dayanarak yapılır;

¹⁰⁷ Başaran, A.g.e., s. 58.

Çevre Yönetim Sistemi kurmak isteyen işletmeler belirlenen standart şartlarına uymak üzere doküman hazırlığı ile uygulama ve süreklilik sağlanmalı ve kurulan düzen her gün iyileştirmeli ve koşullarını nasıl sağladığını açıkça belirlemelidir. Kurum tarafından sistem tanımı yapılarak buna göre evrak hazırlığı yapılmalıdır.

İşletmelerde gidilecek yönü belirleyen esas unsur üst yönetim kademesidir. İşletmenin çevre politikası tanımlı olmalıdır. İşletmenin süreçleriyle alakalı yasal yükümlülük ve mevzuata dair şartlar ile ilgili bir taahhüt ortaya koymak durumundadır. Çevreye dair hedefler ve gayelerin tespit edilmesi gereklidir ve hedeflere dair bir çerçeve sunulmalıdır. Sisteme dair dokümantasyon hazırlanmalı ve devamlılığı sağlanmalıdır. Kurulan sistem personel ve bazı noktalarda halka açık olmak durumundadır.¹⁰⁸

4.2. İŞLETMELERDE ÇEVRE İÇ DENETİM SÜREÇLERİ

Bir işletmenin ÇYS kurulumu ve işletilmesi esnasında en mühim konulardan biri iç denetim süreçleri olarak görülmelidir. ISO 14001 ve selefi olan standartlarda iç tetkiklerin planlanan aralıklarda ve koşullarda gerçekleştirilmesi esastır. ÇYS kapsamında;

İlgili standardın şartları dâhilinde;

- ÇYS için amaçlanan düzenlemelere uygun olup olmadığı tayin edilir.
- Yönetim kademelerine iç denetimlerin neticelerine dair bilgi temin etmek ve bunun takibini sağlamak gereklidir.
- İşletme tarafından ilgili uygulamaların çevre açısından önemi ve daha evvel yapılan denetimlerin neticeleri göz önüne alınarak planlama yapılmalı ve süreklilik sağlanmalıdır.
- İç denetimler esnasında belirli teknik dokümantasyon hazırlığı yapılmalı ve sürekli hale getirilmelidir.
- Denetim süreçlerinin planlaması yapılmalı, yürütülmeli, netice raporları hazırlanmalı ve kayıtları muhafaza edilmelidir.
- İç denetim süreçlerine dair kriterler belirlenmelidir. Yapılacak iç denetimlerin frekansı belirlenmeli ve yöntem tayin edilmelidir.
- İç denetim süreçlerinde sorumluluk alacak personelin seçim ve denetimi ile uygun koşulları taşıyan adayların belirlenmesi önem arz etmektedir.

¹⁰⁸ Başaran, A.g.e., s. 59.

Çevre denetimi genellikle özel sektör endüstriyel işletmelerinin ve kamu sektörü kuruluşlarının kendilerine ait iç standartların uyumuna dâhil olduklarının değerlendirilmesini kapsamaktadır. Bir işletmenin idari gereksinimler, iç politika ve kurallar dizisine uyumu konusunda yapılan değerlendirmedir.¹⁰⁹

Değerlendirme, bir işletmenin ÇYS parçası olarak şekillenen çevre şartnamelerine yani ISO 14001 gibi standartlara ve kurumun kendi çevre politikalarına uyumluluğunu belirlemek ve çevre sistemiyle performans gelişimini izlemek maksadıyla sistem ve düzen içerisinde var olan gözlem ve bilgi kayıt işlemidir.

Çevre denetimlerinin bütünü ilk safhada yapılmış gözlemlerle beraber çevreye dair son tespitleri içermekte olan bir resimdir. İşletme seviyesinde uygulanabilen iç denetimler ulusal ve uluslararası düzeyde düşünülebilirler. Çevre denetimleri kamu veya uluslararası kurumlar vasıtasıyla yapılmış ise belirtilen denetimlerin neticesinde denetlenen kurumların var olan mevzuata aykırı olarak faaliyetleri tespit edilirse yazılı uyarıdan mali cezaya uzanan yaptırımlar söz konusu olmakta ulusal düzeyde mevzuat değişikliği ile uluslararası düzeyde yaptırımlar gündeme gelebilmektedir. Bu sebeple dış denetimlere hazırlık amacıyla yapılan iç denetimler çok önemlidir.

İşletmelerin belgelendirme süreçlerine giden süreçte iç denetimlere benzer dış kaynaklı ancak belgelendirmeye esas teşkil etmeyen kamusal denetimlerde vardır. Kamusal denetimlerden bahsedilebilmesi için öncelikle o kamu düzeninin gerekli kıldığı bir çevre politikasından bahsedilebilmesi gereklidir. Çevre politikasının olmadığı yerlerde denetlemenin bir anlamı da olmayacaktır. Yasal mevzuat ve şartnameler vaz ettikleri kurallar doğrultusunda denetim ölçülerini de tayin eder. Kamusal çevre denetimi devletin zorlama gücünü ardına almak durumundadır. Kamusal denetim işletmelerin iç denetimlerinden farklı olarak gönüllülük esastan daha ciddi yaptırımlara dayanmaktadır.¹¹⁰

Standartlara uygunluk denetimleri işletmelerin iç ve dış mevzuatla belirlenen çevre koruma koşullarına uygunluğunu denetlemeyi amaçlarken kurumun uyum konusunda başarılı olmaması farklı düzeltici ve önleyici faaliyetleri gündeme getirir.

¹⁰⁹ Greeno, J. Ladd; Hedstrom, Gilbert S. ve Diberto, Maryanne, Environmental Auditing- Fundamentals and Techniques, Cambridge, Arthur D. Little, Inc., 1985, s. 63.

¹¹⁰ Van Leeuwen, Sylvia, "Developments in Environmental Auditing by Supreme Audit Institutions", Environmental Management, February 2004, Vol. 33, Issue: 2, DOI: 10.1007/s00267-003-0063-9, p. 163-172.

Mevzuat ve genel koşullarla iç standartlara uyum denetimleri idari kurumlar tarafından olduğu gibi kurumun kendi yetiştirdiği iç denetçiler vasıtasıyla da yapılabilmektedir. İşletme iç denetimlerinin birincil gayesi işletmeyi müşteri beklentileri doğrultusunda iyileştirmeye ve çevre konusunda duyarlı olmaya hazırlarken aynı zamanda mevzuata aykırılık noktasında çıkabilecek cezai bir takım yaptırımlardan muaf tutabilmek olmaktadır.¹¹¹

İşletmelerin ISO 14001 Çevre Standardı iç denetim süreçlerini işletebilmesi için aşağıdaki tanımların yapılması ve anlaşılması gereklidir.

İç Tetkik: ISO14001 Çevre Yönetim Sisteminin uygunluğunu ve etkinliğini gözden geçirmek ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak için periyodik olarak gerçekleştirilen denetimlerdir.

Proses Denetimi: Prosesin, ilgili prosedürlere, standartlara, spesifikasyonlara, talimatlara ve müşteri özel şartlarına uygunluğunu, uygulandığını ve etkin olarak sürdürüldüğünü teyit etmek ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak için periyodik olarak gerçekleştirilen denetimlerdir.

Ürün Denetimi: Ürünün, ilgili standartlara ve müşteri özel şartlarına uygunluğunu gözden geçirmek ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak için periyodik olarak gerçekleştirilen denetimlerdir.

Temizlik, Tertip, Düzen, İş Sağlığı ve Güvenliği Denetimi: Firma geneli ve bölümlerinin, temizlik, tertip, düzen, İş Sağlığı ve Güvenliği durumunun uygunluğunu ve etkinliğini gözden geçirmek ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak için periyodik olarak gerçekleştirilen denetimlerdir.

Müşteri Denetimleri: Tedarikçinin sahasında müşterisi tarafından yapılan, tedarikçinin ilgili Çevre Yönetim Sisteminin ve /veya prosesinin kendi özel şartlarına uygunluğunu ve etkinliğini gözden geçirmek ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamak için gerçekleştirdiği denetimlerdir.

Özel Denetimler: Müşteri şikayetleri veya iç hatalar sonrası gerçekleştirilen plan dışı denetimlerdir.

Baş Denetçi: ISO14001 ÇYS ve İç Tetkikçi eğitimlerini almış; müşteri özel şartlarına hakim, belirli iş tecrübesine sahip ve işletmelerde en az belirli sayıda iç tetkike katılmış personeldir.

¹¹¹Keleş vd. A.g.e., s. 484.

Denetçi: ISO 14001 ÇYS ve İç Tetkikçi eğitimlerini almış; müşteri özel şartlarına hâkim, belirli bir iş tecrübesine sahip ve işletmelerde en az belirli sayıda iç tetkike katılmış personeldir.¹¹²

Yukarıda belirtilen tanımlara ek olarak bir denetçide olması gereken kişisel özellikler aşağıdaki gibi olmalıdır;

- Ahlaklı; yani adil, dürüst, samimi, namuslu ve sağduyulu,
- Açık fikirli; yani farklı fikirleri ve bakış açılarını değerlendirmeye istekli,
- Diplomatik; yani insanlarla olan ilişkilerinde nazik,
- Gözlemci; yani fiziksel çevrenin ve faaliyetlerin aktif olarak farkında,
- Kavrayışlı; yani durumların içgüdüsel olarak farkında ve onları anlama kabiliyetine sahip,
- Çok yönlü; yani farklı durumlara çabuk adapte olma kabiliyetine sahip,
- Israrlı; yani sebatlı, hedeflere ulaşmaya odaklanmış,
- Kararlı; yani mantıklı muhakeme ve analize dayalı olarak zamanında karar verme özelliğine sahip,
- Kendine güvenen; yani diğer kişilerle etkin bir şekilde etkileşimde bulunurken bağımsız olarak hareket etme kabiliyetine sahip olmalıdır.

Denetçinin özelliklerinin yanı sıra Başdenetçi genel bilgi ve becerileri de tanımlanmalıdır. Başdenetçi;

- Denetim sürecini planlayabilmeli ve tetkik süresince kaynaklardan etkin şekilde faydalanabilmeli,
- Denetim müşterisi ve denetime tabi olanla yapılan iletişimlerde ekibini temsil edebilmeli,
- Denetim ekibi üyelerini organize edebilmeli ve yönlendirebilmelidir.

İç denetim süreçlerinde tespit edilen bulgular denetim sonrasında ilgili bölümler ile paylaşılarak bulgulara ait önlemlerin kontrol metotları belirlenir. Yönetimin gözden geçirme toplantıları senede en az bir defa genel sorun noktalarını dikkate alarak ilerleyen yıllarda nasıl iyileştirme faaliyetleri yapılacağını belirler. ISO 14001 standardı çerçevesinde çevre ile alakalı konular da değerlendirilmektedir.

¹¹² TS EN ISO 14001 Türk Standardı Çevre Yönetim Sistemleri - Şartlar Ve Kullanım Kılavuzu, 2005, s. 5.

İşletmelerde iç denetim sistemi oluştururken işletmenin tercihinine bağlı olarak sertifikalandırılan bir ÇYS'ye bağlı olmak tercihinde bulunmasıyla yani birinci olarak isteğe bağlı yapılandırılmasıyla zayıf kalabilmektedir. İşletmeler bazı durumlarda bu tip iç denetim sistemleri ve bir sertifikasyon gereksinimini kaynak israfı olarak nitelendirilebilmektedir. Doğru olan yaklaşım ise ileride işletmeleri hukuki boyutta zora sokabilecek çevre zararlarına dönük tazminat yükünden kurtarmak imkânına sahip sistemlerin yaygın olarak uygulanmasıdır. İkinci olarak toplum ve hükümetler nezdinde daha büyük hassasiyet kazanan çevre sorunları neticesinde dış baskının artarak işletmeleri koruyucu ve önleyici tedbirler almaya zorlamalarıdır.

5. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİ SORUNLARI

Tüm işletmelerin içinde buldukları topluma, paydaşlarına karşı sorumlulukları bulunmaktadır. İşletmelerin faaliyet alanları çevrelerine bozucu, kirletici etkiler oluşturabileceği gibi oluşturdukları sorunların çözüm aşamalarında da katkı sunabilirler. Küresel seviyede yapılan çalışmalarda dahi ölçeklerine bağlı olarak bazı işletmeler sorunların çözümüne katkı sağlamaya gayret göstermektedirler. İşletmelerde yönetim kademesinde çalışanların çevre sorunlarına karşı bilinçli olması ve farkındalıklarının oluşması önemlidir.¹¹³

Çevre koruma hakkında 1970'li yıllarda başlamış olan çözüm arayışları aslında ortaya çıkan sonuçların korkutucu boyutlara ulaşmasının neticesinde gelişmiştir. İlk aşamada ortaya çıkan sorunlar kirlilik olarak belirlenmekteydi. İşletmeler kendi süreçlerine bağlı olarak faaliyet gösterdikleri yerlerde çevrelerini ve dolayısıyla doğal kaynakları kirletmektedirler. Hızla artmakta olan dünya nüfusu, plansız sanayileşme ve buna bağlı olarak özellikle endüstriyel işletmelerin zararlı atıkları sebebiyle çevre tükenir vaziyete gelmiştir.¹¹⁴

Çevre ve Şehircilik Bakanlığının 2017 yılı Türkiye Çevre Sorunları ve Öncelikli Değerlendirme Raporuna göre ülkemizde hava kirliliğine neden olan ikinci en önemli etken evsel ısınmanın ardından imalat sanayidir. Altı ilde ise hava kirliliğine neden olan birinci faktör sanayi işletmeleridir.

¹¹³ Karahan, Mehmet, "İşletme Yöneticilerinin Çevre Duyarlılığı ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi" MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Fırat Üniversitesi, Cilt:6, Sayı:4, 2017, s. 360.

¹¹⁴ Yücel vd., A.g.e., s. 320.

Söz konusu rapora göre ülkemizin yüzey su kaynaklarını kirleten etmenlerin üçüncü sırasında sanayi kaynaklı atık sular gelmektedir. Yeraltı sularının kirlenmesinde evsel atık ve evsel katı atıkların kirletici etkisinin ardından üçüncü sırada yine sanayi işletmelerinin etkili olduğu görülmektedir.

Toprak kirliliğine neden olan en önemli kaynakların sıralamasında ikinci en önemli etken sanayi kaynaklı atıkların uygunsuz olarak boşaltılması görülmektedir. Bu tespitler doğrultusunda özellikle sanayi işletmelerinin çevre kirliliği konusunda en önemli aktör olduğu görülmektedir.¹¹⁵

Sanayileşme ve küresel çapta ticari gelişmeler neticesinde düşük maliyetli üretim girdilerinin önemi artmıştır. Sanayileşme ile meydana gelen artık değer yeni sanayilerin ve bağlı yatırımların yapılmasına olanak sağlar. Üretim ile alakalı kolaylıkla maliyeti düşürülebilen unsurlardan ilki iş gücü olarak görülür. Ucuz iş gücüne odaklanma neticesinde sanayi bölgeleri civarında varoşlar ve düzensiz yapılaşma ile birlikte çevre sorunları oluşmaya başlamıştır. Bu durumdan da öte sanayileşme direkt olarak çevre kirliliği yaratmaktadır. Sanayileşme süreci devam eden gelişmekte olan ülkelerde üretim maliyetlerini düşürmek amacıyla ucuz girdi, örneğin ucuz ve kalitesiz yakıt kullanması sorunlara davetiye çıkarmaktadır. Genellikle ortalamanın daha altında fiyatlara mal edilen girdiler daha kalitesiz olmaktadır. Üretim süreçlerinde ortaya çıkan atıkların direkt olarak doğaya verilmesi hava, su ve toprak kirliliğine sebep olmaktadır.

İşletmelerin özellikle yoğun rekabet içeren piyasalarda var olabilmeleri için ucuz ürün satabilmeleri gereklidir. Düşük kaliteli bir mal yine düşük fiyata sahip olması şartıyla piyasada yeterli miktarda talep görebilmektedir. Bu durumun önüne geçerek uygun fiyatlı ürünleri belirli kalite standartlarında üretip piyasaya sunabilmek için TKY yaklaşımları uygulanmaya başlamışsa bile özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu yaklaşım yeterince gelişme alanı bulamamaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde kamunun kontrol kurumlarının yapısal ve işleyişe bağlı eksiklikleri yaptırım noktasında yaşanan sorunlar sebebiyle işletmelerin atıklarını arıtıp, ayrıştırma ve yeniden doğaya kazandırma konusunda yeterli hassasiyeti göstermedikleri görülmektedir. İşletmeler bazı özel durumlarda arıtma tesisi kurup bunları çalıştırmak için katlandıkları maliyetlerin yanında daha avantajlı görülen ceza maliyetlerine katlanmayı tercih edebilmektedirler. Aynı ürün üretimi ile ilgilenen tesislerden arıtma maliyetlerine

¹¹⁵ T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye Çevre Sorunları Ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu, 2017, s. 135.

katlanan tesislerin yanında ceza ödeme yükümlülüğünü tercih edenlerin daha fazla ticari avantaja sahip oldukları görülmektedir.¹¹⁶ Böyle bir ortamda çevre kirliliği yaratan tesislerin ticari olarak öne çıkmaları kaçınılmaz olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin dışında farklı bir paradigmaya sahip gelişmiş ülkelerin sanayi işletmeleri arıtma işlemlerini ya kendilerine ait özel tesislerde ya da kamu tarafından yapılan arıtma tesislerinde yapmaktadırlar. Gelişmiş ülkelerdeki arıtmaya dair ek maliyetler üretim verimliliği artırılarak ve gider azaltılması yolu ile ortadan kaldırılmıştır. Gelişmiş ülkelerin buldukları alternatif çözüm yolları ile ürünlerinin piyasalardaki ticari üstünlükleri halen var olagelmektedir. Gelişmiş ülkeler bir kısım tehlikeli atık yükünü gelişmemiş ve henüz gelişmekte olan ülkelere transfer ederek kendi çevrelerini koruma yoluna gittikleri de bilinen bir gerçektir.¹¹⁷

Endüstriyel işletmelerin sebep olduğu kirlilik ve çevre tahribatı özellikle su kirliliği, katı atık kirliliği ve hava kirliliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Endüstriyel işletme atıkları su kaynaklarını kimyasal, biyolojik, radyoaktif olarak kirletebilmektedir. Sularda kirletici unsur olarak ortaya çıkan etmenler şu şekilde belirlenmektedir.

Bakteri, çeşitli virüs ve mikroplar özellikle belli başlı tarım işletmeleri veya kontrolsüz endüstriyel işletmelerde sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Organik kirlenme sebepleri ise ölü hayvan veya bitki atıkları ve tarımsal atıkların su kaynaklarına karışması neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Endüstriyel atıklar nedeniyle ortaya çıkan fenol, siyanür arsenik tarzı zehirli maddeler de su kaynaklarını etkileyen kirleticilerdir.

Yağ ve benzeri kirletici sıvı deşarjları zaman zaman deniz ve diğer su yollarında meydana gelen tanker kazaları ve atıkların kontrolsüz deşarjı ile ortaya çıkabilmektedir.

Sentetik temizleyiciler fosfat yükü yaratarak çevre kirliliğine neden olmaktadır.

Radyo aktif atıklar, hastane, nükleer tesis, endüstri ve araştırma kuruluşlarından kaynaklanan bu atıklar da su kaynaklarını kirletmektedir.

Pestisitler, tarım işletmelerince zararlı böceklerle mücadele amaçlı kullanılan zehirli kimyasallardır. Çeşitli yollarla bu zehirli kimyasallar çevre sularını kirletmektedir.

¹¹⁶ Halkman, Kadir, vd., "Endüstri ve Çevre İlişkileri", <https://umutertugan.com/oguz/1.pdf>, erişim tarihi: 15.03.2017.

¹¹⁷ Halkman, Kadir, vd., "Endüstri ve Çevre İlişkileri", <https://umutertugan.com/oguz/1.pdf>, erişim tarihi: 15.03.2017.

Petrokimya, ziraat endüstri işletmelerine ait bir takım yapay organik malzemeler de su kaynaklarını kirletmektedirler.

İnorganik tuzlar ile bazı gübre çeşitleri de su kaynaklarını kirleterek çevre tahribatına yol açmaktadırlar.

Sanayi işletmelerinin atıklarının çevre tahribatı üzerindeki etkisi diğer bütün evsel veya organik atıklardan daha negatif neticelere yol açabilmektedirler. Bu durumun ortaya çıkmasında zararlı maddelerin kirletici etkilerinin yüksek olması ve kirletici madde tür fazlalığı etkindir.

Katı atık üreten işletmelere bakıldığında bu atık tipinin özellikle toprak kirliliğine neden olarak çevreyi tahrip ettiği görülmektedir. Özellikle tarıma dayalı olarak faaliyet gösteren gıda endüstrisinde ciddi miktarda katı atık üretimi söz konusu olmaktadır. Bu tip işletmelerde ortaya çıkan katı atıkların üretim süreçlerinde değerlendirilememeleri neticesinde etkileri ortaya çıkmaktadır. Bazı katı atıkları örneğin hayvan yemi vs. amaçlarıyla değerlendirilebilirken bazılarının bu tür kullanıma imkân vermediği görülmektedir.

Katı atıklar oluştukları yere bağlı olarak, evsel, endüstriyel, ticari atıklar olarak sınıflandırılabilirken bu atıkları kaynaklarına bağlı sınıflamaya tabi tutarsak; evsel, tıbbi, tehlikeli, sanayi, inşaat, hurda, bahçe, sokak, mezbaha, enkaz atıkları biçiminde sınıflandırılabilir. Katı atıklar heterojen bir içeriğe sahip içinde birden fazla farklı kimyasal ve fiziksel yapı bulunan atıklardır. Katı atıklar Çevre ve Şehircilik bakanlığı mevzuatında; üreticileri tarafından istenmeyen toplum ve çevre hassasiyeti bakımından uygun koşullarda bertaraf edilmesi gereken katı maddeleri tanımlamaktadır.¹¹⁸

Katı atık üreten gıda tesislerine örnek olarak verilebilecek şeker fabrikaları tarladan fabrikaya gelen pancarların yeterli temizlenememesi neticesinde ciddi miktarda verimli toprağı atık olarak dışarı vererek kayıp ve kirlilik yaratmaktadır. Birinci sınıf tarım toprağı uygun kullanılmadığı için israf olmakta ve çevre tahribatına sebep olmaktadır.¹¹⁹

İşletmelerin ürettiği hava kirliliği de kendi içinde ciddi çevre sorunlarına neden olmaktadır. Enerji üretimi maksadıyla kullanılan yakıtların uygunsuzluğu ve aynı biçimde uygun olmayan teknolojilerin kullanımı hava kirliliğine neden olmaktadır. Sanayi

¹¹⁸ T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Katı Atıkların Kontrolü, 2005 tarih ve 25777 sayılı Resmi Gazete, s. 2.

¹¹⁹ Halkman vd., A.g.e., s. 1039.

işletmelerinde baca gazlarının filtreleme işlemleri yetersiz biçimde doğaya salınması neticesinde hava kirliliği oluşmaktadır. Kentleşme ile beraber orman varlığının azalması, küresel ısınma ile birlikte ozon tabakasında oluşan incelme havada oluşan fiziksel ve kimyasal kirlenmeyle bağlantılı değerlendirilebilir.

İşletmelerin çevreye verdiği farklı tahribat etkileri işletmelerin çevre yönetim sistemi uygulamaları ile alakalı yaşadıkları bazı sorunlardan kaynaklanabilir. İşletmeler temel amaçları olan kârlılık ve sürdürülebilirlik için çevre koruma konusunda yaptıkları yatırımları doğru tespit etmeli ve muhasebeleştirmelidirler. Çevreye bağlı etkenlerin kayıt altına alınması, doğru bir analiz yapabilmek için en önemli girdileri oluşturmaktadır. IASC (Uluslararası Muhasebe Standartları Komitesi) 1993 senesinde çevre maliyetleri ile ilgili yayınladığı bildiride çevre maliyetleri için “*İşletmenin çevresel etki yönetimi amacıyla gereken gayretinin maliyetini kapsamaktadır*” ifadesini kullanmaktadır.¹²⁰

Çevresel maliyetlerin karmaşık girdilerinin olması doğru saptama yapılmasını engellemektedir. Çevresel etki maliyetlerinin hesaplanmasında malzeme ve enerji kullanımını kaydedilmeli ve maliyetler üzerinden değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Çevresel maliyetlendirmenin uygun yapılması malzeme ve enerji akımlarının kontrol edilmesine fayda sağlamaktadır. Bununla birlikte çevresel maliyetlendirme işletmelerde çevre yönetim sisteminin en zorlu halkalarından birini oluşturmaktadır.¹²¹

İşletmeler çevre korumaya ilişkin dış baskılardan kaynaklanan zorlamaları en alt düzeye indirmek amacıyla “*yeşil işletme*” yönelimine girmektedirler. İşletmelerin itibarları bu şekilde güçlenmekte ve çevresel risklerin daha doğru yönetilmesi söz konusu olmaktadır. İşletmeler bu amaçla uygun içerik ve doğru verilerde çevresel raporlamaya ihtiyaç duymaktadırlar. İşletmelerin ÇYS bağlamında yaşadığı bir başka sorun da kamu otoritesi tarafından ISO 14001 ÇYS standardının yalnızca ihracat ve imalat yapan işletmeler dâhilinde desteklenmesidir. 04.09.2014 tarihli 29019 sayılı Pazara Giriş Belgelerinin Desteklenmesi hakkındaki karar ile ihracata dönük kamu yardımları içinde KOBİ (Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler) desteği ve yalnızca ihracat ve imalat sanayisi desteği söz konusudur. Bahsedilen teşvikten yararlanabilmek işletme tarafından ibraz edilecek kapasite raporu gerekmektedir. Bu durum farklı sektörlerde faaliyet

¹²⁰ Wildavsky, A. ‘Accounting for the Environment’ University of California, Organizations Society 1993, No: 19, ss.461-481, s.470.

¹²¹ Çalış, Yıldırım, E., “Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, 2013, S:1, s.181.

gösteren işletmelerin bu konudaki duyarlılıklarını ve isteklendirilme seviyelerini etkilemektedir. Örneğin bu kapsamdaki kuruluşların belge almalarında % 50 oranına kadar devlet teşviki almaları bazı işletmelere avantaj sağlarken diğerlerine rekabet zorluğu yaratmaktadır.¹²²

6. İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNİN BENİMSENMESİ

İşletmelerde uygulanan ÇYS'nin belirli bir etkinlikle uygulanması için uygulayan ekip ve diğer paydaşları tarafından tam olarak benimsenmesi gerekmektedir. Benimseme kavramını irdelediğimizde kendine mal ederek fikri özümseme anlamını çıkarmak mümkündür. Uygulanan sistemi benimsemiş çalışanlar kendi içsel dünyalarında fikre olan inançları sayesinde kaynaklarını harekete geçirir ve bu yönde bir gayret ortaya koyarlar. Bir sistemi gerçek anlamda benimsemiş takım üyelerinin uygun davranış kalıplarını devam ettirmek için ödüllendirme ve cezalandırma gibi ek tedbirlere ihtiyaç duyulmamaktadır.¹²³

Bütün sistemlerin olduğu gibi ÇYS'nin de sürdürülebilirliğinin garanti altına alınması ancak çalışanların katılımı ile sağlanabilir. Yönetim kademesinin desteği sürekli ve yeterli olduğunda çalışanların sistemi benimseme olasılıkları artmaktadır. Çalışanlar sistemin getirdiği yararların farkına vararak sistemi özümserler. Yapılan bazı araştırmalarda ÇYS'nin çalışanlar tarafından benimsenmesinde küresel ölçekte artan çevre koruma bilincinin de etkili olduğu ifade edilmektedir. İşletmelerde çevre yönetim sisteminin benimsenme düzeyi odaklanılan hedef ve yapılan işe bağlı olarak değişmekle beraber hazırlanan sistemin doküman kalitesi ve kontrolü ile eğitim süreçleri gibi unsurlar başarı için genel kriterlerdir. İşletmelerin ÇYS benimsemeleri maliyetlerini düşürme, kurumsal kimliklerini geliştirmek, iç ve dış operasyonlarını mükemmelleştirme noktalarında bariz katkı sağlamaktadır. İşletmeler soyut ve somut kazançları ile ÇYS'yi özümseyerek uygulamaya koyma iradesi kazanmaktadırlar.¹²⁴

ÇYS uygulamalarında belirlenen uygulama rotası ve adım adım planlama çalışanların sürece katılımı ve sistemi benimsemesi açısından önemlidir. İşletme çalışanları yönetim sisteminin yalnızca kendilerine form doldurma, kayıt tutma gibi evrak

¹²² <http://ttn.com.tr/ttn/Tesvikler/TesvikDocs/%C3%A7evremaliyeti.doc>, erişim: 13/03/2018.

¹²³ Türküm, Ag.e., s. 172-175.

¹²⁴ Zutshi, A.,Sohal, A., "Adoption and Maintenance of EnvironmentalManagement Systems Critical SuccesFactors",*Management of EnvironmentalQuality:AnInternal Journal*, 2004, 15(4): 399-419.

yükü getiren bir angarya sistemi olmadığını anlamak durumundadır. Yönetimin çalışanlara sistemi benimsetmesi ancak bir değer yarattığına çalışanları ikna etmeleri ile mümkün olmaktadır. İşletme yönetim kademeleri ÇYS'nin gerekli prosedür, hedefler bütünü ve politikanın gereksinimini kavratmalıdır. Aynı anda kapsamlı eğitim programları ile yaratılan farkındalığı desteklemelidir. Çalışanların gerekli hallerde ödüllendirilmesi faydalı olabilmektedir. Ödüller yüksel maddi değere haiz olmak durumunda değildir. Seminerler, sempozyumlar ve fuarlara katılım hem çalışanları isteklendirecek faaliyetler hem de başlı başına eğitim fırsatları sunmaktadır. Bu ve benzeri faaliyetlerle çalışanların iç kaynaklarını sisteme katmaları ve uyumlu davranışlar göstermeleri ve sistemi benimsemeleri sağlanabilir.¹²⁵

¹²⁵ Fernandez, L. C.M., Bedia, S.M.A, “Organizational Consequences of Implementing an ISO 14001 Environmental Management System”, *Organization&Environment.*, 2007, 20(4): 440-459.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEVRE ETİĞİNİN İŞLETMELERDE ÇEVRE YÖNETİMİNE ETKİSİ

1. İŞLETMELERİN ÇEVRE ETİĞİ YAKLAŞIMLARI

İşletmelerin mevcut piyasaların işleyişi gereği büyüme durumunda olmaları varlıklarının devamı açısından önemli görülmektedir. İşletmelerin sürekli büyüme eğilimi göstermeleri yalnızca işletme sahiplerinin kişisel arzu ve ihtiraslarından kaynaklanmamaktadır. İşletmelerin büyümeye eğilimli olmasının ardında yatan nedenler; ürettikleri ürün veya hizmetin pazardaki payının artırılması, tüketici ve müşterilerin taleplerini karşılayacak şekilde hareket edebilmek ve bunu sağlayabilmek için teknolojik gelişmelerden faydalanmaktır. Büyüme olgusu işletmelere ölçek ekonomisinin avantajlarını kullanma olanağı sağlarken aynı zamanda rekabet konusunda üstünlük vermektedir. Bu sayılan avantajları doğal olarak kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmayı isteyen işletmeler büyüme yönünde eğilim gösterirler. Rekabetin söz konusu olmadığı ve tekel konumunda kurumların olduğu sektörlerde dâhi büyüme eğilimi söz konusudur. İşletmenin büyümesi hangi boyutta olursa o boyuta ait artışa bağlı sorunları gündeme getirmektedir.¹²⁶

Piyasa ekonomisi içinde büyüme olgusu şirketlerin bireysel ihtiraslarının ötesinde bir zorunluluk haline geldiği ölçüde bunu başaramayan firmaların zaman içinde küçülmeye gitmeleri ve yok olmaları söz konusu olmaktadır. Büyüme için işletmelerin kârlarını maksimum düzeye getirmeleri gereği sınırlı olan kaynakları sınırsız gibi kullanmaya başlamalarını gündeme getirmiştir. Çevre kaynaklarının hesapsızca kullanımı yenilenmesi kısa dönemde olanaklı olmayan kaynakların bilinçsiz kullanımı bireylerin yaşam koşullarını derinden etkilemeye başlamıştır.

Etik bağlamında değerlendirildiğinde işletmelerde karar alıcı konumda olan kademelerin yalnızca kendi menfaatlerini gözeterek bütün olarak görülmesi gereken toplum ve doğa menfaatlerinin korunması aynı zamanda mevcut düzeyin daha da ilerletilmesi için gereken faaliyetleri gerçekleştirecek sorumlulukları alması zaruridir. Büyüme kaçınılmaz bir süreç olarak görülse dahi bu kavramın planlı, dengeli ve aynı

¹²⁶ Şimşek, M. Ş., Çelik, A, “Genel İşletme Eğitimi”, Akademi Yayınları, Konya, 2008, s. 28-45.

zamanda tutarlı faaliyetlerle desteklenmesi gereklidir. Bu anlamıyla faaliyetler planlanırken sosyal sorumluluk tarafı bir ahlaki yükümlülük olarak ihmal edilmemelidir.

Günümüzde gelişmiş ülkelerin genellikle önde olduğu sanayileşme olgusu ve sanayi işletmelerinin katkısı genel refah düzeyinde bir iyileşme sağlamaktadır. Bu iyileşmenin tedrici olması söz konusudur çünkü refah artışının genel ekonomik durum ile var olan bağlantısı çevre, kültür ve sosyal gelişmeleri göz ardı etmemeyi gerektirmektedir. Modern toplumların gelişme sürecinde ekonomik büyümenin sanayileşme yoluyla sağlanacağı düşüncesi hâkim hale gelmiş, ekonomik büyümeye öncelik tanıyan politikalara ağırlık verilmiştir. Öyle ki, kültürel, sosyal, siyasal ya da çevresel alandaki gelişmelerin de ekonomik büyümeye bağlı olarak artacağı varsayılmıştır. İktisadi olarak gelişmenin özellikle 1970’li yıllardan itibaren yukarıda bahsedilen anlayış çerçevesinde gelişmesi zamanla sorgulanmaya başlamıştır. Daha yüksek kazançlara kavuşan toplum kesimlerinin çevre sorunlarının artışı eleştirmeye başlamaları, çevre sorunları neticesinde sağlık sorunlarının artması yalnız ekonomik büyümenin amaç olamayacağının anlaşılmasını sağlamıştır. İktisadi büyümenin farklı boyutları nitelik ve nicelik bakımından tartışma konusu olmaya başlamıştır.¹²⁷

Salt ekonomik büyümeye ve gelir artışına odaklanan politikalar zamanla eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Tek başına ekonomik büyüme varsayıldığı üzere her alanda yeterli sonucu sağlayamamıştır. Bununla birlikte toplumların belli refah seviyelerine ulaşmasında ekonomik büyümenin ve sanayileşmenin gerekli olduğu konusundaki ön kabul hala geçerliliğini korumaktadır. Ayrıca dünya nüfusundaki hızlı artışın yarattığı üretim talebi de endüstriyel faaliyetlerin giderek genişlemesini devam ettirmektedir.

Çevrecilik klasik yaklaşımda büyüme karşıtı olarak konumlanmış ve sıfır toplamı bir oyun gibi algılanmıştır. Piyasa tarafından belirlenen mekanizmalarla sosyal maliyetlerin belirlenip bu maliyetlerin ilgili üretim işletmelerine yüklenmesi hedeflenmektedir. Çevre sorunlarının nihayete erdirilmesinin ancak devletin sürece müdahale ederek aktif rol alacağı bir modelle mümkün olacağı düşünülmektedir. Birinci

¹²⁷ Kasap, Gülay Coskun; “Global Ticaretin Pasaportu- ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi”, İ.İ.B.F Dergisi, Uludağ Üniversitesi, S:4, 2004.

kuşak olarak nitelendirilebilecek çevre etiği yaklaşımlarında kontrol mekanizmaları yalnızca devlet otoritesi tarafından planlanarak uygulanmaktadır.¹²⁸

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren çevreci politikaların iktisadi büyüme ile karşıtlık içermesinin gerekmediği gündeme gelmiş ve ekonomik büyüme ile uyumlu bir çevre koruma anlayışının var olabileceği dillendirilmiştir. Klasik yaklaşımda var olan karşıtlık daha büyük bir enerjiyi doğurabilecek bir birlikteliğe dönüştürülmeye çalışılmıştır.

İktisadi büyüme ile çevre koruma yaklaşımını birlikte ele alabilen yeni sanayi ve çevre paradigmaları bu birliktelik nasıl uyumlu olabilir başlığının altını doldurmaya yöneliktir. İktisadi büyüme nicel olduğu kadar niteliksel olarak ele alınması gereken bir süreçtir. Çevre kalitesinin artması ve refahın sağlanması birbirine paralel olgulardır. Çevre etiğinde bu uyum kavramını işleyen yaklaşımın günümüz modern toplum yapısına daha uyumlu olduğu değerlendirilmektedir. Niteliğin artması ekolojik gelişme kavramını gündeme taşımıştır. Ekolojik gelişme, sanayi ve iktisadi olarak büyümenin yanında ihmal edilemeyecek kadar önemli bir kavramdır.¹²⁹

Çevreci yaklaşım, ekolojik yaklaşımları modernize ederek ekolojik büyüme gibi sanayi ve çevre arasında bir uzlaşmayı hedeflemektedir. Bu uzlaşma fikrini kabul eden düşünce insanlarına göre sanayi üretimi ileri teknolojik yöntemler kullanılarak dönüşüme uğrayacak ve aynı zamanda üretim artışı ve çevreye verilen olumsuz etkilerin giderilmesi sağlanacaktır. Kirlilik çevre etiği yaklaşımlarında aynı zamanda bir israf kaynağıdır. Kirliliğin önlenmesi özünde ahlaki bir sorumluluk olmakla birlikte, aynı zamanda ilerleyen dönemlerde kirliliğin neden olabileceği maliyetleri azaltma konusunda da etkin bir çözümdür. Çevreyi korumaya dönük faaliyetler ve harcamalar bu anlamda bir yük ya da maddi külfet değil sürdürülebilir ekonomik büyümenin gereğidir.

Sürdürülebilir kalkınma ve çevre etiği ekoloji ile sanayinin bütünleşik bir kalkınma modelini destekleyebilecek güçte olduğunu ancak bunun sağlanabilmesi için geri dönüşüm süreçlerinin yeniden ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Girdilerin büyük kısmı geri dönüştürülebilir malzemelerden oluşursa doğal kaynak kullanımını en düşük seviye getirilerek çevre korunmasına katkıda bulunulabilir. Çevre koruma maliyetleri kuruluşlar nezdinde içselleştirilerek ahlaki sorumluluklarının da bir

¹²⁸ Gökhan Orhan, Özcan Karahan, “Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Sıfır Toplamlı Oyunun Sonu Mu?”, ERC ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi VII, 6-9 Eylül 2003, Ankara,

¹²⁹ Kaplan, A.g.e., s. 51.

parçası olarak titizlikle etkin uygulamaya geçirilebilir. Tüketicilerin de bu yaklaşımda işletmelerin çevre korumacı yaklaşım ve politikalarını desteklemesi ve bu yönde ürünler üretme gayretini mükafatlandırarak devamını sağlamaları gerekmektedir.

İktisadi sistemin ürettiği sermaye artışının ve teknolojik gelişmeye bağlı şekilde etkinliğin artmasının neticesinde doğal kaynaklardaki azalmanın telafi edilebileceğine dair görüş ileri sürenler ve bu görüşler doğrultusunda işletme politikalarını belirleyen kesimler olmakla beraber ekolojik çevrede meydana gelen tahribatın teknolojinin epey gelişmiş olduğu dönemde ortaya çıktığı unutulmamalıdır.¹³⁰

Çevre etiği yaklaşımlarını işletmeler açısından değerlendirmek gerekirse, çevreyi korumaya yönelik olan ekonomik faktörlerin, çevreyi korumaya yönelik bireysel koşullanmayı teşvik etmesi beklenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ancak işletmelerin ekonomik başarısı ve rekabet güçlerinin yanı sıra üretim ve personel kaynaklarının sürdürülebilirliği sayesinde olur. Yani sürdürülebilirlik kavramı nicel olmanın yanında nitel bir değer de ifade etmek durumundadır.¹³¹

İşletmelere paralel tüketicilerin de bilinç düzeylerinin artması çevre koruma faaliyetlerinin başarısı için önemlidir. Bu durumda etik yaklaşımlar sürdürülebilir kalkınma ve çevre ile uyum süreçlerini desteklemede etkin rol üstlenmektedir. ISO 14001 gibi çevre standartları işletmeleri belirli standartlar dahilinde çevreye duyarlı üretim yaptıkları ve hizmet verdikleri noktada değerlendirerek tüketicilere de bu standartlara sahip işletmeler ve ürünleri tercih etmeleri yönünde teşvik etmekte hatta ahlaki bir sorumluluk yüklemektedir.

İşletmelerin etik yaklaşımları toplumun genel etik değerlerinden bağımsız düşünülemez. Çevre etiği insanın, insan dışındaki canlı veya cansız varlıklarla olan ilişkisini düzenlemede son derece belirleyicidir. Özellikle 1970'lerden sonra çevreci hareketin ve çevre bilincinin gelişmesiyle birlikte çevrenin bütün unsurlarının ahlaki sorumluluğunun kapsamına dâhil edilmesine yönelik girişimler, doğal olarak işletme-çevre ilişkisi üzerinde de önemli sonuçlar doğurmuştur. İşletme ve ekolojik çevre arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğine dair yaklaşımlar giderek daha somut hale dönüşmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan

¹³⁰ Aruoba, Ç., "Çevre Ekonomisi, Gelişme Ekonomisi, *İnsan Çevre Toplum*" (Ed: Rueşn Keleş), 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 1997, s. 172- 192.

¹³¹ Mengi, A., Algan, N., "*Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme, AB ve Türkiye Örneği*", Siyasal, Ankara, 2003, s. 8.

ülkelerin işletmeleri arasında etik yaklaşımların benimsenmesi ve uygulanması konusunda farklılıklar görülebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde işletme kültüründe genellikle insan merkezci etik yaklaşımların ağırlığını koruduğu görülmektedir. İnsan merkezi yaklaşımların aşılmasında siyasal, yönetsel ve hukuksal süreçlerde köklü değişmelere girmek önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerde güçlü bir kurumsal kapasitenin olmayışı bu türden değişimleri güçleştirmektedir. Genel manada insanın ve özel olarak da işletmelerin çevre ile olan ilişkilerinin yeniden kurgulanması etik değerlerin zaman içinde kurumsallaşmasıyla sağlanacaktır.¹³²

1.1. ÇEVREYE DUYARLI İŞLETMECİLİK VE ETİK SORUMLULUKLAR: ULUSAL FİRMA ÖRNEKLERİ

Türkiye'nin bezer ekonomik koşullara sahip pek çok diğer geliştirmekte olan ülke gibi 1970'li yıllara kadar spesifik olarak çevresel konulara ve sorunlara ilişkin bir politikasının olmadığı görülmektedir. Türkiye'de ekonomik büyümeyi başat unsur olarak gören politikaların genel bir kabul gördüğü söylenebilir. Türkiye'nin planlı kalkınma dönemine geçişini takip eden yıllarda çevre ile ilgili sorunlar ülkenin politikalarında yer almaya başlamıştır. 1963-1972 yılları arasındaki ilk iki kalkınma planında çevre sorunlarına yönelik detaylı ve gözle görülür politikalara yer verilmemiştir. Fakat söz konusu bu iki plandan sonraki dönemde oluşturulan planlarda Türkiye'nin çevresel sorunlarına dikkat çeken, çevrenin mevcut durumunu ve içinde bulunduğu koşulları belirlemeyi öngören, bu sorunları çözebilmek adına alınabilecek önlemleri belirten ve bu konuların bütüncül bir planlama anlayışı çerçevesinde irdelenmesi gerekliliğine vurgu yapan kalkınma planları hazırlanmıştır.

Birleşmiş Milletler tarafından 1972 yılında Stockholm'de gerçekleştirilen Konferansta alınan kararlar ışığında ilk defa Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında çevre için ayrı bir başlık açılmış ve sonraki planlarda da konu daha geniş şekilde ele alınmıştır.¹³³

1979-1983 yılları arasındaki Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, çevre politikalarına yönelik önleyici ve onarımcı özellikler dikkat çekmektedir. Bu dönemde özümseven politikalar, düzenlenen yasalar, yönetmelikler ve taraf olunan

¹³² Ertan, Birol, "2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye", Yönetim Bilimleri Dergisi (1: 3) 2004, s. 56.

¹³³ Toprak, Zerrin, "Çevre Yönetimi ve Politikası", Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2003, s. 12.

uluslararası antlaşmalar çerçevesinde uygulanmaya çalışılmıştır. Bu kalkınma planı döneminde Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. 1983 yılında ise çevrenin sürdürülebilir kalkınma ilkesi çerçevesinde korunmasına yönelik “Çevre Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanunda çevrenin iyileştirilmesi, kirliliğin önlenmesinin ve korunması herkesin sorumluluğunda olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu kanun, sürdürülebilir kalkınma ilkesi, önlem ilkesi, kirleten öder ilkesi, katılım ilkesi, bilgi edinme ilkesi, kusursuz sorumluluk ilkesi, başvuru hakkı, piyasaya dayalı mekanizmalar ve çevre eğitimi konularını da kapsamaktadır.¹³⁴

Ülkemizde izleyen yıllarda gündeme gelen Beş Yıllık Kalkınma Planlarında çevre kirliliğinin azaltılarak çözülmesi hedeflenmiş yalnızca var olan kirliliğin yok edilerek olası bir kirliliğin önlenmesine dair geleneksel görüş değiştirilerek, var olan kaynakların gelecek kuşakların yararlanabileceği şekilde en uygun biçimde korunarak kullanılması prensibi benimsenmiştir. Bu planlarda planlanan sanayi, enerji veya bayındırlık yatırımlarının proje safhası, ön ve tesis izinleri, değerlendirme ve faaliyet aşamalarında çevre ile ilgili kıstaslar sistematik biçimde değerlendirilerek sanayi sektörünün atıklarının denetime tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Fakat kalkınma planlarında da var olan politikaların benzeri çalışmaları desteklemekte yetersiz kaldığı yine aynı planlarda belirtilmektedir. Kamu yönetimi açısından işletmelerin çevre politikalarının etkin izleme ve denetleme sistemine olan gereksinimin varlığı ifade edilmektedir. Uluslararası standartların genel kabul gören uygulamalarına bakıldığında ülkemizde de aynı paralelde uygulamaların kamu tarafından desteklenerek teşvik edilmesi bazı başarılı gelişmiş ülke örneklerinde olduğu gibi sürecin iyileştirilmesine katkıda bulunacaktır. İşletmelerin kendi öz farkındalık ve bilinçlenme süreçlerini tamamlamaları zaman alacağı ve bu süre içerisinde çevre tahribatının onarılamaz seviyelere ulaşması mümkün olabileceği için kamu denetim kurumlarının örneğin Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın denetimleri önem arz etmektedir. Bu konuda halen çok etkili bir denetim sistemi kurulduğunu iddia etmek zordur. İşletmeler açısından en önemli sorunlardan birisi de üst düzey raporlarda görüldüğü üzere çevreye ilişkin maliyetlerin içselleştirilmesinin başarılabilmesidir. İşletmeler açısından sürdürülebilir kalkınma amacıyla insanların ve doğal dengenin

¹³⁴ Aksu, Ceren, “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre”, Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2011, s. 20, http://cevre.mf.duzce.edu.tr/Dokumanlar/cevre_mf/Dosyalar/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CLEB%C4%B0L%C4%B0R%20Kalk%C4%B1nma%20ve%20%C3%87evre.pdf, erişim tarihi:15.03.2019.

birlikte korunması ve gelecek nesillere yaşanabilir çevre bırakabilmesi ana amaç olarak görülmektedir.¹³⁵

Halen var olan sorunlara rağmen ülkemizde işletmelerin çevre duyarlılığında artış olduğu muhakkaktır. Türkiye’de var olan, faaliyet gösteren yerli ve yabancı sermayeli firmalar atık ve enerji maliyetlerini düşürerek çevreye katkı sunacak projelerini uygulayarak sonuçlarını kamuoyu ile paylaşmaya başlamışlardır. Örnek verecek olursak, Yeşim Tekstil, sürdürülebilir süreçlerle su tüketiminden günde 1.750 metreküp, doğalgaz tüketiminden % 26 ve elektrik tüketiminden % 16 tasarruf etmeyi sağlamıştır. Bu tasarruflardan sağlanan gelir ise şirketin bütçesine kâr olarak yansımaktadır. Yapıştırıcı, temizlik ve kişisel bakım ürünleri üzerine uzmanlaşmış bir firma olan Henkel ise İzmir’den Ankara’ya taşıdığı fabrikasında yine sürdürülebilir uygulamalarla birlikte su tüketimini % 10.1, enerji tüketimini % 24 ve atık miktarını da % 16.1 düşürmüştür. Konuya ilişkin farkındalık geliştiren şirketler sürdürülebilir süreçleri desteklemektedir. Yeşim Tekstil, Henkel, TNT, Koleksiyon Mobilya gibi şirketler sürdürülebilir uygulamalara örnek oluşturmaktadır.¹³⁶ Günümüzün işletmeleri uzun dönem piyasa aktörü olabilmek için çevre etiği anlayışlarını tüm stratejileri içinde önemli bir yere konumlamak durumundadır. Etik yaklaşımların pratik karşılıkları sahadaki uygulamalara dönük neticeler olmak durumundadır. Etik kaygılar aynı zamanda var olan farklı baskıları önleyici bir yaklaşımla karşılamak durumunda olan firmalara ek motivasyon sağlamaktadır.¹³⁷

İşletmelerin özellikle endüstriyel üretim süreçleri boyunca çevre kirliliği söz konusu olmaktadır. İşletmelerin toplumda oluşan duyarlılıkla beraber kendi çevre etik yaklaşımlarını oluşturmak noktasında kayıtsız kalamadıkları görülmektedir. Piyasa koşullarında daha iyi rekabet olanağı yakalamak, tüketicilerin takdirini kazanabilmek amacıyla çevre koruma konusunda önleyici bir yaklaşımı benimsemeleri söz konusu olmaktadır. Bu etik anlayış gereği olarak, yeşil üretim, yeşil ambalaj, yeşil lojistik gibi kavramlar gündeme gelmiştir.

Türkiye’de çeşitli sanayi kollarında faaliyet gösteren şirketlerden çevresel duyarlılık konusunda öncü olan bazı şirketlerin bu konudaki yaptığı faaliyetler aşağıda

¹³⁵ Yontar, A.g.e., s. 91.

¹³⁶ <https://www.capital.com.tr/capital-dergi/akilli-kimya/tuketici-istiyor-surdurulebilir-uretim-yukseliyor>, (erişim tarihi: 16.03.2019).

¹³⁷ Koçarslan, Hüseyin, “İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Bilincinde Çevre Duyarlılığının Yeşil Pazarlama Üzerine Etkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, 2007, s. 112.

gösterilmiştir. Bu konuda bahsi geçen şirketler sırasıyla, Kardemir Karabük Demir Çelik, Arçelik, Akçansa Çimento, Tat Gıda, Tüpraş ve Türk Hava Yolları'dır.

a) Kardemir Karabük Demir Çelik

Türkiye'nin ilk entegre demir-çelik tesisi olan Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş., ilgili politika dokümanlarında "*Sağlıklı Çevre ve Verimli Üretim*" ilkesine dayanarak, bütün üretim ve yatırım faaliyetlerinde çevresel duyarlılığı ve devamlı iyileştirme yaklaşımını temel prensip olarak benimsediğini ifade etmektedir. Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2006-2016 yılları arasında yaklaşık 100 milyon \$'lık çevre yatırımı gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra üretim tesislerinin modernize edilmesi ve yeni yapılan yatırımlarda;

- *Çevre dostu teknolojileri kullanarak, minimum atık, maksimum verimle kaynak kullanmayı,*
- *Faaliyetlerimiz sonucu ortaya çıkan atıkların kaynağında azaltılmasını, geri kazanılmasını ve uygun yöntemlerle bertaraf edilmesini sağlamayı,*
- *Faaliyetlerimize katkı sağlayan tüm paydaşlarımız, tedarikçilerimiz ve çalışanlarımızın çevreye karşı duyarlılıklarını artırmayı,*
- *Sürdürülebilir kalkınma anlayışıyla ve doğal kaynaklarımızı verimli kullanmayı amaç edinmiştir.*

Bu anlayış ile birlikte, şirketin üretim ve kalite artışını sağlayacak, rekabet gücünü artıracak yatırımlara devam edilmektedir. Bunun yanı sıra üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler tercih edilirken diğer yandan da doğrudan çevreye yönelik yatırımlar yapılmaktadır. Demir çelik üretim tesislerinde, işletme şartlarından dolayı bazı bölgelerde tozdan kaynaklı emisyonlar oluşmaktadır. Meydana gelen bu toz emisyonları, çeşitli toz toplama ve indirgeme sistemleri ile izin verilen emisyon değerlerinin altında kalacak biçimde düşürülmesi söz konusudur.

Üretim kapasitesinde meydana gelen artıştan dolayı proseslerden çıkan atık miktarlarında ve üretimde harcanan enerji miktarında da artışlar gerçekleşmiştir. Bu atıkların çevresel etkilerinin minimum düzeye düşürülmesi, tüketilen enerjinin verimli bir şekilde kullanılması ve enerji tasarrufuna yönelik olanakların araştırılması, bir yönetim sistemi yaklaşımıyla değerlendirilip çevre yatırımlarına verilen önem hız kazanmıştır.¹³⁸

¹³⁸ Kardemir Çevre Yatırımları Kasım 2018, https://www.kardemir.com/cevre_faaliyet, (erişim tarihi: 16.03.2019).

b) Arçelik

Arçelik, Türkiye’de elektronik ev aletleri alanında önemli bir üretici firmadır. Bu firmanın ürünün yaşam döngüsü içerisinde çevreci yaklaşım prensibi söz konusudur. İşletmenin ürün süreçlerinde kullanım süresine yani bütün yaşam döngüsü boyunca çevreci yaklaşım ile bakması bu anlayışın ifadesidir. Büyük bir endüstriyel işletme olarak etik yaklaşımını pratikte ISO 14001 ve ISO 9001 Kalite Yönetim Sistemi ayrıca ISO 5001 Enerji Yönetim Sistemi ile desteklemektedir. İşletmelerin çevre etiği yaklaşımlarını sözlü veya yazılı ifade etmelerinin yanı sıra bu yaklaşıma uygun pratikleri ortaya koyuşlarına iyi bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevre dostu ürünlerin üretimine dönük araştırma ve geliştirme faaliyetlerini sürdürmek de işletmenin çevre etiği anlayışının bir parçası olarak nitelendirilmektedir. İşletmeleri çevre etiği konusunda teşvik eden unsurlardan birisi de pratikte bu tip uygulamaların uzun dönemli sürdürülebilir iyileştirme faaliyetlerinin önünü açması ve kârlılık sağlamasıdır. Örneğin Arçelik firması bu yönde yaptığı çalışmalarla 2010 yılında toplam 1.816.956 G/ J yıl olan enerji tüketimini 2014 senesinde 1.716.853 G/ j yıl seviyesine indirmeyi başarmıştır.¹³⁹

c) Akçansa Çimento

Sabancı Holding ve Heidelberg Cement’in ortak kuruluşu olan Akçansa Çimento, çimento üretimi alanında hizmet vermektedir. Firma, “*sürdürülebilir*” gelecek için atıktan değer yaratmayı ve doğayı her anlamda korumayı sağlayacak bir üretim anlayışı benimsediğini belirtmektedir. Sürdürülebilir çevreyi temel hedef olarak belirleyen Akçansa Çimento, bu kapsamda alternatif yakıt kullanımına ilişkin yatırımlarda bulunmaktadır.

Yeşil sanayiye öncülük etmek üzere Akçansa Çevre ve Kalite Laboratuvarı hizmet vermektedir. Bu laboratuvar, uyguladığı TS EN ISO/IEC 17025 Laboratuvar Kalite Yönetim Sistemi doğrultusunda, gerek ulusal gerekse uluslararası yöntemlerle en kısa ve etkin bir biçimde, bağımsız, ekonomik, güvenilir ve tarafsız hizmet sunarak bütün sanayi kollarından firmalara sürdürülebilir üretimde neler yapılması gerektiği konusunda rehberlik etmektedir. Günde yaklaşık 1 ton atık, Akçansa Çevre ve Kalite Laboratuvarı’nda değerlendirildikten sonra ekonomiye kazandırılmaktadır.

En önemli hammaddesini doğadan sağlayan bir şirket olarak Akçansa, çevrenin, işinin en önemli parçalarından biri olduğuna dair farkındalık göstermektedir. Bu

¹³⁹ <http://www.arcelik.com.tr>, erişim tarihi: 21.03.2018.

bağlamda, uluslararası standartlarla belirlenmiş olan gereklilikleri yerine getirerek çevreye karşı sorumluluğunu yerine getirmeye çaba göstermektedir.

Çimento sanayisinin, çeşitli atıkları alternatif yakıt olarak kullanabilme bu sayede fosil yakıtlardan tasarruf sağlayabilme imkânı vardır. Diğer yandan atıkların değerlendirilmesi ve çevrenin korunması yoluyla toplumun oluşturduğu atıkların ortaya çıkardığı çevresel sorunları da ortadan kaldırılmasına katkıda bulunabilmektedir. Bu bağlamda çevresel bilinç ve sorumluluk ile bu alandaki yatırımlarına devam etmektedir. Büyükçekmece'deki ve Çanakkale'deki çimento fabrikaları sırasıyla T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı TA-IL-34-62-R1 ve TA-IL-17-66-R1 alternatif yakıt kullanım lisansına sahip olan ilk fabrikalardır.¹⁴⁰

Çimento ve hazır beton sektörü, hem doğal hammaddeye dayalı ürün çeşitliliği hem de yüksek oranda enerji tüketimine dayanan üretim süreçlerine dayanması ve çeşitli emisyonlara sebep olmasından dolayı çevresel sorunlara yol açmaktadır. Fakat günümüzde gelinen noktada, döngüsel ekonomi, toplam ayak izi yönetimi gibi yaklaşımların ortaya çıkması, çevre yönetim modellerinin yaygınlaşması, üretimden kaynaklanan çevresel etkilerin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu teknolojilerin gelişmesi çimento ve hazır beton sektöründe çevresel etkilerin bir biçimde düşürülmesini sağlamaktadır. Çevreye verilen zararın azaltılması Akçansa Çimento'nun sürdürülebilir yönetim anlayışının en önemli bileşenlerindedir. Çevresel etkilerin azaltılmasında başta ISO 14001 olmak üzere konu bazında uluslararası alanda kabul görmüş olan yönetim sistem standartları takip edilmektedir. Periyodik olarak bağımsız denetimlerle doğrulama ve kontrol çalışmaları sürdürülmektedir. Son yıllarda çevre yönetiminin performansının yükseltilmesi etkinliğinin artırılması amacıyla 38,4 milyon TL yatırım harcaması ve 1,8 milyon TL yönetim harcaması gerçekleştirilmiştir.¹⁴¹

d) Tat Gıda

Tarımsal sanayi kuruluşlarının önde gelen firmalarından olan Tat Gıda, kendi alanında tarımsal faaliyetlerin gelişimine katkı sağlamanın yanı sıra çevrenin korunması konusuna da destek sağlamaktadır. Çevreyi olumsuz etkilemeden üretim yapabilmeyi sağlayabilecek yenilikleri ve teknolojileri tesislerinde kullanmaktadır. Tat Gıda,

¹⁴⁰ <http://www.akcansa.com.tr/surdurulebilirlik/atik-geri-kazanimi-ve-laboratuar-hizmetleri/>, erişim tarihi: 16.03.2019.

¹⁴¹ AKÇANSA, Sürdürülebilirlik Raporu 2016-2017, s.28, <http://www.akcansa.com.tr/surdurulebilirlik/raporlarimiz/>, erişim tarihi: 16.03.2019.

sözleşmeli olarak çalıştığı çiftçilerin ve onların ailelerinin çevre ile ilgili eğitimlerini sağlamaktadır. Bunun yanı sıra ilaç ve gübreleme konusunda bilgilendirme çalışmaları yürütmektedir. Ayrıca hava kirliliğini azaltmak için tüm üretim tesislerinde doğalgaza geçilmiştir. Yıllık olarak sera gazı emisyon değerleri hesaplanıp ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı önlemler alınmaktadır. Tat Gıda'nın bütün üretim tesisleri ISO 50001 Enerji Yönetim Sistemi belgesi ve ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi belgesine sahiptir.

Tat Gıda, bütün üretim tesislerinde su arıtma tesisi kurmuştur. Bu tesiste hem Mustafakemalpaşa işletmesinin hem de SEK Süt işletmesinin atık suları arıtılmaktadır.

Tat Gıda 1997 yılından itibaren piyasaya sürdüğü ambalaj atıklarının toplanması ve bu atıkların geri kazanılması için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından belirlenmiş olan kotalara uygun olarak yetki verilmiş kuruluşlarla işbirliğine gitmektedir. Mevcut üretimlerde plastik ambalajların kullanım oranları düşürülerek, çevre dostu olan cam şişe ambalajlara ağırlık verilmektedir. Üretim tesislerinde atık yönetimi; geri dönüşümlü atıkların yanı sıra çevresel etkisi büyük boyutlarda olan atıkların gerek teknik gerekse yasal standartlara uygun bir şekilde depolanıp yok edilmesi ile yapılmaktadır.

Tat Gıda, her yıl düzenli bir şekilde iç eğitim kapsamında çalışanlarına çevre ile ilgili eğitimler düzenlemektedir. Dış eğitim kapsamında ise sözleşmeli çiftçilerine zirai ilaçlama, damla sulama ve gübreleme gibi konularda bilinçlendirme eğitimleri sağlamaktadır. Bunun yanı sıra tesislerin buldukları bölgelerde topluma fayda sağlayabilecek "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" projelerini desteklemektedir. Söz konusu desteklerle içinde yaşamakta olduğu toplumun sürdürülebilir kalkınmaya yönelik hedeflerini gerçekleştirebilmesi konusunda sorumluluklarını yerine getirmek için çalışmaktadır.¹⁴²

e) Tüpraş

Tüpraş, çevreye ilişkin beyanında üretim sürecinden kaynaklanan çevresel etkileri olabildiğince en düşük seviyede tutmayı sağlayarak gelecek nesillerin hayat kalitelerini iyileştirmek ve çevre konusunda önde gelen bir şirket olmayı hedeflediğini belirtmektedir. Çevresel etkiler; sera gazı emisyonunun, atıkların ve diğer çevresel etkilerin azaltılması, kaynakların etkin kullanılması ve yasal düzenlemelere gerekli uyumun sağlanmasını kapsayan bir dizge içinde yönetilmeye çalışılmaktadır. Tüpraş'ta çevresel

¹⁴² <http://www.tatgida.com/tr/cevre-kalite-verimlilik/tat/>, Erişim Tarihi: 25.03.2019.

konularla ilgili yönetiminden Çevre Müdürlüğü sorumlu olmaktadır. Çevre ile ilgili konuların yönetiminde gerek şirket politikası gerekse uluslararası standartlar izlenmektedir. Tüpraş, bütün rafinerilerinde ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standartları uygulanmaktadır. Çevre ile ilgili konularda elde edilen performans çıktıları devamlı takip edilmekte ve denetim çalışmaları sürdürülmektedir. Çevresel performans ile ilgili iç denetimlerin dışında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nca yürütülen dış denetimlerle mevzuata uygunluk sağlanmaya çalışılmaktadır. Tüpraş, çevre yönetimini verimli biçimde yürütebilmek için her yıl çevre yatırımları için kaynak ayırmaktadır. 2016 yılında, 294 milyon TL'lik yatırım maliyeti, 52 milyon TL'lik işletme maliyeti olmak üzere çevre harcamalarına 346 milyon TL kaynak aktarılmıştır.

Tüpraş, su kaynaklarının korunmasına yönelik çalışmalar da yapmaktadır. Bu bağlamda geri dönüşüm ve verimlilik uygulamaları yaparak atık su miktarının azaltılması ve taze su kullanımını sağlamaktadır. Diğer taraftan üretim sürecinden kaynaklanan atık suyun deşarj kalitesini yasaların belirlediği seviyenin de üstüne çıkaracak çalışmalar yürütmektedir. Bunlar neticesinde Tüpraş, hem operasyonel verimliliğini artırmış olup hem de yürütmüş olduğu faaliyetlerle su kaynakları ve doğal ortamın biyoçeşitliliği üzerinde olumsuz bir etkiye yol açmamaktadır.

Tüpraş, doğal kaynakların etkin kullanılması, korunması ve bu kaynakların sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için rafinerilerde kullanılan suyun doğal kaynaklardan elde edilmesinin yerine atık suların geri dönüşüme tabii tutularak elde edilmesine öncelik vermiştir. Tüpraş'ta su geri dönüşüm verimliliğinin yükseltilmesi için atık su arıtma tesislerinde gerçekleştirilen uygulama ve yatırımlar önemli bir işleve sahiptir. Bununla birlikte, üretime kazandırılmak için geri dönüştürülen su miktarı yükseltilirken diğer taraftan da deşarj edilen atık su miktarı ile ilgili yasal mevzuatta belirtilmiş olan limit değerlerin çok altında bir kirlilik oranı elde edilerek doğal ortama salınmaktadır. Tüpraş, Horizon 2020 Programı'nda yürütülmekte olan Integroil Projesi'ne katılım sağlamıştır. Bu projeye ileri düzeyde atık su arıtım teknolojilerinin kullanılması, petrol endüstrisinde atık su geri kazanımının sağlanması ve petrol endüstrisinde kaynak korunmasına yönelik uygulamalar yapılmaktadır. Ayrıca endüstrinin ihtiyaçlarına göre son teknolojilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Tüpraş'ın atık yönetimindeki başlıca hedefi atık miktarının azaltılması, oluşan bu atıkların kaynağında ayrıştırılarak geri kazanılmasıdır. Geri kazanılamayan atıkların da lisanslı firmalar tarafından uygun ve güvenilir yöntemler ile ortadan kaldırılması

sağlanmaktadır. Atığın oluşmasından depolanmasına, taşınmasına ve ortadan kaldırılmasına kadar geçen ilgili bütün süreçlerin takibi yapılmaktadır. Bunun yanı sıra ilgili yasalar ve düzenlemelerle uygunluğunun kontrolü ve raporlanması Atık Yönetim Programı üzerinden yapılmaktadır. Atık yönetimi, ulusal mevzuatta belirtilen yasal zorunluluklar çerçevesinde yönetilmektedir. Tehlikeli atıklar, geçici tehlikeli atık depolama bölgelerinde depolanmaktadır. Tehlikesiz atıklar ise hurda atık bölgelerinde depolanmaktadır.¹⁴³

f) Türk Hava Yolları

Türk Hava Yolları, çevreye ilişkin beyanında faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini olabildiğince en düşük seviyeye indirmeye ve iklim değişikliğiyle mücadele tedbirleri alma konusunda kararlı davranacağını taahhüt etmiştir. Mevcut mevzuata ve diğer havacılık sektörü zorunluluklarına uyumun çok daha ötesinde bir çevre yönetimi anlayışının benimsendiğine dikkat çekilmektedir. Şirket, 2013 yılından itibaren sahip olduğu TS EN ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Sertifikasının sürekliliğini sağlamaktadır. Faaliyet, ürün ve hizmetlerini bu standardın gereklilikleri çerçevesinde yürütmektedir. “Sürekli iyileştirme” prensibi ile çevreyle alakalı gelişmeleri takip etmektedir. Bunun yanı sıra yeni projeler geliştirmekte ve çalışanlarının çevresel farkındalıklarını arttırmaya yönelik eğitimler vermektedir.

Türk Hava Yolları benimsemiş olduğu çevre politikasına paralel olarak faaliyetleri sonucunda meydana gelebilecek çevresel etkileri azaltmaya yönelik önlem ve aksiyon planları geliştirmiştir. Alınan başlıca önlem ve aksiyonlar aşağıda özet olarak aktarılmıştır;

- Çevre yönetim sisteminin etkinliğini arttırmak ve sürekli olarak iyileştirebilmek için gönüllü sertifikasyon çalışmaları yürütmek,
- Ofislerinde ve uçak içi faaliyetlerinde etkin bir şekilde atık yönetimi projeleri uygulamak,
- Su, elektrik ve doğal gaz gibi kaynakların verimli ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamanın yanı sıra kâğıt tüketiminin azaltılmasını destekleyen projeler yürütmek,

¹⁴³ Tüpraş, 2016 yılı Kurumsal Sorumluluk Raporu, s.16-20, <https://www.tupras.com.tr/ks-raporlari>, Erişim Tarihi: 28.03.2019.

- Çalışanlarının çevresel farkındalığını artıracak eğitimler düzenlemektir.

Türk Hava Yolları'nın üst yönetimi, toplam kalite anlayışı ile birlikte, gerek ulusal gerekse uluslararası kanunlar ve kurallarla ticaret etiğini dikkate alarak hareket etmektedir. Türk Hava Yolları, *Çevre Beyanı*'nda benimsediği çevre politikası ile ilgili olarak aşağıdaki hususlara yer vermiştir.

- **Kurallara Uymak:** Çevresel etkilere yönelik olarak mevcut ulusal mevzuata, ulusal/uluslararası diğer yükümlülüklerle ve havacılık sektörüne ait kurallara uygun hareket edilmesi gerekmektedir. Türk Hava Yolları, desteklemiş olduğu çevre projeleriyle yasalara uyumun ötesine geçmeyi amaçlamaktadır.
- **Çevresel Boyutları Yönetmek:** Bütün faaliyetler, ürünler ve hizmetlerin neticesinde ortaya çıkan etkiler, çevresel boyutları belirlemektedir. Bu durum çevresel etkilerin tespit edilerek, meydana gelen olumsuz etkileri azaltmaya yönelik aksiyon planları geliştirilmesini içermektedir. Bu bağlamda önemli çevresel boyutları kontrol altında tutabilmek amacıyla iyileştirme odaklı yönetim sistemi ve metotlar uygulanmaktadır.
- **Olumsuz Çevresel Etkileri En Aza İndirmek:** İklim değişikliğine katkı sağlayabilecek etkenleri minimize etmek ve ortadan kaldırmak için yakıt verimliliğine yönelik girişimleri desteklemektedir. Ayrıca sera gazı emisyonunu azaltıcı tedbirler almaktadır. Gürültü kirliliği ve atık oluşumunu engelleyici tedbirlere önem verilmiştir. Atık yönetimi kapsamında geri dönüştürülebilir malzeme kullanımına öncelik vererek ve geri kazanımı destekleyerek atıkların minimize edilmesini sağlamaktadır.
- **Büyürken İnsanı ve Çevreyi Düşünmek:** Türk Hava Yolları, faaliyet alanıyla alakalı yeni yatırımlarını planlarken, filosunu büyütürken ve teknolojik altyapısını yükseltirken yaşam döngüsü yaklaşımını dikkate almaktadır.
- **Gelecek Nesillere Yaşanabilir Bir Dünya Bırakmak:** Türk Hava Yolları, paydaşları ile birlikte ortak güvencesi olan gelecek nesilleri düşünmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik ilkesi ile doğal kaynakları verimli ve etkin bir biçimde kullanmakta, biyolojik çeşitliliğe önem vermektedir.

- **Paydaşlarıyla Birlikte Gelişmek:** Türk Hava Yolları, personelinin çevre ile alakalı konularda farkındalığını sağlamak ve bu konudaki bilincini arttırmak için çalışmalar yapmaktadır. Çevre ile ilgili konulara personelinin katılımını teşvik etmektedir. Bütün paydaşlarıyla iletişim halinde olarak çevreyle alakalı iyi sonuç veren uygulamaları paylaşmakta ve bu sayede yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Yaşam döngüsü boyunca sürdürülebilir ürün ve hizmetleri desteklemektedir.
- **Sürekli İyileştirmek:** Türk Hava Yolları, çevre hedeflerine göre sürekli bir biçimde çevresel etki performansını ölçmektedir. Bu ölçümlerde sürecin gelişimini takip etmekte, yeniden değerlendirmekte ve sürekli iyileştirmektedir. Çevre performansının daha iyi bir seviyeye gelmesi amacıyla şirketin her kademesinin ve paydaşlarının katılımını sağlamaktadır. Çevre performansı ile alakalı elde edilen bilgileri paydaşlarına bildirmektedir. Ayrıca, çevre politikasını düzenli aralıklarla olarak gözden geçirmekte, güncellemekte ve ilgili taraflarla paylaşmaktadır.¹⁴⁴

Türk Hava Yollarının gürültü emisyonunu azaltma konusunda çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. 7.7 yaş ortalamasına sahip Dünya'nın en genç filolarından birini kurarak gürültü emisyonunu azaltmaktaki hedefi doğrultusunda önemli bir mesafe kat etmiştir. Uçuşa Elverişlilik Takip Şefliği, her uçak için uluslararası ve ulusal havacılık kapsamına uygun bir biçimde "Gürültü Sertifikası" almak için gerekli olan başvuru çalışmalarını sürdürmektedir. Uçakların gürültü emisyonlarını gösteren bu sertifikayla havalimanlarında iniş ve kalkışlardaki gürültü emisyon seviyelerine limitlerine uyum sağlandığı izlenebilmektedir.¹⁴⁵

Yine çevre politikalarında belirttiği üzere Türk Hava Yolları'nın benimsediği atık yönetimi çalışmaları ile öncelikle atık oluşumunun önlenmesi, önlenemediği durumlarda ise en aza indirilmesi ve geri dönüşüm ve geri kazanım çalışmalarıyla mümkün olduğunca desteklenmesi hedeflenmektedir. Atık yönetimi uygulaması, şirket içerisinde ortaya çıkan atık çeşitlerinin ve sebeplerinin tespit edilerek, ortaya çıkan atıkların kaynağında toplanması ve ayrıştırılması, geçici olarak depolanması, geri dönüştürülmesi ve ilgili mevzuatta belirtildiği biçimde bertaraf edilmesi süreçlerini içermektedir. Ortaya çıkan

¹⁴⁴ THY, Sürdürülebilirlik Raporu 2017, s.45,
http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/yillik_raporlar/thy-surdurulebilirlik-06-kasim-2018.pdf, Erişim Tarihi:06.04.2019.

¹⁴⁵ THY, Sürdürülebilirlik Raporu 2017, s.49,
http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/yillik_raporlar/thy-surdurulebilirlik-06-kasim-2018.pdf, Erişim Tarihi:06.04.2019.

tehlikeli atıkların ve ambalaj atıkların beyanları, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yönetmeliklerinde belirtildiği şekilde çevrimiçi olarak yapılmaktadır. Bunun yanı sıra tehlikeli atık statüsünde olan atık yağların beyanı ise elden yapılmaktadır. Türk Hava Yolları, Atık Yönetimi Şefliği, İstanbul ve tüm yurtiçi tesisleri için belirlenmiş olan “*atık sorumluları*” ile birlikte koordineli çalışmaktadır. Ayrıca yapılan faaliyetler neticesinde ortaya çıkan ambalaj, evsel, tıbbi, tehlikeli ve tehlikesiz olmak üzere tüm atık çeşitlerinin yasal mevzuata uygun bir biçimde yönetimini gerçekleştirmektedir.¹⁴⁶

Çevresel sorumluluğun ülkemizde genellikle kurumsallaşma aşamalarında ileri düzeyde olan firmalar tarafından benimsendiği görülmektedir. Bunla birlikte her geçen gün daha fazla sayıda işletmenin çevresel sorumluluklarını yönetim süreçlerine aktarma konusunda çaba gösterdiği bilinmektedir. Bu işletmelerin desteklenmesi açısından bankalar da üzerlerine görevler almışlardır. Kamu bankalarının içerisinde önde gelen Ziraat Bankası çevreyle alakalı amaçlarını bir faaliyet dizisi halinde aşağıdaki gibi planlamıştır. Bunlar;

- Hizmet süreçlerinde devam eden işler dolayısıyla oluşabilecek sera gazını ölçerek bu emisyonları azaltmak için gerekli çalışmalar yapmak,
- Doğal kaynakların verimli biçimde kullanılması için çaba sarf etmek,
- Yasal sınırları içerisinde çevre korumayla ilgili standartlara uyum sağlayarak küresel çevre standartlarının yaygın hale getirilmesini sağlamak,
- Kurum müşterilerinin ve tedarik zincirinin çevre hakkında farkındalık sağlamlarına vesile olmak ve çevresel sürdürülebilirlik faaliyetlerini yaygın hale getirmek.¹⁴⁷

Özel bankalara örnek teşkil eden Garanti Bankası ise belirli bir bedelin üzerindeki sosyal sorumluluk ve çevre korumaya dönük projelere kaynak sağlamaktadır. Banka tarafından kredi sağlanan belirli projelerde banka Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme Modeli (ÇESDM) ile değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Bu değerlendirme sisteminin uygulandığı projeler çevresel etkileri üzerinden değerlendirilmekte, sınıflandırılmakta ve derecelendirilmektedir. Bu değerlendirme neticesinde çevresel açıdan uygun bulunmayan

¹⁴⁶ THY, Sürdürülebilirlik Raporu 2017, s.50,
http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/yillik_raporlar/thy-surdurulebilirlik-06-kasim-2018.pdf, Erişim Tarihi:06.04.2019.

¹⁴⁷<http://www.ziraatbank.com.tr>, erişim tarihi: 21.03.2018.

projeler banka tarafından kredi kabulü görmemektedir. Garanti Bankası bu alandaki temel prensiplerini şu şekilde belirtmiştir;

- Yasaklanmış asbest içerikli, radyo aktif madde üretim ve ticareti ile uğraşan kurum ve kişiler,
- Aşırı avlanmaya yönelik balıkçılık işleri,
- Sürdürülebilirlik kriterine uymayan ormancılık işleri,
- Ölçekleriyle orantılı büyük kimyasal üretim, depolama, taşıma işlerini yapan kurum ve kuruluşlar,
- Önemli sulak alanlarda yapılan işler,
- UNESCO'nun kültür mirası olarak tanımlanan yerleri riske uğratarak tehdit eden faaliyetleri gerçekleştiren kurum ve kuruluşlar kredilendirilmez ve finanse edilmez.¹⁴⁸

Bankaların kredi uygulanmalarında başvurmuş olduğu kriterler, çevresel tutumları ve kararları işletmeleri doğrudan etkilemektedir.

1.2. ÇEVREYE DUYARLI İŞLETMECİLİK VE ETİK SORUMLULUKLAR: ÇOKULUSLU FİRMA ÖRNEKLERİ

Dünya çapında işletmelerin çevre etiğine yaklaşımları o ülkedeki genel anlayışın ve yasal düzenlemelerin dışında değerlendirilememektedir. Yasal düzenlemeler, uluslararası standartlar ve tüketici tercihleri firmaların çevresel alanda etik bir yaklaşım benimsemesinde belirleyici olmaktadır.

Çevre etiği, işletmelerin genel olarak maruz kaldıkları özel fayda maliyet ve toplumsal çevresel maliyet ikilemi içerisinde çevre lehine tavır almalarını sağlamalıdır. Çevre ile alakalı düzenlemelerin üretime dönük maliyetler üzerinde oluşturduğu baskı nedeniyle rekabet ortamının hassas işletmelere dezavantaj yarattığı düşünülmekte ise de uzun dönemde pozitif etkileri olduğu ifade edilmektedir. Çevresel bozulma ve kirlenme belirli kaynakların iyi bir biçimde kullanılmadığı ve israf edildiğini de göstermektedir. İktisadi değeri olan pek çok madde bu süreçte atık haline gelmektedir. Uygun çevre

¹⁴⁸<http://www.garanti.com.tr>, erişim tarihi: 21.03.2018.

yönetim modelleri ile bu atıkların değerlendirilmesini ve kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayacaktır.¹⁴⁹

Yukarıda bahsedilen olumlu etkinin en net görüldüğü ülkelerden birisi Japonya'dır. II. Dünya Savaşı ertesinde özellikle 1950 ve 1960'lı yıllarda hızlı bir sanayileşme süreci geçiren Japonya'da iktisadi gelişme neticesinde yapılan yatırımlar ciddi çevre tahribatına ve geri döndürülemez sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yoğun hava kirliliği, nehirlerin ve diğer su kaynaklarının kirlenmesi insanların hayatlarını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Hukuki düzenlemelerin yetersiz kalması yasaların yenilenmesi ile sonuçlanmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan küresel petrol krizi, dış kaynak bağımlılığını azaltmayı hedefleyen enerji projelerini hayata geçirmeyi gündeme getirmiştir. Bu hareketin temel amacı dış kaynak bağımlılığını azaltmak olsa da dolaylı yünden çevre korumaya dönük performans artışını da desteklemiştir.¹⁵⁰

Hükümetin iktisadi politikalarıyla özel sektörün gayretlerinin koordineli hale getirilmesi bu atılımın temel özelliğidir. 1970 ve 1980 arasında Japonya kayda değer bir büyüme başarısı gösterirken aynı zamanda kükürt dioksit ve nitrojen dioksit salınımını en fazla azaltan ülke konumuna gelmiştir. ABD'deki durumun tersine Japonya'da kamu ve özel sektör arasında bir otorite paylaşımı söz konusudur. Bu otorite paylaşımı toplumun kendine has kültür yapısının etkisiyle başarılı bir biçimde işlerlik kazanmaktadır. Etik anlayışın felsefi kökleri farklı unsurlardan oluşabilir ve bu unsurlar toplumun kültür yapısından etkilenmektedir. Japonya'da var olan genel ahlak anlayışı işletmelerin çevre koruma yaklaşımlarını da etkilemektedir. Japonya'da ISO 14001 sertifika süreçleri bu anlamda standartlaşmayı teşvik etmiş ve faydalı olmuştur.¹⁵¹

1970'lerden itibaren Avrupa'da gelişen çevre konusundaki bilinçlenme hareketleri en yoğun biçimde Almanya'da görülmekteydi. Nükleer enerji karşıtı hareketlerin yanı sıra su kirliliği ve fosfat yoğunluğuna, kalıcı kirleticilere, tehlikeli kimyasallara yönelik tepkiler artmıştır. Bu tepkiler neticesinde yasal düzenlemeler ve denetimler sıklaştırılmıştır. AB içerisinde Almanya bu yaklaşımıyla öncü rol üstlenmiş ve işletmeleri

¹⁴⁹ Gül, E., Ekinci, A., "Çevresel Düzenlemelerin Dış Ticaret Ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, 2014, s. 4.

¹⁵⁰ Nakamura, Masao Takahashi, Takuya, Vertinsky, Ilan, "Why Japanese Firms Choose to Certify: A Study of Managerial Responses to Environmental Issues", Journal of Environmental Economics and Management, Academic Press, July 2001, Volume 42, Issue 1, s.23-24.

¹⁵¹ Welch, Eric W.; Rana, Ashish; Mori, Yasuhumi, "The Promises and Pitfalls of ISO 14001 for Competitiveness and Sustainability- A Comparison of Japan and the United States", Greener Management International, Greenleaf Publishing, Issue 44, 2003, United Kingdom,

bu bilinçlenme sürecine katkıda bulunmuştur. ISO 14001 sertifikaları Alman işletmelerinde oldukça yoğun rağbet görmüş ve ülke sathında standartlaşma çalışmalarının yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Almanya'nın federal hükümet yapısına rağmen özellikle sanayi işletmelerini merkezi kontrol eden kurumsal yapılar vardır. Kuvvetli bir koordinasyon yapısına sahip merkezi yönetim kurumları yasal düzenlemelerin dışında kuralların uygulanmasında maliyet düşüren ve etkinliği artıran bir işlev görmektedir. İşletmelerin çevre koruma bilincinin artırılmasını müşteri ve piyasanın talepleri doğrultusunda geliştirmeleri söz konusu olmuştur. Almanya örneğinde toplumsal çevreci hareket neticesinde hükümetler sanayi işletmelerinin yarattığı çevre tahribatını önleyecek yasal düzenlemeleri hayata geçirme zorunluluğunu hissetmişlerdir.¹⁵²

Çevresel açıdan sorumlu pratikler geliştiren şirketlere dünya çapında faaliyet gösteren bir çok ulus aşırı şirketten örnek göstermek mümkündür. Fakat çevresel etkileri oldukça yüksek olan endüstrilerden örnekler seçilmesine dikkat edilmiştir. Bu şirketler sırasıyla; Shell, Boeing, Lufthansa, Bayer ve Audi'dir.

a) Shell

Dünyanın en büyük petrol şirketlerinden biri olan Shell, yayınlamış olduğu çevre beyanında şu ifadelerle yer vermiştir: “İçinde yaşadığımız Dünya, artan bir nüfus için yaşamın desteklenmesi ve geliştirilmesi için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Shell, bu enerjiyi sorumluluk bilinci içinde sağlamaktadır: Çevre üzerinde ortaya çıkabilecek herhangi bir olumsuz etkiyi sınırlandırmak ve daha düşük karbonlu bir geleceğe geçişi desteklemeyi amaçlamaktadır. Shell için çevresel sorumluluk, ulusal yasalara ve uluslararası standartlara göre davranmak, en iyi şekilde küresel uygulamaları yapmak, onlarla eşleşmek hatta bu uygulamaları geliştirip aşmak ve kendi performans standartlarını belirlemek anlamına gelmektedir. Dürüstlük ve insanlara saygı konusundaki temel değerleri karar ve eylemlerinin temelini oluşturmaktadır.”

Shell'in çevre standartları aşağıdaki belirtilen başlıkları kapsamaktadır:

- Sera gazı emisyonlarını yönetmek,
- Enerjiyi daha az ve daha verimli bir şekilde kullanmak,
- Petrol üretimi sırasında daha az gazın alevlenmesi ve yakılmasını sağlamak,
- Tehlikeli maddelerin yayılımını önlemek,

¹⁵² Kollman, Kelly, Prakash, Aseem, “EMS-based Environmental Regimes as ClubGoods: Examining Variations in Firm-level Adoption of ISO 14001 and EMAS in U.K., U.S. and Germany”, Policy Sciences, Kluwer Academic Publishers, Volume 35, Number 1, March 2002, s. 51.

- Su kullanımında tasarruf sağlamak
- Faaliyet gösterdiği her yerde biyolojik çeşitliliği korumaktır.

Bu belirtilen standartlar, bütün Shell şirketlerini ve operatörü olduğu ortak girişimleri de kapsamaktadır. Shell belirlemiş olduğu bu yüksek standartları yakalayabilmede yardımcı olması için birçok sivil toplum kuruluşu, hükümet, akademisyen ve yerel topluluk ile ortaklaşa çalışmaktadır.¹⁵³

Shell, iklimsel zorlukların ve enerjinin iyi bir yaşam kalitesi sağlamadaki rolünü kabul etmektedir. Teknolojik gelişmeler ortaya çıkacak olsa bile, düşük karbon salımlı iş ve tüketici tercihlerini ve fırsatlarını yönlendirebilmek için etkili politikaların ve kültürel değişimin zorunlu olduğuna inanmaktadır. Düşük karbon salımına yönelik çözümlere geçişi en iyi şekilde hükümet liderliğindeki “*karbon fiyatlandırma*” mekanizmalarıyla desteklenmektedir. Bu bağlamda hükümetler tarafından küresel iklim anlaşmasına işbirliği içinde ulaşmak ve çevresel baskıları kalkınma fırsatları ile dengelemek için uzun vadeli iklim hedeflerini destekleme çabaları Shell tarafından desteklenmektedir.¹⁵⁴

b)Boeing

Uçak, füze, roket ve uydu gibi araçların tasarımı ve üretiminde dünyanın önde gelen şirketlerinden olan Boeing çevre beyanında şu ifadelerle yer vermiştir: “Boeing, tasarım, üretim ve operasyonlardaki yenilikçilik sayesinde, ürünlerinin yaşam döngüsündeki çevresel ayak izini azaltmayı hedeflemektedir. Ürünlerin imalat ve servis ömrünün her kademesinde daha temiz ürünler için ihtiyaç duyulan çevresel gereksinimler tasarlanmaktadır. İnsanların çevresel ayak izini sunduğu hizmetin başlangıcından sonuna kadar ele almak ve üretim süreçlerinde ortaya çıkan tehlikeli kimyasalları ortadan kaldırmak için çalışmaya önem vermektedir. Ayrıca daha fazla enerji verimliliği içeren üretim çözümleri sağlamayı hedeflemektedir.”

Boeing’in performans açısından yenilik yapmayı planladığı yöntemlerden bazıları aşağıdaki gibidir;

- Küçük elektrikli ya da hibrit elektrikli uçakların araştırılması,
- Büyük ölçekli biyoyakıt kullanımının desteklenmesi ve

¹⁵³ <https://www.shell.com/sustainability/environment/our-approach-sustainability.html>, Erişim Tarihi:01.04.2019.

¹⁵⁴ <https://www.shell.com/sustainability/environment/climate-change.html>, Erişim Tarihi:01.04.2019.

- Havacılık endüstrisindeki kimyasal kısıtlamaların proaktif yönetimi de dâhil olmak üzere ileri teknoloji ve ürün geliştirmenin hızlandırılmasıdır.

Boeing, sera gazı emisyonlarını azaltma, enerji ve su kullanımını düşürme, tehlikeli atık oluşumunu minimize etme ve atık depolama alanına gönderilen katı atıklarını azaltma konusunda hedefler belirlemektedir. Şirket bu hedefler doğrultusunda faaliyetlerinin çevresel etkini azaltmayı ve çevresel performansını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra Boeing, çevresel sorumluluklarının farkında olan tedarikçilerle birlikte çalışmaktadır. Bu konudaki stratejisi, sürdürülebilir üretim ve operasyon uygulamalarını teşvik etmek için havacılık tedarikçi tabanı ile işbirliğini içermektedir. Faaliyet gösterdiği sektörde öncü konumda olan Şirket, insan sağlığını ve çevreyi korumayı amaçlayan tüm ilgili küresel çevre standartlarına ve düzenlemelerine uymayı taahhüt etmiştir.¹⁵⁵

c) Lufthansa Grup

Almanya orjinli bir hava yolu şirketi olan Lufthansa, Grubu tüm iklim değişikliği başta olmak üzere çevreye karşı sorumluluklarını göz önünde bulundurarak faaliyetlerini yerine getireceğini beyan etmiştir. Lufthansa ve grup şirketleri, çeşitli önlemler olarak uzun vadede uçuş operasyonlarının çevresel etkilerini azaltmanın yollarını aramaktadır. Şirket, uçak bakımlarına gereken özenin gösterilmesi ve uçuş filosunun yenilenmesine önemli miktarda kaynak aktarmaktadır.¹⁵⁶

Sürdürülebilir bir kalkınma ve çevrenin korunması, Lufthansa Grubu'nun öncelikli hedefleri arasındadır. 1996 yılının başlarından itibaren Lufthansa Grubu, Çevre Yönergeleri'nde çevre bakımı ile ilgili kurallara bağlı kalmıştır. 2008 yılında yönetim kurulu, 2020 yılına kadar geçerli olacak stratejik bir çevre programını onaylamıştır. Grup şirketlerinde çevresel yönetim sistemleri devamlı olarak genişlemiştir. Bunun yanı sıra yakıt verimliliği ve iklimin korunması, aktif gürültü azaltma, enerji ve kaynak yönetiminde etkinlik konularında önemli eylem alanları oluşturulmuştur.

Çevre sorunları bölümü, yönetim kurulu başkanı ve CEO'ya rapor vermektedir. Çevre sorumlusu Lufthansa Grubu'nun, grup çapında hedeflerinin belirlenmesi, koordinasyonu ve uygulanmasından ve çevreye yönelik önlemlerin alınmasından

¹⁵⁵ https://www.boeing.com/resources/boeingdotcom/principles/environment/pdf/2018_environment_report.pdf, s. 28, Erişim Tarihi:03.04.2019.

¹⁵⁶ <https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

sorumludur. Bunların yanı sıra belirli bir büyükteki bütün iştiraklerinin kendi çevre birimleri, çevre komiserleri ya da koordinatörleri bulunmaktadır. Çevre komisyonu ve koordinatörleri, grup genelinde Çevre Forumu'nda yılda en az bir kez, stratejileri, tedbirleri ve süreçleri koordine etmek ve deneyimlerini paylaşmak için toplanmaktadır. Bunlara ek olarak yeni ortaya çıkan ya da planlanan yasal zorunluluklar ve bunların Lufthansa Grubu üzerinde oluşturacakları etkiler de forumda tartışılmaktadır.

Çevresel etkisi olan bütün süreçler ve faaliyetler Lufthansa Grubu'nda sistematik olarak belirlenmekte, belgelenmekte ve değerlendirilmektedir. Grup çapında çevre yönetimi ile ilgili bilgiler her yıl enerji, petrol, tatlı su tüketimi, emisyonlar, gürültü, atık ve atık su sınıflamaları altında çevresel veri tabanında toplanmakta ve depolanmaktadır. Bu bilgiler ışığında çevre uzmanları, Lufthansa Grubu'nun çevre koruma konusundaki performansını devamlı olarak artırmaya yardımcı olabilmek için kullandıkları temel göstergeleri hesaplamaktadırlar. Çevre ile ilgili süreçlerin sistematik kontrolünü ve sürekli optimizasyonunu desteklemek amacıyla, Lufthansa Grubu, topluluk şirketlerinde ISO 14001 veya EMAS'a göre çevre yönetim sistemlerinin uygulanmasını sürekli olarak ilerletmektedir.¹⁵⁷

Lufthansa Grubu yakıt verimliliği konusunda yol kat etmektedir. 2017 yılında yolcu filosunun uçakları, bir yolcuyla 100 km'lik bir mesafede taşımak için ortalama 3.68 litre gazyağı kullanmıştır. Bir önceki yılın ortalaması ise 3.85 litredir. Diğer bir ifadeyle Lufthansa Grubu yakıt verimliliği konusunda bir önceki yıla göre % 4.5 oranında bir gelişme göstermiştir. Bu sayede Lufthansa Grubu, havayolu endüstrisi yıllık % 1.5 olarak belirlediği verimlilik artışı hedefini fazlasıyla gerçekleştirmiştir.¹⁵⁸

Enerji ve kaynakların ekonomik ve ekolojik olarak verimli kullanılmasını sağlamak, Lufthansa Grubu'ndaki bütün iş aşamalarında belirleyici bir öneme sahiptir. Yasal zorunlulukları yerine getirmekle birlikte grubun elektrik ve su tasarrufu için sürdürülebilir potansiyelleri belirlemesi ve buna uygun şekilde çözümler ortaya koyması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra atık malzemelerin azaltılması ve geri dönüştürülmesine yönelik tedbirlerde Lufthansa Grubu için aynı öneme sahiptir. Diğer

¹⁵⁷ <https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment/environmental-management.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

¹⁵⁸ <https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment/fuel-consumption-and-emissions.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

bir temel yaklaşım, binaların planlanması, modernizasyonu ve inşa edilmesinde enerji tasarrufu ve kaynakları koruma önlemlerinin uygulanmasıdır.¹⁵⁹

d)Bayer

Dünyanın en büyük ilaç firması olan Bayer, sürdürülebilirliği gelecek için yaşamı korumak olarak anlamlandırmıştır. Bu bağlamda çevresel sorumluluklar kurumsal stratejisinin bir parçası olarak günlük prosedürlere dâhil edilmektedir. Bayer, “*Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi*” ve “*Responsible Care*” girişimi bağlamındaki taahhütlerinin yanı sıra Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (WBCSD) gibi öncü girişimlere aktif katılım sağlayarak sürdürülebilir bir şirket olma misyonunu vurgulamaktadır. Bayer, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri’ne uygun davranmayı tahahhüt ettiğini belirtmiştir. Bu kapsamda Bayer 2016’daki tutumunu ana hatlarıyla açıklayan bir bildiri yayınlamıştır. Bayer’in yenilikleri, ürünleri ve sunduğu hizmetleri, özellikle SDG’ler kapsamında sıfır açlık ve iyi bir küresel sağlık hizmetinin sağlanmasının da dâhil olduğu küresel sorunların üstesinden gelmeye katkıda bulunmaktadır.

Bayer’in kurumsal stratejisinin bir parçası olan sürdürülebilirlik kurumsal düzeyde katı bir biçimde oluşturulmuştur. Bayer’in sürdürülebilir oryantasyonunun sorumluluğu, insan kaynakları, teknoloji ve sürdürülebilirlikten sorumlu yönetim kurulu üyesine bağlıdır. Operasyonel uygulama, kurumsal yapıdaki sorumlulukların net bir şekilde belirlenmesine ve önceliklendirme analizi kullanılarak kilit faaliyet alanlarının tanımlanmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede kurumsal politikalar, sürdürülebilirlik ilkelerini ticari ilişkilerle sıkı bir şekilde oluşturulmasını sağlamaktadır. Ayrıca yönetim sistemleri, komiteler ve süreçler aracılığıyla da uygulanmasını sağlamaktadır. Yönergelerin ve düzenli olarak iç denetimlerin devam eden incelenmesi ve revizyonu, yönetim sistemlerinin sürekli olarak iyileştirilmesini ve belirli gerekliliklere uygun olmasını sağlamaktadır.

Bayer, kurumsal strateji olarak misyonunu yerine getirirken sürdürülebilirlik ilkelerine uymaktadır. Bu konudaki amacı, şirketin başarısını korumak ve arttırmaktır. Bununla birlikte sosyal değerlere saygı duymakta ve girişimci değer yaratmaktadır. Gelecekte büyük bir sosyal fayda sağlayacak ve hem üretimde hem de uygulamada güvenli olacak ürünler geliştirmektedir. Sürdürülebilir ve kârlı bir büyüme sağlamak,

¹⁵⁹ <https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment/energy-and-resource-management.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

gelecekteki iş başarısını güvence altına almak için etkili bir yoldur. Sürdürülebilirlik böylece şirket için ekonomik anlam ifade etmektedir. Bu kapsamda Bayer'in sürdürülebilirlik stratejimizin odak noktası aşağıdaki gibidir. Bunlar;

- İş risklerini azaltan sorumlu iş uygulamaları ve
- Gerek Bayer için yeni iş fırsatları sağlayan gerekse ekonomik, ekolojik ve sosyal faydalar üretmeyi sağlayan kendi yenilikçi gücüdür.¹⁶⁰

e)Audi

Alman otomobil üreticisi Audi, çevreye ilişkin beyanında hammaddelerin ve kaynakların sürdürülebilir kullanımına büyük önem verdiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda bütün çalışanlarını çevre yönetim sürecine dâhil etmektedir. Bu durum şirketin çevre politikası hedeflerine ulaşmasına imkan sağlamaktadır. Beşinci Bavyera Çevre Paketi'na taraf olan AUDI AG, çevrenin korunmasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Avrupa Birliği'nin çevre yönetim sistemi (Eko-Yönetim ve Denetim Programı, EMAS) Audi Group'un bütün Avrupa otomotiv tesislerinde sıkı bir biçimde uygulanmaktadır. Bunun yanı sıra Neckarsulm, Győr (Macaristan), Sant'Agata Bolognese (İtalya), São José dos Pinhais (Brezilya), Bologna (İtalya)'daki motosiklet fabrikası ve San José Chiapa'daki Meksika fabrikası tesislerinde dünya çapındaki çevre sertifikalarına ve yönetim standardı ISO 14001'e sahiptir. Bunların yanı sıra Ingolstadt, Neckarsulm, Győr, Brüksel (Belçika) ve Sant'Agata Bolognese sahaları, özellikle enerji tüketiminin sistematik bir biçimde azaltılması için gereken zorunlulukları öngören DIN EN ISO 50001 standardının enerji yönetim sistemi gerekliliklerini sağlamaktadır.

Audi, ilk kilometreden önce bile bir aracın yaşam döngüsü değerlendirmesini optimize etme hedefini sürdürmektedir. Bu bağlamda, otomobil üretiminin çevresel ayak izini azaltmak için sürekli kendini geliştirmektedir. Audi Group, kaynakları koruyabilmek adına kendisine zorlu hedefler belirlemiştir. Şöyle ki 2025 yılına kadar, Audi üretim tesislerinin çevresel etkilerini 2010 referans yılına göre üretilen araç başına CO₂ emisyonları, tatlı su kullanımları, atıklar ve uçucu organik bileşiklerin kullanımını çevresel ölçümler açısından % 35 azaltmayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra Alman tesislerinde 2020 yılına kadar üretilen araç başına enerji temini ile bağlantılı CO₂

¹⁶⁰ <https://www.bayer.com/en/sustainabilitystrategy.aspx>, Erişim Tarihi:03.04.2019.

emisyollarını % 40 oranında azaltma planları da bulunmaktadır. Audi, tamamen CO₂ ve atık su nötr otomobil üretimi konusunu uzun vadeli bir perspektifte değerlendirmektedir.

Otomobil üretiminin ekolojik ayak izini azaltmaya yönelik çalışmalar aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

- **Kurumsal Karbon Ayakizi:** Audi, 2014 yılında Kurumsal Karbon Ayakizi'ni, ISO 14064'e göre yayınlamıştır. Bunu bağımsız değerlendiriciler tarafından onaylatan ilk üretici olmuştur. Detaylı hesaplamalara dayanarak, bütün değer zinciri sürecinde şirket çapında sera gazı emisyonları şeffaftır. Ayrıca bu emisyonlar kesin olarak analiz edilebilmekte ve azaltılabilmektedir.

- **Enerji yönetimi:**430'un üstünde enerji verimliliği önlemi sayesinde Ingolstadt, Neckarsulm, Győr (Macaristan) ve Brüksel'deki (Belçika) Audi tesisleri 2018'de 89.650 megawatt/saat elektrik tasarrufu sağlamıştır. Ayrıca toplamda 22.800 mt'luk CO₂ emisyonunu da önlemiştir.

- **Fotovoltaik:** Fotovoltaik sistemler birçok Audi Group sitesinde kurulmuştur. 100.000 metrekareden fazla bir alan elektrik üretimine ayrılmıştır. Avrupa'nın en büyük fotovoltaik sistemi şu anda Gy Audir'deki Audi Macaristan'da yaklaşık 160.000 metrekarelik bir alana kurulmaktadır. Bu sistem 2020'de 12 megawatt kapasiteye sahip elektrik üretmeye başlayacaktır.

- **Atık işlem ısısı:** Bölgesel ısıtma da Audi için önemli bir rol oynamaktadır. Ingolstadt ve Neuburg alanları, yakınlarındaki sanayilerden daha düşük CO₂ atık ısısı salmaktadır. Isı geri dönüşüm sistemi sayesinde Audi, yakındaki bir rafineriden gelen atık ısıdan yaklaşık 85.000 megawatt saat enerji kullanmıştır. Bu sayede 2018'de yaklaşık 15.500 mt CO₂ tasarrufu sağlanmıştır.

- **Jeotermal:** 2015 sonbaharından itibaren Macaristan, Győr yakınlarındaki yeni jeotermal tesis Audi Macaristan'daki ısıtma ihtiyacının yaklaşık % 70'ini karşılamıştır.

- **CO₂-nötr siteler:** Audi Brussels, Dünya'nın ilk sertifikalı CO₂ nötr hacim üretimini yüksek kaliteli segmentte gerçekleştirmektedir. Belçika fabrikasındaki bütün otomobil üretim aşamaları ve sahada üretilen diğer tüm emisyonlar ya yenilenebilir enerjilerle (yaklaşık % 95) ya da çevresel projelerle (yaklaşık %5) dengelenmektedir. Audi, bütün üretim tesislerini 2030 yılına kadar CO₂ nötr hale getirecektir.

- **Audi lojistik bir iklim koruma öncüsüdür:** Almanya'da AUDI AG için bütün demiryolu taşımacılığı, 2017'den itibaren CO₂ açısından nötrdür. Audi, lojistik

gönderilerini demiryolu ile tamamen karbon nötr bir şekilde kullanan ilk şirket konumundadır.

- **Geri dönüşüm:** Audi, Ingolstadt, Győr ve San José Chiapa (Meksika) üretim tesislerinde modern boyahanelere sahiptir. Boya partiküllerinin kuru ayrılması, hava dolanımı ve egzoz havası arıtması, termal sistem ve su tüketiminin yanı sıra konvansiyonel sistemlere oranla CO₂ emisyonlarında önemli düşüşler sağlamaktadır. Uçucu organik bileşiklerin (VOC) emisyonları, ıslak ayırma ile geleneksel teknolojiye oranla % 90'ın üzerinde azaltılmaktadır.

- **Su geri dönüşümü:** Su tasarrufu için Audi, Ingolstadt'da bir biyo reaktörü yapmıştır. Üç arıtma aşaması, atık suyu hijyenik olarak güvenli bir süreç suyuna dönüştürmektedir. Gelecekte, bu üretimde üçte bir oranında tatlı su tasarrufu sağlanacaktır.

- **Sıfır Sıvı Tahliyesi:** Audi, sıfır atık su emisyonuna sahip otomobiller üreten ilk seçkin üreticidir. Şirket, San José Chiapa'daki (Meksika) tesisinde yeni bir su arıtma sistemi kullanmaktadır. Bu sistemde, atık suyun %100'ü korunmakta, arıtılmaktadır. Ayrıca büyük bir miktarı ise tekrar tesiste kullanılmaktadır. Bu sayede Audi, Meksika'nın su kaynaklarını sürdürülebilir bir şekilde kullanmasını sağlamaktadır.

- **Ağaçlandırma:** Meksika tesisinin çevresine 100.000 ağaç dikilmiştir. Bunun yanı sıra her yıl toplam 375.000 metreküp yağmur suyu toplayabilmek için 25.000 çukur kazılmıştır. Bu çukurların birçok işlevi vardır. Bunlar civardaki ağaçlara su sağlamaktadır. Çukurlarda toplanan bu su, su tablasına yönlendirmektedir. Bunun neticesinde toprak erozyonu azaltılmaktadır.

- **Sürdürülebilir arazi geri dönüşümü:** Audi AG ve Ingolstadt şehri arasındaki ortak girişim olan IN-Campus GmbH, Ingolstadt'ın doğu kesiminde terk edilmiş bir 75 hektarlık sanayi bölgesini düzeltmiştir. Bu sayede 2022 yılına kadar öncü bir ticaret ve sanayi parkının önünü açmayı hedeflemektedir. Bu proje günümüzde Almanya'da devam etmekte olan en büyük iyileştirme projelerindedir.

- **Biyoeçitliliği teşvik etme:** Audi, 2015 yılında biyolojik çeşitliliği koruma konusundaki taahhüdünün bir parçası olarak Almanya "*İyi Şirkette Biyoeçitlilik*"in ulusal çaptaki girişimlerine katılmıştır. Bu bağlamda her alanda biyoeçitlilik projeleri uygulanmaktadır. Bu projelerin en büyüğü Münchsmünster sahasındaki açık

alanlardır. Burada hedeflenen önlemler, birçok hayvan ve bitki türü için yaşam alanı yaratmıştır.¹⁶¹

2. İŞLETMELERDE ÇEVRE ETİĞİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

İşletmeler bakımından sürdürülebilirlik kavramı var olan süreçlerin ve işletme faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması anlamında kullanılmaktadır. İşletmelerin faaliyetleri özde insan ihtiyaçlarını karşılamak ve insanların yaşamına pozitif katkı sağlamak üzerine şekillenmektedir. İşletmeler bu faaliyetleri yürütürken yalnızca kârlılık ve kısa dönem çıkarları dikkate alırlarsa çevreye verebilecekleri ekolojik zarar doğanın kendi dinamiği içinde telafi edilemeyecektir. Doğal kaynakların tükenme hızının denetlenmesi işletmelerin sorumluluklarından biri olarak görülmelidir. İşletmelerin doğal kaynakları tüketme seviyesi kendiliğinden yenilenme hızından fazla olduğunda bu durum sürdürülemezlik durumu olarak nitelenir. Sürdürülebilirlik için kaynakların kullanım hızı onların kendilerini yenileme hızından düşük olmalıdır. İşletmelerin çevre etiği ile alakalı hassasiyetleri gelecek kuşakların refah seviyelerini garanti altına almaktan daha öte onların temel yaşam hakkını korumaya yardımcı olmalıdır. Bu nedenle küresel ölçekte sürdürülebilir bir kalkınmaya ulaşmak için işletme ve doğal çevre arasındaki ilişkilerinin değerlendirilmesi temel bir gereklilik haline gelmiştir.¹⁶²

Ekonomik faaliyetlerin ilerleyen yıllarda ekolojik süreçler üzerinde gerilemeye sebep olması bu sürdürülebilirlik açısından kabul edilebilir bir durum değildir. Sürdürülebilir bir işletme yapısının oluşturulabilmesi amacıyla doğal kaynakların miktarında onarılması mümkün olmayan kayıpların yaşanmaması için önlem alınması gereklidir. Doğal kaynak stokunda meydana gelen azalma durdurulamazsa gelecek dönemde doğanın kendini yenileme imkânıyla beraber buna bağlı iktisadi kalkınmanın sürdürülebilmesi de mümkün olmayacaktır.

İşletmeler sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını desteklemek durumundadır. Özellikle ileriye dönük uzun vadeli kâr ve kazanç planları yapan işletmelerin kısa dönem menfaatlerinin yanı sıra uzun dönem faaliyetlerini bu noktadan hareketle yapılandırması gereklidir. Çevre sorunları bir anlamda teknolojik gelişmelerin olumsuz sonuçlarından kaynaklanıyorsa bu duruma sadece teknolojik gelişmeler ile karşılık vermek mümkün

¹⁶¹ <https://www.audi-mediacycenter.com/en/overview-of-audi-5702/economics-and-ecology-in-harmony-environmental-protection-at-audi-5714>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

¹⁶² Keleş vd. A.g.e., s. 165.

olmayacaktır. İşletmelerin yarattığı çevre tahribatıyla alakalı sorunlar giderek artmaktadır. Bu durum çevre etiği ile ilgili söylemlerin eylem düzeyine inmediği sürece etkili olamayacağını ve netice vermeyeceğini de göstermektedir.¹⁶³

İşletmelerin özellikle gözetmesi gereken husus etik yaklaşımlarının uygulamaya aktarılmasını sağlamaktır. İşletmelerin çevreye dair etik sloganlarını toplum ile paylaşmaları çevre sorunlarının çözülmesine yeterli olmamaktadır. İşletmeler, çevre tahribatının başlıca aktörlerinden biridir. Dolayısıyla küresel düzeyde sürdürülebilirliğin sağlanması için işletmelerin çevre ve doğal denge üzerinde bozucu etkiye sahip eylemlerden kaçınmasını gerekmektedir.

¹⁶³ Ergün, Turan, Çobanoğlu, Nesrin, “Sürdürülebilir Kalkınma Etiği”, Ankara Üniversitesi SBE Dergisi, 3(1), 2010, s. 100.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Tüm canlıların yaşadığı doğal çevre ile aralarında sürekli ve karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Çeşitli insan faaliyetleri sonucunda ekolojik dengenin bozulması, tüm canlıların yaşam koşullarını etkileyecek şekilde karşılıklı etkileşimin dinamiklerini değiştirmektedir.

Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından buyana hızla artan sanayileşme ve endüstrileşme ile bağlantılı süreçler, işletmelerin sebep olduğu çevresel zararın kritik boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan yeni koşullar altında, ekosistemlerin ve bir bütün olarak biyosferin bu türeden müdahaleleri kendi öz denetim mekanizmaları ile tolere edebilmesinin artık pek de mümkün olmadığı görülmektedir. Son yıllarda hızlı nüfus artışı ile beraber doğal kaynakların yetersizliği daha net anlaşılmış bulunmaktadır. Su, toprak ve hava insanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez öneme sahip kaynaklardır. İşletmeler, ürün veya hizmet üretirken, bu hizmet ve ürünleri tüketicilere ulaştırırken, ekosistemlerin sunmuş olduğu hizmetlerinin devamlılığını gözetme sorumluluğuna uygun hareket etmelidirler. Bu sorumluluk yasal bir temele dayanacağı gibi ahlaki ya da etik bir temele de dayandırılabilir. Bu sorumluluğun dikkate alınmaması sadece toplumların ekonomik refahını değil aynı zamanda gezegen üzerinde yaşamı mümkün kılan tüm koşulları etkileyecektir. Uluslararası kurumların bu konuda hazırladıkları raporlar ve yapılan araştırmalar acil önlem alınmaması halinde yaşam için gerekli kaynakların ve koşulların ortadan kalkabileceğine dikkat çekmektedir. Her ne kadar ülkeler arası yaklaşım farklılıkları bulunsa da çevre koruma konusunda dünya genelinde bir farkındalığın oluşmaya başladığı görülmektedir.

Bu konuda anahtar kavramlardan biri de sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilir bir kalkınma sayesinde sağlanabilecek olan ekonomik ve toplumsal gelişme, ancak doğal kaynakların ve çevrenin korunması ile mümkündür. Geçmiş kuşaklardan devralınan mirasın gelecek kuşaklara sağlıklı biçimde aktarılması asli bir görev ve yükümlülüktür. Bununla birlikte sorumluluk duygusu ancak etik bir yaklaşımla desteklendiğinde anlam kazanmaktadır.

Doğal çevrenin tahrip edilmesinde insanın faaliyetleri belirleyici bir faktördür. Bu faaliyetler içinde özellikle üretim ve tüketim etkinliklerini örgütleyen işletmeler ise sorumluluk konusunda temel muhataplar olarak ön plan çıkmaktadırlar. Dolayısıyla işletmeler açısından sorumluluk duygusunu pekiştirecek etik yaklaşımlar önemli hale

gelmektedir. Çevre etiği, çevre sorunlarına yönelik politika geliştirmeyi teşvik edecek, farkındalık sağlayacak ve işletmelerin çevresel hassasiyeti devam ettirmelerini sağlayacak bir unsur olarak devreye girmektedir. Çevre etiği yaklaşımlarına bakıldığında felsefi köklerinin uzun zaman öncesine dayanan etik yaklaşımlardan kaynaklandığını görmekteyiz. Bu yaklaşımların kökeni insan merkezli etik ve insan merkezli olmayan etik yaklaşımlar olabilmektedir. İnsan merkezli etik yaklaşımların çevre sorunlarının ortadan kaldırılmasında yetersiz kalması neticesinde zaman içerisinde insanı merkeze almayan etik yaklaşımların yoğunlaştığı görülmektedir. Etik yaklaşımların gelişiminde sırasıyla insan, tüm canlılar ve canlı-cansız unsurlarıyla bütün bir doğa ahlaki sorumluluğun kapsamına dâhil edilmiştir. Etik yaklaşımların tamamı aslında insana çevresine karşı bazı sorumluluklar yüklemektedir. İnsan merkezli yaklaşımda doğanın hükmedeni olarak görülen insanın zamanla çevre tahribatına yol açabilecek her türlü ediminin haklı görülebileceği bir yöne gitmesi söz konusu olmuştur. İnsan dışı varlıkların tamamen ahlaki sorumluluk alanı dışında bırakılmasının ortaya çıkardığı sorunlar etik yaklaşımda insanı merkeze almayan yaklaşımları beslemiştir. İnsan dışındaki canlı ve hatta cansız tüm varlıkların özsel bir değere sahip olduğu düşüncesi çevre tahribatının önlenmesinde önemli bir araç olmuştur.

Etik yaklaşımların işletmelerin çevreye olan yaklaşımlarına temel teşkil etmesi onların bu anlamda tek yönlü kâr ve büyüme hedeflerinin dışında da amaçlar edinmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Çevresel sorunlar, küresel etkiler gösterdiği için bu sorunların giderilmesinde evrensel bir ahlaki felsefe gereklidir. İşletmeler belirli standartlar çerçevesinde örgütlenmeye ve çevre koruma politikalarına yaklaşmaya başlamışlardır. İşletmelerin bu tavırlarını bir anlamda kendi etik anlayışları teşvik ederken bir yandan da yasal düzenlemeler ve müşterilerin konuya gösterdiği hassasiyet belirlemektedir.

Çevre koruma bilincinin artmasında toplumsal ve buna bağlı olarak işletmelerin etik yaklaşımlarının olumlu bir etkisinin olacağı varsayılmaktadır. İşletmeler toplumda oluşan çevre hassasiyeti ve yasal düzenlemelerin yardımı ile çevre etiği yaklaşımlarını geliştirecek ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine bu yolla ulaşabileceğine olan güven artacaktır.

KAYNAKÇA

- Abanoz, Nejla, “Çağdaş Toplumlarda Hayvan Hakları ve Refahı”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 1.
- Akçansa, Sürdürülebilirlik Raporu 2016-2017, s.28, <http://www.akçansa.com.tr/surdurulebilirlik/raporlarimiz/>, Erişim tarihi: 16.03.2019.
- Akdur, Recep, “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Uyumu”, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi, No: 23, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2005, s. 39.
- Aksu, Ceren, “Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre”, Güney Ege Kalkınma Ajansı, 2011, s. 20, http://cevre.mf.duzce.edu.tr/Dokumanlar/cevre_mf/Dosyalar/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CLEB%C4%B0L%C4%B0R%20Kalk%C4%B1nma%20ve%20%C3%87evre.pdf, erişim tarihi: 15.03.2019.
- Aruoba, Ç., “Çevre Ekonomisi, Gelişme Ekonomisi, *İnsan Çevre Toplum*” (Ed: Rueşn Keleş), 2. Baskı, İmge Yayınevi, Ankara, 1997, s. 172- 192.
- Ay, Ünal, “İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk”, Nobel Yayıncılık, Adana, 2003, s. 60.
- Aydemir, Süleyman Ruhi, “Türk Kamu Yönetimi Denetim Sisteminin Kırılma Noktası: Performans Denetimi”, Kamu Yönetimi Çalışmaları 2003-2004 (Kamu Yönetimi ve Değişim), A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Derleme Çalışmaları, Ankara, 2004, s. 173-197.
- Baki, B., Cengiz E., “Toplam Kalite Çevre Yönetimi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 21(1), Bursa, 2002, s. 153–175.
- Bartels, Richard, “Ethic in Business “Ohio State University, Ohio, s.116.
- Başaran, Damla, “ISO 14001:2005 Çevre Yönetim Sistemi’nin Çalışanlar Tarafından Benimsenmesi Ve Çevre Bilinci Gelişimine Etkisinin Araştırılması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2009, s. 48.
- Billington, Ray, “Felsefeyi Yaşamak”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 47. Cevizci, Ahmet, “Etiğe Giriş”, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 385.

- Birden, Belkis “Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış”, Türkiye Biyoetik Dergisi, 2016, Vol. 3, No. 1, 4-14.
- Brenkert, George, “Marx’ın Özgürlük Etiği”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 119.
- Budak, Sevim, “Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası – Avrupa Topluluğu’nun Çevre Politikası ve Türkiye’nin Uyumu Sorunu”, Büke Yayınları, İstanbul, 2000, s. 53.
- Çalış, Yıldırım, E., “Çevresel Maliyetlerin Muhasebeleştirilmesi”, Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, 2013, S:1, s.181.
- Callenbach, Ernest, “Ekoloji, Cep Rehberi”, Çev. Egemen Özkan, Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul, 2011, S. 34.
- Callicott, J. Baird; “Animal Liberation: A Triangular Affair,” Environmental Ethics, Ed. Robert Elliot, New York, Oxford University Press, 2004.
- Çobanoğlu, Nesrin, Kuramsal ve Uygulamalı Tıp Etiği, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009. s.14.
- Des Jardins, Joseph, “Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş”, çev. Ruşen Keleş, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Gökhan Orhan, Özcan Karahan, “Çevre Koruma ve Ekonomik Büyüme İlişkisinde Sıfır Toplamlı Oyunun Sonu Mu?”, ERC ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi VII, 6-9 Eylül 2003, Ankara,
- Görmez, Kemal; Çevre Sorunları, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2007, s. 63.
- Greeno, J. Ladd; Hedstrom, Gilbert S. ve Diberto, Maryanne, Environmental Auditing-Fundamentals and Techniques, Cambridge, Arthur D. Little, Inc., 1985, s. 63.
- Gillespie, Alexander; International Environmental Law, Policy And Ethics, New York, Oxford University Press, 2000, s.159.
- Erdösemeci, Feyza, “Nükleer Güç Santrallerinin Çevre Etiği Açısından İrdelenmesi”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2014, s. 52, Erişim Tarihi: 07.06.2018.
- Ergün, Turan, “Türkiye’ de Çevre Denetimi ve Çevre Etiği Bağlamında Yeniden Yapılandırılması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, 2014, s. 188.
- Ergün, Turan, Çobanoğlu, Nesrin, “Sürdürülebilir Kalkınma Etiği”, Ankara Üniversitesi SBE Dergisi, 3(1), s. 100.

- Ertan, Birol, “2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye” Yönetim Bilimleri Dergisi (1: 3) 2004, s. 56.
- Ertan, Birol, Keleş, Ruşen, “Çevre Hukukuna Giriş”, İmge Yayınevi, 2002, Ankara, s. 196-197.
- Evin, Hakan, “*Trakya Bölgesi Deri ve Bitkisel Yağ Sanayinde Çevre Duyarlılığı*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Trakya Üniversitesi, Edirne, 2005, s. 32.
- Fernandez, L. C.M., Bedia, S.M.A, “Organizational Consequences of Implementing an ISO 14001 Environmental Management System”, *Organization & Environment.*, 2007, 20(4): 440-459.
- Ferry, Luc; Ekolojik Yeni Düzen: Ağaç, Hayvan, İnsan, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s.24-25.
- Fırat, Serap; “Çevre Etiği Kavramı Üzerine Yeniden Düşünmek”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 58, sayı 3, 2003, s. 105-144.
- Frankena, William, “Etik” İmge Kitabevi, İmge Kitabevi, 2007, s. 36.
- Fukuyama, Francis, “Güven” Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27.
- Gül, E., Ekinci, A., “Çevresel Düzenlemelerin Dış Ticaret Ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:7, 2014, s. 4.
- Gönen, E., Hablemitoğlu, Ş., “Tüketici ve Çevre Bilinci”, *III. Milletlerarası Tüketicinin Korunması ve Tüketici Hakları Sempozyumu Tebliğler*, TSE yayınları, 1992, s.31-37.
- Halkman, Kadir, Atamer, Metin, Ertaş, Hamdi, ”Endüstri ve Çevre İlişkileri”, <https://umutertugan.com/oguz/1.pdf>, erişim tarihi: 15.03.2017.
- <http://www.arcelik.com.tr>, Erişim tarihi: 21.03.2018.
- <http://www.garanti.com.tr>, Erişim tarihi: 21.03.2018.
- http://www.intosai.org/level3/Guidelines/3_AudStandComm/3_CodEth_AutStand2001_E.pdf, Erişim tarihi: 15.06.2018.
- <http://www.kalitekontrol.org/forum/toplam-kalite-yonetimi-t219.0.html>, Erişim tarihi: 05.03.2017
- <http://ttn.com.tr/ttn/Tesvikler/TesvikDocs/%C3%A7evremaliyeti.doc>, Erişim tarihi : 13/03/2018.
- <http://www.ziraatbank.com.tr>, Erişim tarihi: 21.03.2018

<https://www.capital.com.tr/capital-dergi/akilli-kimya/tuketici-istiyor-surdurulebilir-uretim-yukseliyor>, Erişim tarihi: 16.03.2019.

<http://www.akcansa.com.tr/surdurulebilirlik/atik-geri-kazanimi-ve-laboratuvar-hizmetleri/>, Erişim tarihi:16.03.2019.

<http://www.tatgida.com/tr/cevre-kalite-verimlilik/tat/>, Erişim Tarihi: 25.03.2019.

<https://www.shell.com/sustainability/environment/our-approach-sustainability.html>, Erişim Tarihi:01.04.2019.

<https://www.shell.com/sustainability/environment/climate-change.html>, Erişim Tarihi:01.04.2019.

https://www.boeing.com/resources/boeingdotcom/principles/environment/pdf/2018_environment_report.pdf, s. 28, Erişim Tarihi:03.04.2019.

<https://www.bayer.com/en/sustainabilitystrategy.aspx>, Erişim Tarihi:03.04.2019.

<https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

<https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment/environmental-management.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

<https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment/fuel-consumption-and-emissions.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

<https://www.lufthansagroup.com/en/responsibility/climate-environment/energy-and-resource-management.html>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

<https://www.audi-mediacycenter.com/en/overview-of-audi-5702/economics-and-ecology-in-harmony-environmental-protection-at-audi-5714>, Erişim Tarihi:05.04.2019.

<https://www.bilkalite.com/sayfalar.109.iso-14001-tarihsel-gelisimi-bilkalite.html>, Erişim Tarihi:08.04.2019.

Kant, Immanuel; Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, Çev. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, 3. Baskı, 2002, s. 52.

Karahan, Mehmet, “İşletme Yöneticilerinin Çevre Duyarlılığı ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi” MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Fırat Üniversitesi, Cilt:6, Sayı:4, 2017, s. 360.

Karakaya, Çiğdem; Antroposentrik (İnsanı Merkeze Alan) ve Nonantroposentrik (İnsanı Merkeze Almayan) Yaklaşımlara Göre Eğitim Fakültesi Son Sınıf

- Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Bakış Açıkları, Samsun, On dokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 2009, s. 5.
- Karakoç, Aysel Gamze, “Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım”, Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler (Ed. Mehmet Marin, Uğur Yıldırım), Ankara, Beta Yayınları, No: 1483, 2009, s. 59-72.
- Kardemir Çevre Yatırımları Kasım 2018, https://www.kardemir.com/cevre_faaliyet, erişim tarihi: 16.03.2019.
- Kasap, Gülay Coşkun; “Global Ticaretin Pasaportu- ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi”, İ.İ.B.F Dergisi, Uludağ Üniversitesi, S:4, 2004.
- Keleş Ruşen, Hamamcı, Can, Çoban, Aykut, “Çevre Politikası”, İmge Kitabevi Yayınları. 7. Baskı, Ankara 2012.
- Kılanç, Burak, “ Sistem Yaklaşımı ve Çevre Yönetim Sistemi. *Çevre Yönetim Sistemleri ve ISO 14001 Standartlar Semineri*”, İstanbul Sanayi Odası Çevre Şubesi, 2000, s. 5.
- Kılıç, Selim; “Çevre Etiği: Ortaya Çıkışı, Gelişimi Ve Sonuçları”, Ankara, Orion Kitabevi, 2008, s. 33.
- Koçarslan, Hüseyin, “İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Bilincinde Çevre Duyarlılığının Yeşil Pazarlama Üzerine Etkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, 2007, s. 112.
- Koçberber, Seyit, “Dünyada ve Türkiye’de Denetim Etiği”, Sayıştay Dergisi, Ocak - Mart 2008, s. 65-89.
- Köse, Ömer, “Dünya ‘da ve Türkiye’ de Yüksek Denetim” Sayıştay Yayını, Ankara, 2007, s.6.
- Kollman, Kelly, Prakash, Aseem, “EMS-based Environmental Regimes as Club Goods: Examining Variations in Firm-level Adoption of ISO 14001 and EMAS in U.K., U.S. and Germany”, Policy Sciences, Kluwer Academic Publishers, Volume 35, Number 1, March 2002, s. 51.
- Kuçuradi, Ioanna, “Etik”, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Türk Felsefesi / Simurg Dizisi: 5, Ankara, 2011, s. 33.
- Kükreler, Özlem, “ Tüketicilerin Çevresel Sorumluluklarının Yeşil Reklamlara Yönelik Tutumlarına Etkisi: Eskişehir Örneği”, *Journal of Yasar University*, Cilt 26, Sayı 7, 2012, s.4505-4525.

- Link,S.,Naveh, E., “Standardization and Discretion: Does the Environmental Standart ISO 14001 Lead to PerformanceBenefits?”, *Transactions on Engineering Management*, 2006, s. 508-519.
- Mahmutoğlu, Abdulkadir; “Kırsal Alanda Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım: Kırsal Çevre Etiği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 96.
- Mengi, A., Algan, N., “Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme, AB ve Türkiye Örneği”, Siyasal, Ankara, 2003, s. 8.
- Mındıkoğlu, Bengü, “ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı: İşletmelerin Karşılaştıkları Problem ve Zorluklar Üzerine Bir Araştırma”, YayınlanmamışYüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007, s.11.
- Mill, John, Stuart, Autobiography, London: The Floating Press, Faydacılık, çev. Nazmi Coşkunlar, İstanbul: Meb. Yayınları, 2009, s. 7.
- Nakamura, Masao Takahashi, Takuya, Vertinsky, Ilan, “WhyJapaneseFirmsCoose to Certify: A Study of ManagerialResponses to Environmental Issues”, *Journal of Environmental Economics and Management*, Academic Press, July 2001, Volume 42, Issue 1, s.23-24.
- Navran, Frank, “Ethics and Integrity in the Business Sector: Food for Thought” ODTÜ Meslek ve İş Topluluğu Paneli, Ankara, 2003, s. 207.
- Nemli, Esra, “Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 23(24), 2001, İstanbul, s. 1-3.
- Oğuz N.Y, Tepe H, Büken N.Ö, Kucur D.K. Biyoetik Terimleri Sözlüğü, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2005.
- Özcan, Selami, “ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi İle ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi: Benzerlikleri ve Farklılıkları”, Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama, 2002, s.98–108.
- Özdağ, Ufuk; “Aldo Leopold ve Toprak Etiği: Toprak Topluluğunun Sade Bir Üyesi ve Vatandaşı Olmak”, *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, sayı 134, Nisan 2011, s. 25-33.
- Özerkmen, Necmettin, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 42,1-2 , 2002, s. 167-185.

- Öztürk, Namık, Kemal, “Kamu Yöneticilerinin Kararlarında Etik Değerler”, Amme İdaresi Dergisi, İstanbul, 1998, 31:2.
- Paslack, Rainer, Vromans, Kees, Yücel, Gamze., ”Çevre Korumada Etik Yaklaşımlar”, Efil Yayınevi, Ankara, 2010, s. 28.
- Pehlivan, İnyet, Örgütsel ve Yönetimsel Etik, Pagem Yayını 1998, Ankara, s. 4.
- Pieper, Annemarie, “Etiğe Giriş”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 6.
- Robins, Taylor, Paul, “Problems of Moral Philosophy”, Wadsworth Press, Belmont, California, 1978, s. 208
- Sarkis, Joseph, “Evaluating Environmentally Conscious Business Practices”, European Journal of Operational Research, 107, 1998, s. 159.
- Sayan, İpek Özkal ve Kışlalı, Mustafa, “Yolsuzluk Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma” Amme İdaresi Dergisi, Haziran 2004, C. 37, S. 2, s. 31-50.
- Sebhatu, Samuel, Enquist, B., “ISO 14001 as a Driving Force for Sustainable Development and Value Creation”, *the TQM Magazine, Emerald*, 19(5), 2007, s. 468-482.
- Stroll, A, A. A. Long, V. J. Bourke, R. Campell, “Etik Kuramları”, (Der. Ve Çev. Mehmet Türkeri), Lotus Yayınları, 2008, Ankara, s. 27.
- Şakacı, Bilge Kağan; İnsan Merkezilik Ve Çevre Merkezilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi Ve Eleştirisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2011, s. 175
- Şaylan, Gencay, “Değişim ve Yolsuzluk”, Amme İdaresi Dergisi, Eylül, 1995, C. 28, S. 3, s. 3-18.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A, “Genel İşletme Eğitimi”, Akademi Yayınları, Konya, 2008, s. 28-45.
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Türkiye Çevre Sorunları Ve Öncelikleri Değerlendirme Raporu, 2017, s. 135.
- T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Katı Atıkların Kontrolü, 2005 tarih ve 25777 sayılı Resmi Gazete, s. 2.
- Tek, Murat ve Reyhanoğlu, Metin, “Etikten Etikete-İşletmelerde Çevresel Etik: Söylem-Eylem Farklılaşması”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 6/3, 2004, s. 206, Stephen, P., “Organizational Behaviour”, 8th Edition, Prentice Hall, International Ed., 1997, s. 117.

- Tepe, Harun, “Etik ve Meta etik”, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 25.
- Tezcan, Devrim, “Çevre Yönetimi”, *Metalürji Dergisi*, 127(1), İstanbul, 2001, s. 19–21.
- THY, Sürdürülebilirlik Raporu 2017,
http://investor.turkishairlines.com/documents/ThyInvestorRelations/download/yillik_raporlar/thy-surdurulebilirlik-06-kasim-2018.pdf, Erişim Tarihi:06.04.2019.
- Toprak, Zerrin, “Çevre Yönetimi ve Politikası”, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2003, s. 12.
- TS EN ISO 14001 Türk Standardı Çevre Yönetim Sistemleri - Şartlar Ve Kullanım Kılavuzu, 2005, s. 5.
- Türküm, Ayşe, Sibel, “Çağdaş Topumlarda Çevre Sorunları ve Çevre Bilinci”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1998, s. 172-175.
- Tüpraş, 2016 yılı Kurumsal Sorumluluk Raporu, s. 16-20, <https://www.tupras.com.tr/ks-raporlari>, Erişim Tarihi: 28.03.2019.
- Uslu, Orhan , “Çevresel Etki Değerlendirmesi”, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara, 1993, s. 14-15.
- Ünder, Hasan, Çevre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996, s. 60.
- Van Leeuwen, Sylvia, “Developments in Environmental Auditing by Supreme Audit Institutions”, *Environmental Management*, February 2004, Vol. 33, Issue: 2, DOI: 10.1007/s00267-003-0063-9, p. 163-172.
- Welch, Eric W.; Rana, Ashish; Mori, Yasuhumi; “The Promises and Pitfalls of ISO 14001 for Competitiveness and Sustainability- A Comparison of Japan and the United States”, *Greener Management International*, Greenleaf Publishing, Issue 44, 2003, United Kingdom,
- Wildavsky, A. ‘Accounting for the Environment’ *University of California, Organizations Society* 1993, No: 19, ss.461-481, s.470.
- Wilson, Edward O. “Doğanın Gizli Bahçesi”, Çev. Aslı Biçen, Türkiye Bilimsel Ve Teknik Araştırma Kurumu Ankara, 5. Baskı, 2005, s. 161.
- Yazıcı, Sedat ve Yazıcı, Aslı, “Erdem Ahlakı ve Kamu Etiği” *Kamu Etiği Sempozyum Bildirileri 1*, Ankara, TODAİE Yayını, 25-26 Mayıs 2009, s. 229.

- Yerli, Aysun, “*Çevre Sorunlarının Ekonomik Analizi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İktisat Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2001, s. 30.
- Yücel, M., Ekmekçiler, S., “Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım; Temiz Üretim Sistemi, Eko-Etiket, Yeşil Pazarlama”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 7(26), 2008, İstanbul, s. 320–333.
- Yontar, İbrahim, G., “*ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi Standardı ve Türkiye’de Durum Analizi*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2006, s.11-12.
- Zutshi, A.,Sohal, A., “Adoption and Maintenance of Environmental Management Systems Critical SuccessFactors”, *Management of Environmental Quality:AnInternal Journal*, 2004, 15(4): 399-419.

ÖZGEÇMİŞ

Feyza ÖZBUDAK, 24.09.1988'de Erzincan'da doğdu. İlköğretim eğitimini İstanbul'da Yavuz Selim İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Liseyi, Habire Yahşi Lisesi'nde bitirdikten sonra 2008 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nü kazandı. İlk yarıyı tamamladıktan sonra Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'ne yatay geçiş yaptı. 2012 yılında mezun olduktan sonra aynı yıl içerisinde Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümü Anabilim Dalı 'nda tezsiz yüksek lisansa başladı ve 2013 yılında mezun oldu. Aynı sene Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başlamış olup öğrenimi devam ederken, Türk Hava Yolları'nda, 2016 senesinden beri kabin memuru olarak görevine devam etmektedir.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	FEYZA ÖZBUDAK
Tez Adı	İŞLETMELERİN ÇEVRE YÖNETİMİNE ETİK YAKLAŞIMI
Enstitü	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Anabilim Dalı	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
Tez Türü	YÜKSEK LİSANS
Tez Danışman(lar)ı	Dr. Öğr. Üyesi Yasemin KAYA
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 05/08/2019

İmza :

